

ERDŐS TIBOR

Az adózás, a hatékonyság és a gazdasági növekedés kapcsolatának néhány elméleti problémája

Az adóztatás és ennek közgazdaság-elméleti összefüggései – hatalmas téma. Tárgyalása 30–40 szerzői ív terjedelmű könyvet igényelne. Arról nem is szólva, hogy az adóztatás szerepét akkor érthetjük meg jól, ha megnézzük: e bevételeket hogyan használják fel. Hogy végül is a gazdasági teljesítmény nagyobb vagy kisebb lesz-e, az államháztartás kiadásaival együtt mutatható ki. Ekkor már az egész fiskális politika a téma. Olyan kérdésekhez is elvezetne, ahol már kevés szó esik az adóztatásról.

Az adóztatás hatásának vizsgálata azonban önmagában is fontos. Az egyes adónemek aránya országonként nagyon eltérő, és időben természetesen adott országon belül is változik. Más a jövedelmi adók, más az indirekt adók hatása. Nem mindegy, hogy az utóbbiak egységes vagy differenciált kulcsúak-e. Fontos, hogy az adóztatás növeli-e a jövedelmi polarizációt. Hogy kik a teherviselői az adóztatásnak: azok-e, akikre kivetették, vagy másokat is terhel? Minden adóügyi döntés végiggyűrűzik az egész gazdaságon; ennek megértése és felmérése elengedhetetlen.

E tanulmányban a fő adónemeket *elméleti vonatkozásaikban* vizsgáljuk. Tárgyaljuk a közvetlen adók hatását, ezen belül a vállalati és a személyi jövedelemadókét. Külön figyelmet szentelünk a társadalombiztosítási járulékok alakulásának és szerepének. Értékeljük a fogyasztási és forgalmi adók szerepét, felbecsüljük a vagyonadókkal elérhető bevételek nagyságát. A vámokat itt nem elemezzük, mert az olyan összefüggések tárgyalása felé vinne, ami szétfeszítené ezen írás kereteit. Aktuális szerepük miatt kiemelten foglalkozunk a kisadókhoz kapcsolódó elméleti kérdésekkel.

A megvizsgálandó adók az államháztartás bevételeinek túlnyomó részét adják, ezért összhatásuk jól megragadható. Az adóztatás kedvező vagy kedvezőtlen növekedési hatásáról adunk értékelést a befejező fejezetben.

Az adóztatás általános szerepe¹

Amiért az adók növekednek

Ha adóügyi kérdésekről esik szó, azt szoktuk mondani: két biztos dolog van a világon. Előbb vagy utóbb, de mindenképpen meghalunk, előtte pedig adóznunk kell. Adózásra az állam kész, létezése az államhoz kapcsolódik. Az államnak olyan fel-

¹ Ebben a fejezetben az adóztatás vizsgálata során lényegében mindenfajta adóra gondolni kell. Hivatkozás egyes adófajtákra előfordul, de ezek ilyenkor csupán példaként szerepelnek.

adatai vannak, amelyek teljesítése nem nélkülözhető, de sokba kerül. Ezt legnagyobb részben az adóbevételek fedezik.

Az állam feladatai részben a piac tökéletlen működéséből adódnak. Bizonyos javak termelésére a magánszektor nem, vagy nem szívesen vállalkozik. A közjavak jelentős része ilyen. Az infrastruktúra fejlesztése mindenütt nagy beruházást igényel; ezt a magánszektor csak részben biztosítja. Növekszik az externáliák szerepe. A negatív externáliák kezelése jelentős foglalkoztatást és kiadást megkövetelő állami intézményrendszer feltételez. A környezetvédelem sem teljesíthető állami beavatkozás nélkül. Az alsó fokú oktatás mindenütt ingyenes, az államháztartást terheli a költségek túlnyomó része. A piaci kapcsolatok szélesedése, bonyolultságuk fokozódása fontossá teszi információk nyújtását, ebből sem maradhat ki az állam. Nélkülözhetetlen az állam szerepe a társadalombiztosításban és az egészségügyben. A közbiztonság védelme és a honvédelem is elsődleges állami feladat. Időben egyre fontosabb az állam szerepe a gazdaságirányításban. Az állam a legnagyobb foglalkoztató, hosszabb időszakot figyelembe véve az állami alkalmazottak száma nő a leggyorsabban.

Mindez sokba kerül: a költségek fedezése a GDP növekvő hányadát teszi ki. Nemcsak az igaz, hogy adózni kell, hanem – történelmi távlatban – egyre többet kell adózni: az adóteher ma sokkal nagyobb arányú, mint mondjuk száz évvel ezelőtt volt.

Holtteher-veszteség és adóztatás

A közgazdászok számára az is fontos, miként hat az adózás a hatékonyságra. Ha ezt úgy mérjük, hogy az *adók miatt* kisebb a személyes fogyasztás és alacsonyabb a termelés szintje, a válasz csak az lehet: az adóztatás a hatékonyságot rontja. Ezt a szakirodalom *részben* az adózás által okozott „holtteher-veszteség” vagy – más fogalmat használva – „többletteher” elemzésével mutatja be.² E többletteher érinti mind a fogyasztókat, mind a termelőket. Használatos a holtteher-veszteséggel kapcsolatban az *elveszett fogyasztói többlet* és az *elveszett termelői többlet* fogalma is.

A holtteher-veszteséget elemző írások mindig *mikro gazdasági megközelítésűek*. Az adótannal magával nem is a makrogazdaságot, hanem a mikroökonómiát tárgyaló tankönyvekben ismerkedhetünk meg. Az alkalmazott példa rendszerint ilyen: A termékre t fogyasztási adót vetnek ki. Emiatt az állam bevétele t összeggel nő. A árú ára nagyobb lesz. Ezért az adók miatt növekszik mind a vásárlók, mind az eladók (a termelők) terhe.

Az adóteher megoszlása és mértéke a kereslet és a kínálat ár rugalmasságától függ. Tegyük fel, hogy a tehermegoszlás egyenlő. Ekkor az adó miatt nagyobb lesz A piaci

² Az állítás nem az, hogy az adóztatást és ennek növekedését a fogyasztás és vele együtt a termelés tényleges *csökkenése* kíséri. A termelésre nagyon sok tényező hat, közülük legfontosabb a műszaki fejlődés és a termelékenység ennek nyomán bekövetkező növekedése. Az adózásnak *magának* azonban a legtöbbször – nem mindig – csökkentő hatása van a termelésre és a fogyasztásra. Ezt a hatást próbálja kimutatni az irodalom – más tényezők vizsgálata mellett – a holtteher-veszteség fogalmának bevezetésével. Ha közben a termelésnövelő tényezők hatása a nagyobb, a fogyasztás és a termelés természetesen bővül, de általában kisebb mértékben, mint ha nem lennének adók.

ára, ugyanakkor a keresletesség miatt kisebb lesz az elérhető termelői ár. Az adó beékelődik a piaci ár és a termelő által realizált ár közé. A nagyobb piaci ár és a lejjebb szorult termelői ár miatt mind a kereslet, mind a kínálat kisebb lesz; termelés vész el. A befizetett adó (ami egyúttal az állami költségvetés jövedelme) és az elveszett termelés – veszteség a *termelő és a fogyasztó* számára. A nagyobb adóbevétel viszont a *társadalom számára* nem veszteség, mert ezt valamilyen közcélra felhasználják. De az a termelés és fogyasztás, amely a kivetett adó miatt elvész, senkinek nem képezi a jövedelmét. *Nagyobb a termelő és a fogyasztó vesztesége, mint az állam adóbevétele.* Ez a különbség, vagyis az elveszett termelés, ennek elveszett hasznosságával együtt, a *holtteher-veszteség.* Ez egyúttal hatékonyságromlást jelent.

A finomabb elemzés ennél továbbmegy. Ha a kereslet *A*-val szemben az adóval növelt ár miatt csökken, helyettesítése következhet be. A vevők a kiesést más áru(k) vásárlásával pótolhatják. Vagyis más áru termelése nőhet, éppen az *A*-ra kivetett fogyasztási adó miatt. Országos szinten tehát nem biztos, hogy az adóztatás minden esetben hatékonyságromlást vált ki. De ez rendszerint bekövetkezik.

Ugyanis az *A* terméknél kieső keresletet rövid időszakban nagyon nehéz hasonló hatékonyságú termeléssel kiegyenlíteni. De a helyettesítéssel együtt *kisebb lehet* a holtteher-veszteség nagysága. A tényleges csökkenés – végül is – a hatékonysági *különbségtől* függ.³ Ebből máris kiderül, hogy az adóztatás problémája átnyúlik a makrogazdaságtan területére.

Gondot okoz a holtteher-veszteség *értékelése.* Eddig csak azt néztük, hogy az adók kivetése csökkenti a termelés és a fogyasztás *volumenét.* A szakirodalom ezzel a legtöbbször nem elégszik meg. Azt is megnézi, milyen változás történik a *gazdasági jólét (economic welfare)* terén. Itt merül fel a *fogyasztói és a termelői többlet* problémája, ami gyakran vizsgált téma a modern közgazdaságtanban. Ha e két fogalmat bekapcsoljuk a vizsgálatba, a holtteher-veszteség sohasem csupán a termelés *volumenének* változásával értékelődik: a termelés esésén kívül a „*termelői és fogyasztói többlet*” együttes esésével lesz egyenlő!

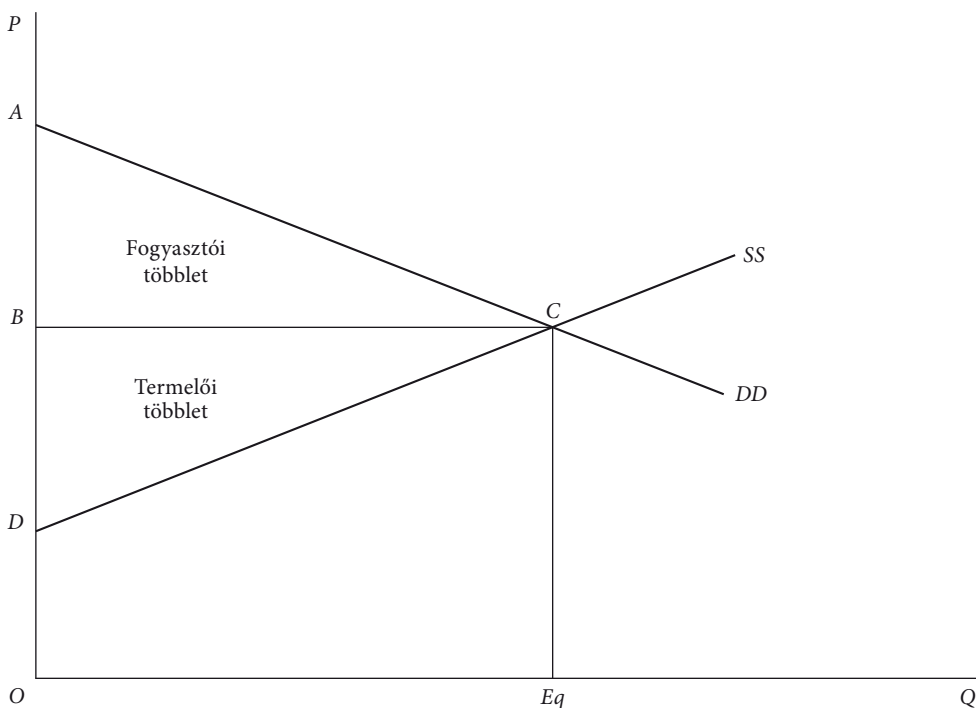
A fogyasztói többlet mindig azzal az *ártöbblettel* azonos nagyságú, amelyet az áruért a vevők *hajlandók lennének* fizetni a tényleges ára felett. A termelői többlet pedig azzal az *ártöbblettel* egyenlő, amellyel a piaci ár ténylegesen meghaladja azt az árat, amiért az eladók még *hajlandók lettek volna* eladni. Sok vevő és sok eladó létezik egy időben, és *tökéletes verseny esetén* egy árunak egy időpontban csak egy piaci ára van. Viszont ahány vevő, annyi különböző nagyságú árat *volnának hajlandók* fizetni az áruért (mint például egy árverésen). És mindig vannak olyanok, akik a piaci árnál nem fizetnének többet. Ha ezeket az ár nagyságokat összekötjük, egyenletesen csökkenő egyenest kapunk. Ez nem más, mint az áru keresleti görbéje.

A görbe minden egyes pontján a különböző képzelt árakhoz tartozó *vásárlási hajlandóságot* olvashatjuk le. Ennek a piaci árszinttel megegyező pontját *C*-vel, a függőleges tengelyt metsző pontját *A*-val, és a függőleges tengelyen jelölt *piaci* árat *B*-vel jelöltük. Az így kapott *ABC* háromszög területe mutatja meg az adott példában a *fogyasztói többlet* nagyságát. (Lásd az 1. ábrát.)

³ Ezt a problémát jól mutatja be Case–Fair ([1996] 477–482. o.).

1. ábra

Fogyasztói és termelői többlet tökéletes verseny mellett és adó nélkül

Hasonló módon ábrázolható a termelői többlet. Ahány eladó van a piacon, annyi különböző áron volnának képesek eladni. De mindegyik a legnagyobb elérhető árra törekszik. Ha tökéletes a verseny, a legnagyobb elérhető ár a piaci ár, és ezen az áron ad el mindenki. Ha azokat az ár nagyságokat összekötjük, amelyeken az egyes eladók még képesek *volnának* eladni, egyenletesen emelkedő egyenest kapunk, ami nem más, mint a kínálati görbe.

E görbe minden egyes pontja a különböző képzelni árhoz tartozó kínálati hajlandóságot mutatja meg. Ennek a piaci árszinttel megegyező pontját most is C -vel, a függőleges tengelyen jelölt piaci árat B -vel, az egyenes függőleges tengelyt *mettség* pontját pedig D -vel jelöljük. A kapott BCD háromszög területe mutatja meg a *termelői többlet* nagyságát.

Ez valóban termelői többlet („többlethaszon”), hiszen a kínálati görbe alatt lévő terület egyúttal a nagyszámú termelő „opportunity cost”-jének nagyságát is magában foglalja. Ez tartalmazza nemcsak az anyag-, energia- és bérköltségeket, hanem a *normálprofitot is*. A termelői többlet tehát a normálprofiton *felüli érték*.⁴

⁴ Vigyázat! Itt nem a költséggörbéknek vagy azok akármelyikének szerepéről van szó. Egyszerűen arra kell gondolni: sok termelő van a piacon, jelentősen különböző termelési költséggel, és mindegyik szeretne normálprofitot is elérni. Akinek a termelési költsége az iparági átlagnak megfelel, ezt el is várja. Különböző szakmát változtat, ha máshol ezt elérheti. A normálprofitot úgy tekinti az adott területen, mint használandó területet, ami a döntéseit úgy alakítja, mintha az tényleges termelési költség volna. A kínálati görbe tehát a normálprofitot is tartalmazó árszinteket köt össze.

A keresleti görbe alatti és a piaci árszint feletti terület méri a fogyasztói többlet, a piaci árszint alatti és a kínálati görbe feletti terület a termelői többlet nagyságát. A keresleti görbe alatti és a kínálati görbe feletti terület pedig méri a fogyasztói és termelői többlet *együttes* nagyságát.⁵

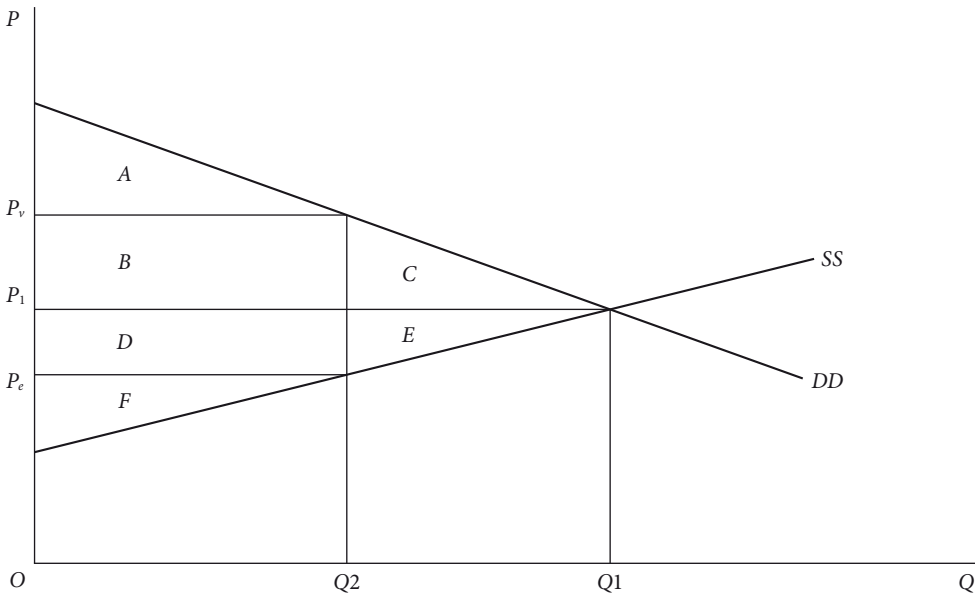
Most nézzük az állam szerepét, ha adót vet ki az *A* termékre! Feltesszük: az adó terheli az eladókat (termelőket) és a vásárlókat (fogyasztókat) is. Növeli az áru árát, és beékelődik a vételár (ezt fizeti a vevő) és az eladási ár közé (ezt kapja az eladó). Az adót az eladó befizeti az állami költségvetésbe.

Az adó miatt változik a kereslet és a kínálat nagysága. Most nem nézzük, hogy az adónövelés miatt változik-e a görbék emelkedésének vagy esésének a *szöge*. (A közgazdászok nyelvén: *elfordulnak-e* a görbék.) Az alapvető változást nézzük: a magasabb ár miatt kevesebbet tud eladni a termelő, és – ugyanígy – kevesebbet vásárolhat a vevő. Ezért a gazdasági teljesítmény kisebb lesz, ezzel együtt a fogyasztói és a termelői többlet is csökken.

Mind a realizált fogyasztói, mind az elért termelői többlet *megvásárolt*, illetve *eladott* termékhez vagy szolgáltatáshoz kapcsolódik. Ha csak nézem a kirakatokat, nem élvezhetek fogyasztói többletet. Ha nem sikerül eladnom, nem érek el termelői többletet. Nemcsak az elveszett termelés, illetve a meg nem vásárolt termék számít. Az is: „megvettem valamit, amiért még jóval többet is fizettem volna. Ez az érte fizetett áron nagyon is megérte.” Így jelenik meg a fogyasztói többlet az átlagvásárló számára. A jóléti gazdaságtan ezzel is számol, nem csupán az adó miatt elveszett termeléssel, hanem az áruhoz kapcsolódó fogyasztói és persze termelői többlet elvesztésével is. (Lásd a 2. ábrát.)

2. ábra

Az adó hatása a termelői és a fogyasztói többletre és a termelésre

⁵ A magyar nyelvű szakirodalomban a fogyasztói és a termelői többlet tartalmáról lásd még Varian [2003] 259–273. o.

Az ábrában az SS és DD görbe a kínálati és a keresleti görbe. A függőleges tengelyre az árat, a vízszintesre a mennyiséget mérjük. P_1 az adó kivetése előtti ár. P_2 az ár, amelyet a vevő fizet. P_3 az az ár, amelyet az eladó kap. A keresleti és kínálati görbék közé bezárt B és D mezők közül az előbbi a vevők által, az utóbbi az eladók (termelők) által fizetett adót jelzi. Az A mező az adó kivetése és fizetése után maradó, illetve az adó miatt megemelkedő piaci ár feletti *fogyasztói* többlet, az F pedig az adó miatt kisebb termelői ár felett maradó *termelői* többlet. A C és E mező együtt a holtteher-veszteség. Az előbbi a vevőre, az utóbbi az eladóra hárul. A P_1 árszint *feletti* három mező együttes területe (ABC) a fogyasztói többlet nagysága az adóztatás *előtt*, és az ezen árszint *alatti* terület (DEF) a termelői többlet, szintén az adóztatás *előtt*. Az ábra azt is kifejezi, hogy az adóztatás a gazdaságra nagyobb terhet rak az adó összegénél, egészen pontosan C és E mezők értékével nagyobbat. És éppen ez maga a holtteher-veszteség.⁶

Ha tehát az állam adót vet ki valamely termékre, annak ára megnő, ezért kereslete és termelése – a legtöbb esetben – csökken. Adóval együtt kisebb a megtermelt és eladott termékmennyiség, mint adó nélkül. A potenciálisan elérhető jóléthez képest a tényleges szint kisebb; ez a különbség a holtteher-veszteség, ami nem hasznosul a gazdaság számára.⁷

Nem csak azt fontos tudni: ha van adózás, holtteher-veszteség is van. Mennyiségi összefüggés is fennáll köztük. Az 1. és 2. ábrán a keresleti és kínálati görbék adottak. Ha ilyenkor a termékre kivetett adó nagysága növekszik, a holtteher-veszteség is nő, mégpedig az adóhoz képest *négyzetes arányban*! Ha az áruegységre kivetett adó („unit tax”) megduplázódik, a holtteher-veszteség nem kétszeresére, hanem négyszeresére nő. A holtteher-veszteség az adott esetben háromszögmint ábrázolható, amelynek területe az alap és a magasság szorzatának a fele. A „unit tax” megegyezik a háromszög alapjával. Ha a keresleti és kínálati görbe adott, a háromszög szögei sem változnak. Ha ekkor a háromszög alapja, vagyis a „unit tax” megnő, a háromszög magassága is nagyobb lesz. A növekvő alap a *növekvő magassággal* szorzandó, ezért nő gyorsabban a kivetett adónál a holtteher-veszteség. Igaz, hogy a szorzatot mindig osztani kell kettővel. Az így kapott feleakkora terület nő négyzetesen, de a holtteher-veszteség ekkor is gyorsabban nő, mint az adó (Mankiw [2009] 164–171. o.)!

Mindez igaz mindaddig, amíg a keresleti és a kínálati görbék nem fordulnak el. Ha ez közben bekövetkezik, a holtteher-veszteségnek a négyzetes összefüggés által meghatározotthoz képest gyorsabb vagy lassúbb növekedése. Ezt most részleteiben nem követjük nyomon.⁸ Azt viszont megnézzük, hogy az adóztatás miatt megváltozó, a

⁶ Az ábrát N. G. Mankiw ([2009] 162. o.) szerkesztette. Annyira jól fejezi ki a legfontosabb összefüggéseket, hogy ezt az ő könyvéből átvettem.

⁷ A fogalom jól ismert például a szállítás terén. A hajók mindig hordoznak annyi terhet, hogy a biztonságos hajózáshoz szükséges vízbe merülés meglegyen. Ez a teher soha nem hoz jövedelmet, holt tehernek számít. Csökkenti a hajó hasznos teherbírását. Ugyanez a helyzet az adózás miatt jelentkező „teherrel”: nem hoz jövedelmet, az adózással együtt mindenképpen létrejön, nem hasznos, hanem *holt* teher.

⁸ A különféle becslések és számítások alapján közölt adatok a holtteher-veszteség nagyságáról négyzetes összefüggést nem mutatnak ugyan, de a dinamikában bemutatott becslések sokatmondóak. Feldstein szerint 1 százalékos adóteher-növekedés a holtteher-veszteség 0,76 százalékos növekedésével jár az Egyesült Államokban. Vagyis 1 milliárd adónövekmény 0,76 milliárd dollár többletterhet okoz a termelőknek és fogyasztóknak ([2008] 131–139. o.). Ez egymaga nem cáfolata a négyzetes összefüggésnek. A keresleti és kínálati görbék elfordulhatnak, továbbá időben változik az adózás szerkezete.

fogyasztót, majd a termelőt érintő árra hogyan *reagálhat* a kereslet, majd a kínálat, és emiatt milyen változás következik be a holtteher-veszteség alakulásában.

Legyen a keresleti görbe abszolút rugalmatlan, vagyis a termék kereslete nem nő, és nem is csökken, ha az ár esik vagy emelkedik. Ekkor a *DD* keresleti görbe függőleges. Azt fejezi ki: akármilyen nagy vagy alacsony az ár, a kereslet ugyanakkora. Az adó- és árnövekedés nem vezet a termelés esésére *az adott terméknel*, vagyis itt nincs holtteher-veszteség. Ha nem abszolút rugalmatlan a keresleti görbe, az ár- és adónövelés hatására már esik a kereslet és a termelés, és jelentkezik holtteher-veszteség. Minden a rugalmasság mértékétől függ. Ha a kereslet rugalmassága nagyarányú, az esés az adó- és árnövekedés miatt nagymértékű mind a termelésben, mind a termelői és fogyasztói többletben. Nem véletlen, hogy korábban sokan azt tanácsolták a holtteher-veszteség csökkentése végett: adóztassa az állam csak azokat a termékeket vagy termelési tényezőket, amelyeknek a kereslete és/vagy kínálata rugalmatlan.⁹

A keresletrugalmasság foka folyamatosan is változhat. Ha valahol a keresletrugalmasság *foka* növekszik, több mint négyzetes összefüggés lehet a „unit tax” és a holtteher-veszteség növekedése közt. Ha a rugalmatlanság mértéke emelkedik, az összefüggés négyzetesnél kisebb. Érdemes a változásokat dinamikájukban is vizsgálni.

A kínálati rugalmasságról csak röviden: itt közvetlenül az ár és a kínálat kapcsolattát (változását) figyeljük. Az adónövelés a piaci árat növeli ugyan, de nem a termelő számára: az általa elérhető bevétel az adó miatt ilyenkor eshet is. Erre a kínálat *reagálhat* rugalmasan vagy rugalmatlanul. A rugalmatlan kínálat itt is csak csekély, a rugalmas pedig nagy holtteher-veszteséggel jár. A keresleti és kínálati görbék változásai egyszerre hatnak, a kombinációik jutnak érvényre. Nem könnyű nyomon követni őket nem is az elméletben, hanem inkább a gyakorlatban.

Nincs minden összefüggés megnyugtatóan tisztázva a szakirodalomban. Példa erre az abszolút vagy erőteljesen rugalmatlan keresletű termékek esete. Általános vélemény, hogy esetükben nincs holtteher-veszteség, vagy csak nagyon kevés van. Ha a vevő bármekkora áron ugyanannyit vagy alig kevesebbet vásárol belőlük, holtteher-veszteség nem vagy alig jöhet létre. Ez tipikusan mikroszemléletű megközelítés, és éppen ez jellemző az adóelmélettel foglalkozó szakirodalomra.

Többnyire fel sem merül, hogy lesz-e *további* következménye annak, ha az állam tekintélyes százaléku adót rugalmatlan keresletű árukra vet ki. Az természetesen igaz, hogy a kivetés helyén holtteher-veszteség alig vagy nem jön létre. De ekkor éppen az adóztatás miatt *más áruk* kereslete esik, és vész el emiatt termelői és fogyasztói többlet. Az adókivetés helyén változatlan kereslet miatt vásárolnak kevesebbet más árukból.¹⁰ Igaz,

⁹ Ez semmi jóra nem vezetne. Kevés olyan termék van, amelynek a kereslete abszolút rugalmatlan. Egyébként a rugalmatlanság foka egyazon terméknel is változik: csak egy árhataron belül rugalmatlan a kereslet. A legismertebb javaslatot erre *Henry George* 19. századi amerikai közgazdász tette: az összes adót a földre kell kivetni, mert a földkínálat adott. Esetenként a mai kor közgazdaszai is – például *Milton Friedman* – helyeslőleg nyilatkoztak a javaslatról: „A legkevésbé rossz adó a fel nem javított földértékre kivetett vagyonadó, ez *Henry George* argumentációja már sok-sok évvel ezelőtt.” (Ismereti *Mankiw* [2008] 169. o.)

¹⁰ A szerzők általában azt mutatják be, hogy az adó kivetése termeléses csökkenést okoz, és ez az elvesztett termelés maga a holtteher-veszteség. Még a helyettesítési folyamat tárgyalása során is ez tapasztalható. Pedig a helyettesítés esetén valami mindig belép más valami helyébe. Ha kiesik valami, az holtteher-

ekkor a csökkenő kereslet nagyon *elaprózva* jelentkezik. Lehetetlen megállapítani, hogy mekkora az adóztatás miatt a keresletesés, mert a kereslet sok tényező miatt csökkenhet. A tovagyrúzó keresletcsökkenés tényezőit nemigen lehet elválasztani egymástól.

Más oka is lehet a további vizsgálat elmaradásának. A fejlett országokban az adó-bevételek aránya többnyire 30 és 40 százalék közt van a GDP-hez képest, és eddig azt láttuk, hogy az adók és a holtteher-veszteség közti összefüggés négyzetes. Ennek figyelembevételre arra a megállapításra vezethet, hogy a holtteher-veszteségnek országos méretekben igen nagyoknak kell lennie. A mikrosíkon érvényes elméletet azonban nem lehet automatikusan átvinni a makrogazdaságra.

Jól illusztrálják ezt az Egyesült Államok 1913 és 1955 közötti 42 évének fejleményei. Ez idő alatt a gazdaság összesen 100-ról 243-ra növekedett. Mondjuk, az adózás aránya 1913-ban 10, 1955-ben pedig 33 százalék. Ebben az esetben az adó 10 egységről $243 \times 0,33 = 80$ egységre emelkedik. Az adó növekedése nyolcszoros! A *Musgrave* szerzőpáros 1984. évi munkájában az 1980-as évekre a holtteher-veszteség arányát a GDP 10 százalékára becsüli. Ez azonban nem fér össze a négyzetes összefüggéssel! Vegyük 1913-ban a GDP csupán 3 százalékának a holtteher-veszteséget, vagyis értékben 3-nak. Ennek az adónövekedéshez képest négyzetes arányban kellene növekednie. Az adó a példában nyolcszorosára nő, ezért a holtteher-veszteségnek 8×8 , vagyis 64-szeresére kellene emelkednie, ami értékben 3×64 , vagyis 192 egység. De az adó egymaga 80 egység, ami a holtteher-veszteséggel együtt 272 egységre rúg. Ez jóval nagyobb, mint az egész GDP. Vagyis képtelen eredményre jutottunk!

Valahol valami hiba van. Kell lennie megoldásnak! Ezt segítik az alábbi megfontolások.

Először, vegyük észre, hogy az elveszett termelői és fogyasztói többletet is magában foglaló holtteher-veszteség viszonyítása a GDP nagyságához nem tekinthető korrektnek. Ez a többlet ugyanis nem materializálódik anyagi javakban, hanem inkább csak a termelő és a fogyasztó szubjektumában jelentkezik. Miatta a holtteher-veszteséget az elveszett termeléshez képest lényegesen nagyobboknak vesszük. Ezzel szemben a GDP kimutatott nagysága egy szemernyi értéket sem foglal magában a szubjektumban megjelenő termelői és fogyasztói többletből. Ezek beszámítása a GDP-be nem is lehetséges. *A GDP-hez való viszonyítás esetén* csakis azt tehetjük: az elveszett termelést, illetve az elveszett fogyasztási volument mérjük a GDP nagyságához, hogy a holtteher-veszteség aránylagos nagyságát felbecsülhessük.¹¹

veszteség. Ha a helyébe belép valami más, azzal csökken a holtteher-veszteség. A végeredmény attól függ, hogy a helyettesítés folyamatában belépő tevékenység mennyire hatékony. Általában nem olyan mértékben, hogy ezt egyforma hatékonyságúnak tekinthetnénk az adóztatás miatt kiesővel szemben. De a helyettesítés mégis helyrehoz valamit, nem is keveset, és makrogazdasági szinten csak a nettó kiesés számíthat holtteher-veszteségnek. Ilyen vizsgálatok is akadnak, de nem túl gyakran. *Case* és *Fair* például azt is elemezték, hogy a tőkére kivetett adó változást okozhat a felhasznált technológiában: tőkeigényes technológiáról munkaigényesre térhetnek át. Ha a munkaigényes technológia költségesebb, a holtteher-veszteség a két technológia használatának a *különbsége*. Ez természetesen kisebb, mint amekkora veszteség származna egyszerűen a tőkeigényes technológia elhagyásából (*Case-Fair* [1996] 477–484. o.).

¹¹ A szerző nem tudott utánanézni annak, hogy a holtteher-veszteség nemzetgazdasági súlyáról megjelent egyes nyugati becslések milyen metodikával készültek, mert a hivatkozott források nem voltak elérhetőek.

Másodszor, ha a termelői és fogyasztói többlettel nem számolunk, csak a valóban elveszett termeléssel, ez idővel növekszik ugyan, de nem négyzetesen. A négyzetes összefüggés ugyanis vizsgálatunkban a háromszöghöz kapcsolódik. Itt is úgy, hogy a szögek változatlanok. Ha ekkor az alap nő, a terület ennek négyzetével nő. Ha ez a háromszög nincs, a holtteher-veszteség négyzetes növekedése sincs. Ezért ha nő is a holtteher-veszteség, arányát tekintve nem szükségképpen nő a GDP-hez képest.

Harmadszor, az adóbevételek nem maradnak az államháztartáson belül, hiszen az állam elkölti őket. A fellelhető szakirodalom elsősorban az adók hatását vizsgálja. A kiadásokat viszont olyan módon, hogy van-e visszahatásuk a *holtteher-veszteség nagyságára*, nemigen elemzi. Most így vetődik fel a kérdés: mi történik akkor, ha az adóztatás mellett az adók elköltését is számításba vesszük? Az adónövelés a holtteher-veszteség növekedésére vezet. Nem fordulhat-e elő, hogy az adóbevételek elköltése éppen ellenkezőleg: a holtteher-veszteség csökkenését vagy esetleg megszűnését váltja ki, ezért ennek hosszú távú növekedésére nem kell számítani?

A válasz két lépcsőben adható meg. *Mindenekelőtt*: az nem fordulhat elő, hogy az adók elköltése *teljesen eltünteti* a holtteher-veszteséget. Az adók kivetése persze holtteher-veszteséget okoz, és elköltésük nem a kivetett adót szünteti meg, csupán az adóztatás miatt kialakult bevételi többletet. Ha az adó marad, marad a holtteher-veszteség is. Ha nem egyenlő az állam költsége az adók összegével, az persze okoz gondolat, de ezek nem a holtteher-veszteséggel kapcsolatosak. Az expanzív, illetve restriktív költségvetési politika témakörébe tartoznak, itt ezzel nem kell foglalkozni. Ezért az adóbevételeket és a költségvetési kiadásokat egyenlőnek vesszük, hogy két különböző összefüggést ne keverjünk össze egymással, és azt nézzük: ha nem tűnik is el a holtteher-veszteség, *csökken-e nagysága*, ha a befolyt adókat elkölti az állam?

A válasz igen, és itt rögtön gondolnunk kell arra is, hogy a holtteher-veszteséget nem mindig az áremelkedés váltja ki, hanem az adók kivetése miatt bekövetkező keresletcsökkenés. Ezt kissé fentebb láttuk, amikor a rugalmatlan keresletű áruk adóztatásának további következményeit vizsgáltuk. A később tárgyalandó jövedelemadók és társadalombiztosítási járulékok esetében pedig mindig ez a helyzet. Az állami kiadások pedig az adóztatással közel azonos időben növelik a keresletet, vagyis nem is biztos, hogy a kereslet esik, amikor az adót befizetik. Emiatt tehát lényegesen kisebb lehet a holtteher-veszteség nagysága ahhoz képest, mint ha csak az adók hatását vesszük figyelembe.

Ügyelni kell azonban a következőre: az állami kiadásokon alapuló keresletnövekedés szerkezete nagyon eltér az adóztatás miatt közvetlenül bekövetkező keresletesés szerkezetétől. Azaz összességében a holtteher-veszteség lényegesen kisebb lesz ugyan, de az áruvilág összetételét tekintve nagyon eltérő mértékben. Egyes esetekben a mérséklődés nagyarányú vagy teljes, másoknál alig észlelhető, vagy el is marad. A folyamat nyomon követése a gazdaságban nem lehetséges, de a végső eredmény biztos: nem valódi veszély, hogy az adók miatt képződő holtteher-veszteség felemészti a gazdaságot.

A másik nagyon lényeges megfontolás a négyzetes összefüggéssel kapcsolatos: mennyire kell komolyan számolni az elveszett termelésen kívül termelői és fogyasztói többlettel? Ez azért fontos kérdés, mert a négyzetesen növekvő holtteher-veszteségen

belül ezek adják a növekmény nagyobb részét. Meg kell nézni, hogy ez a kétfajta többlet mennyire tekinthető fontos tényezőnek a gyakorlatban. Ez úgy történhet, hogy arra figyelünk, miként ítéli meg ezek szerepét a profitja vagy vesztesége, illetve a fogyasztása és vagyona felmérésében maga a termelő és a fogyasztó.

Vegyük a fogyasztót, aki, mondjuk, tartós fogyasztási cikket vásárol, és akit kellemes meglepetés ér: kevesebb pénzért kapta meg, mint amekkora vételárra számított. Nőtt-e emiatt a jövedelme? Esze ágában sincs így számolni! Jövedelme, vagyoni helyzete nem változott. A szerzett fogyasztói többletet nem tekinti jövedelemnek, csupán örül annak, hogy a beszerzés olcsóbbra sikeredett. Még inkább így van ez, ha nem csupán az egyes fogyasztót, hanem mindegyiket egyszerre nézzük, vagyis már a makrogazdaságba lépünk. Itt már egyenesen lehetetlen a fogyasztói többlet beszámítása a jövedelembe vagy a létező vagyon korrigálása a szerzett cikkekhez kapcsolódó fogyasztói többlettel. Mindenki azzal az értékkel számol, amibe a vásárlások kerültek – a vagyonszámolásban ezenkívül még az amortizáció fogalmi köréhez kapcsolható értékcsökkenéssel is. Ha mindez igaz, a *kalkulációkban* az adózás okozta termelés kiesés, vagyis holtteher-veszteség sem az elveszett fogyasztói többlettel együtt tartható nyilván, már csak azért sem, mert senkinek fogalma sincs arról, hogy ez pontosan mekkora.

A termelői oldallal már könnyen végezhetünk. Ha a termelő olcsóbban is eladhatta volna, mert még így is normálprofitot érhetett volna el, ez nem vezeti egyik termelőt sem arra, hogy e különbséget külön is nyilvántartsa. Ha a termelőt adóztatják, és ezt ténylegesen ő viseli, a szemében a profitsökkenés nagysága nem az elveszett termelői többlettel megnövelt összeg, hanem csak az, amit az adó az árbevételből elvesz. Ettől függően csökkenti a termelését, az adózás okozta veszteség pedig számára a termelés csökkenéséhez kapcsolódik, nem pedig a termelői többlet csökkenéséhez. Ez azt jelenti, hogy a *valódi gazdasági döntésekben* a termelésvesztés játszik szerepet a hozzá kapcsolható termelői és fogyasztói többlet *nélkül*. Éppen olyan a helyzet, mintha a holtteher-veszteség maga a termelésvesztés volna.

Ha így figyeljük a holtteher-veszteség alakulását, nyomát sem látjuk annak, hogy az utóbbi gyorsabban növekszik, mint ahogyan az adók emelkednek, és annak sem, hogy a holtteher-veszteségnek négyzetes arányban kell emelkednie. Ez teljes összhangban van a tényleges gazdasági tapasztalatokkal. Meg azzal is, hogy nem korrekt eljárás, ha a termelői és fogyasztói többlettel is számoló holtteher-veszteséget a GDP-hez viszonyítjuk. Eltúloznánk a gazdasági jelentőségét, és hamis ítéletre jutnánk az adóztatás és a gazdasági növekedés jövőjével kapcsolatban. Csak annyit állíthatunk: ha az adóterhek növekednek, a holtteher-veszteség is nő. Másképpen: ez utóbbi nem nő szükségképpen gyorsabban, mint ahogyan az adók nőnek, és ha az adók aránya nem nő, csupán a volumenük, a holtteher-veszteségnek a GDP-hez viszonyított aránya sem lesz szükségképpen nagyobb.

A négyzetes összefüggést azonban nem kell egyszerűen kidobni az ablakon, a mikroösszefüggéseket tekintve *van* jelentősége. Itt ugyanis komoly szerepe van a szubjektumnak, az egyéni értékelésnek. Valóban jó hatást kelt, ha a várakozásainkhoz képest alacsony áron jutunk valamihez. A termelő számára sem mindegy, hogy többlet kap-e termékéért annál, mint ami már kielégítő bevétel lenne szá-

mára. Ezt azonban nem helyes mechanikusan átvinni a makrogazdaságra. A mechanikus átvitel nemcsak e témában okoz zavart: sok helyütt hasonló a helyzet. A mikro- és a makroelemzés közti kontraszt esetenként ennél drasztikusabb is lehet. Ha például a tőkések fogyasztása országos szinten nő, profitjuk is nő. Ennek viszont a nyomát sem látni, ha csak az egyes vállalatot és itt a tulajdonosok döntéseit nézzük. Sokáig lehetne sorolni a példákat.

Az eddig tett *egyéb megállapításokat* nagyrészt nem kell a holtteher-veszteség létrejöttével, alakulásával kapcsolatosan finomítani, pontosítani. Így például továbbra is igaz, hogy a rugalmatlan keresletű és/vagy kínálatú áruk adóztatása is jár holtteher-veszteséggel országos szinten. Tehát a holtteher-veszteség ezek adóztatásával nem csökkenthető. Ugyanígy, a fejadó kivetése is kiváltana holtteher-veszteséget – mindenfajta adó kivetéséhez hasonlóan.

Ha rugalmatlan keresletű árut adóztatnak, a kereslet más árukkal szemben csökken. Ezeknél a holtteher-veszteséget nem az áremelkedés váltja ki, hanem a kereslet csökkenése. A kisebb kereslet miatt vész el a termelés egy része, és lesz kisebb a termelői és fogyasztói többlet is. És ez az eredmény nemcsak a termékadók, hanem a jövedelmek adóztatásának esetében is. Ekkor sem az árnövekedés, hanem az adó miatt bekövetkező keresletesés vált ki holtteher-veszteséget.

Az államnak vannak dologi költségvetési kiadásai is. Részben ezzel jár az állami adminisztráció, vagy jórészt materiális javakat érintenek az állami beruházások és a honvédelmi kiadások. Itt, a holtteher-veszteség szempontjából, a hatás a jövedelmek kifizetésekéhez hasonló. A dologi kiadás is kereslet, és az ebből levezethető származékos kereslet jórészt bérkifizetés. Ugyanoda jutunk: emiatt sem érhet el a holtteher-veszteség nagysága akármekkora arányt, illetve összeget.

Az adók háromféle úton befolyásolhatják a privát döntéseket, köztük a háztartásokét, és okozhatnak változásokat a holtteher-veszteség nagyságában. 1. Megváltoztathatják az egyes termékek közti választást. 2. Változtatják a jelenlegi fogyasztás arányát a jövőbeli fogyasztáshoz képest, vagyis befolyásolhatják a megtakarítások arányát a GDP-hez viszonyítva. 3. Az adóügyi döntésektől függ a szabadidő és a munkában eltöltött idő aránya.¹² Az adóztatás mindhárom területen hat, és kivétel nélkül mindegyik adó besorolható a három terület valamelyikébe. Az egyes adók inkább ezt vagy azt a területet érintik. Bizonyos döntések pedig felmérhetően csak egy területre hatnak. A fogyasztási adó kivetése közvetlenül érinti az adóval terhelt áru és más termékek közti termelési és árarányt, de nem érinti a munka és a szabadidő, valamint a jelenlegi és a jövőbeli fogyasztás közti választást. Az egyszerűség kedvéért – más szerzőkhöz hasonlóan – többnyire csak egy területet vizsgálunk, azt feltételezve, hogy a másik két területen a helyzet adott.

Ügyelnünk kell arra, hogy minden változatnál érvényre jut jövedelmi és helyettesítési hatás is. A helyettesítési hatás rendszerint nagyobb erejű. Ez elsősorban az áruk

¹² A fogalmazás ebben az esetben meglehetősen „finom”. Az adónövelés miatt eshet a foglalkoztatás, mert ez a bruttó bérnövekedés miatt a vállalatnak többbe kerül. A munkást elbocsátják, felmondanak neki, kirúgják. Gyakran így „választ” magának szabadidőt a munkás. Nem ő mond fel, hanem neki mondanak fel. Átvesszük a szakirodalom által használt megfogalmazást, mert itt a téma egyszerűen ez: csökken-e vagy nő a foglalkoztatottság az adóztatás miatt?

közötti választás esetében igaz. Okoz ugyan jövedelemcsökkenést is bármely árura kivetett adó, de az esetek túlnyomó részében az egész jövedelemhez képest csak szerény mértékűt.¹³ Igen nagy változásra vezethet azonban az áruk egymás közti árárnnyában, és ez a kiváltó oka a javak egymás közti helyettesítésének.

Más a helyzet, ha a szabadidő és a munkában eltöltött idő közti arányt befolyásoló adóügyi döntést nézzük. Ez már lényegesen növelheti az egyén jövedelmét – ilyen például a személyi jövedelemadó jelentősebb csökkentése. Ennek jövedelmi hatása az lehet, hogy a munkában eltöltött idő csökken. De lehetséges az is, hogy a szabadidő használdozata a magasabb nettó reálbérek miatt számottevően megnő; ekkor a foglalkoztatott szabadidőt helyettesít munkával. Ekkor a munkában eltöltött idő nő meg. Ezekben az esetekben többnyire nem lehet előre megmondani, mi lesz az eredmény, melyik hatás bizonyul majd erősebbnek.

Hasonló megállapításra juthatunk, ha a jelenlegi és a jövőbeli fogyasztás arányának változását vizsgáljuk egy adóügyi döntést követően. Az adóemelés erőteljes jövedelmi hatást válthat ki. Csökken a nettó bér, emiatt nagyobbra nő a fogyasztás *aránya*, és csökken a megtakarítási hányad. De az utóbbi miatt növekednie kell a kamatlábaknak, ami a megtakarításokat ösztönzi, ez pedig fogyasztást helyettesíthet megtakarítással, jelenlegi fogyasztást jövőbelivel. Itt is ellentétes hatással van dolgunk.

Az eredmény csupán elméleti elemzéssel nem jósolható meg előre. Sok függ például az ország fejlettségi színvonalától. Fejlett országban az adónövelés kisebb mértékű aránynövekedésre vezet a fogyasztásban, másképp alakulhat a kamatláb, és más lesz a helyettesítési hatás jelentősége is. Ez esetben is csak empirikus elemzéssel adható meg a helyes válasz.

Nemritkán egymásnak ellentmondó megállapítások találhatók a szakirodalomban arról, hogy holtteher-vesztéséget vált-e ki mindenfajta adó. Az is előfordul, hogy ellentmondó megállapítások találhatók ugyanazon az oldalon, sőt ugyanabban a mondatban. „Minden mást adottnak véve, a gazdasági döntések szempontjából semleges adó kedvezőbb annál az adónál, amelyik a gazdasági döntéseket megzavarja. A gyakorlatban minden adó változtatja [az emberek] viselkedését, és megzavarja a gazdasági választásokat.” (*Case-Fair* [1996] 477. o.)

A fejadót szokták példának felhozni arra az adónemre, amely a döntéseket nem zavarja meg, ezért nem jár holtteher-vesztéssel. Ezzel együtt merült fel az a gondolat: ha valamennyi állami bevételt fejadóval gyűjtenének be, nem volna holtteher-vesztés, és lényegesen nagyobb lehetne a gazdaság teljesítménye.

Ezzel a megközelítéssel az a baj, hogy ez az adó is okoz gazdasági zavarokat. Miatta kisebb a lakosság rendelkezésre álló jövedelme. Persze érvelhetünk úgy, hogy ez lehet korábbi döntések eredménye, ezt az emberek megszokják, és eleve a kisebb rendelkezésre álló jövedelemmel kalkulálnak. Csakhogy az adóteher nem minden időre adott. Az állam feladatai, ezzel bevételi igényei nőnek. A fejadónak ezért időben arányát tekintve is növekednie kellene. Időben változna a fogyasztásra fordítható nettó jövedelem aránya, ami évről évre befolyásolja a munka és a szabadidő közti, valamint

¹³ A fogyasztáson belül az egyes áru fogyasztása csak kicsiny arányt ér el, ezért a rá kivetett adó akármilyen magas kulcsú, az egyén jövedelmében ez szerény mértékű csökkenéshez vezet.

a jelenlegi és a jövőbeli fogyasztás közti választást, ezzel a megtakarításokat érintő döntéseket. Csökkenhet a megtakarítási ráta. Eshet a szabadidő aránya is – még hozzá adózási okból! És ez, mert a gazdasági növekedést fékezi, holtteher-veszteségnek tekinthető. Arról most nem is szólok, hogy a fejadó mérhetetlenül igazságtalan; képzelenség, hogy a gazdag és a szegény *egyenlő összegű* adót fizessen.

Hogy okoz-e holtteher-veszteséget a fejadó, nem alapvető fontosságú. Az összes holtteher-veszteséghez képest csak nagyon kis mértékű eltérést jelenthet. A szerző logikai igényeinek jobban megfelel, hogy valóban okoz.¹⁴

Makro- és mikroszintű vizsgálat

Ha valamely áru kereslete a magasabb ár ellenére változatlan, akkor adott termelés esetén a *többi áru kereslete* csak kisebb lehet. Az adónövelés tehát mindenképpen hatékonyságromlást vált ki. Nincs sem abszolút ideális adó, sem ideálisnak tekinthető, mindenkor alkalmazandó adóztatás. Az adók és az adórendszer legalább annyira a makrogazdaság része, mint a mikrogaazdaságé. A közgazdászok általában nem is viszik át mechanikusan a vállalati szintű vizsgálat során levont következtetéseiket a makrogazdaságra.

Az adózás által okozott hatékonyságromlást úgy is vizsgálhatjuk, hogy az állam jövedelmet von el a privát szektortól, amelyet ott hatékonyabban lehetne felhasználni, mint ahogyan az állam teheti. Adózás nélkül kisebb eszközfelhasználással nagyobb lehetne a teljesítmény, illetve ez olyan szerkezetű volna, amely a piaci igényekhez jobban alkalmazkodna. Ebben a megközelítésben az adóztatás egész problémáját anélkül mutatják be, hogy használnák a holtteher-veszteség fogalmát!

Akik viszont használják, *hallgatólagosan* azt is feltételezik, hogy a befolyt adók, valamint az a teljesítmény, amelynek vásárlására a beszedett adókat fordítják, lényegében *egyenértékűek*. Az adók arra szolgálnak, hogy az árukat és szolgáltatásokat az állam megvegye, és a transzfereket kifizesse. Vagyis nem az a feltételezés, hogy amit az állam kifizet akármilyen címen, *részben* pazarlás, mert gyakran többet fizet ki, mint amennyi gazdaságilag indokolt volna.

Mindkét állításban van igazság. Igaz, hogy a termelés, vele a fogyasztói és a termelői többlet egy része automatikusan elvész akkor, ha van adóztatás. Ez érvényes akkor is, ha egyébként az állam törekszik a takarékosagra. Még akkor is, ha a gazdaságosságra való törekvés alapvető mozgatóereje volna az állam gazdasági tevékenységének. De emellett számolni kell azzal, hogy az állam a legtöbb esetben rosszabb gazdálkodó, mint a magánszemélyek vagy a vállalatok. *Egyszerre* van tehát holtteher-veszteség is, és a túl nagy államapparátusból, valamint a rossz intézményrendszerből eredő többletkiadás is.

Ha az adók miatt van holtteher-veszteség, az adók csökkentése a holtteher-veszteség csökkenésével és termelésnöveléssel járhat, feltéve, hogy az egyszer már paragra ke-

¹⁴ Egyes szerzők szerint fejadóval nagyon jelentősen csökkenthetnék az összes adóterhelést. Az így elérhető megtakarítás az összes adóbevétel 13 és 24 százalék közötti értékével lehetne egyenlő (*Ballard és szerzőtársai* [1985] 125–140. o.).

rülő termelői kapacitások még megvannak. Nem véletlen, hogy szakmai körökben nagy érdeklődést kelt az adócsökkentés lehetősége. De az adócsökkentéssel nem szabad hebehurgyán bánni.

Biztosra vehető, hogy az államnak a gazdaságban betöltött szerepével együtt *számított hatékonyság* mindig kisebb, mint a valóságos, amely nem csak a termelési teljesítményt fejezi ki. Még biztosabban állíthatjuk, ha az állam egész tevékenységét számításba vesszük: minden tevékenysége forrásokat köt le. Majd mindegyik rontja a *számított hatékonyságot*, emiatt lassúbb a gazdasági növekedés.

A növekedés üteme azonban nem minden. A számítható hatékonyság sem! Ahol az oktatásra, kultúrára kevés pénz jut, ahol csapnivaló az igazságszolgáltatás, és rossz a közbiztonság, ott az életminőség is rosszabb. Ekkor távlatokban a tényleges hatékonyság nem lehet kielégítő, mert az részben az iskolázottság, az általános műveltség, sőt a kultúra függvénye. Nem helyes az országok közt sorrendet felállítani csupán aszerint, hogy mekkora a *számított hatékonyság*. Az életminőség lehet sokkal jobb ott, ahol a *számított hatékonyság* alacsonyabb szintű, és az adóterhek általában magasabbak.

Valóban gond azonban, hogy az állam túlsúlyossá válhat. Mindenfajta állami kiadás *lehet* pazarló. Ez hiányt is okozhat az állami költségvetésben. A kormányok mindenütt hajlamosak arra, hogy a hiányt ne kiadáscsökkentéssel, hanem újabb adónöveléssel számolják fel. Adót emelni könnyebb, mint a kiadásokat csökkenteni. Az adóterhek és a kiadások csökkentésére külön figyelmet kell fordítani. Ez nálunk különösen aktuális feladat, mert itt az adózás már olyan szintűre nőtt, hogy aránya eléri, sőt esetenként meg is haladja a fejlett országok átlagos terhelési szintjét. Mértéke már a kiegyensúlyozott gazdasági növekedés egyik akadályává vált.

Bármely gazdasági döntés változásokra vezet az egész gazdaságban. A döntéseket követő változások természetét, majd a döntések további hatásait már a döntés előkészítésekor jól kell ismernünk. Ha ezekkel nem számolunk, olyan zavarok léphetnek fel, amelyek súlyosbíthatják a gazdasági bajokat. Lehetséges, hogy miközben a kormány az adócsökkentéssel a háztartások megtakarításait igyekszik növelni, azok a szerteágazó összefüggések miatt mégsem nőnek, hanem csökkennek!

Ebben az írásban azokat az összefüggéseket vizsgáljuk, amelyek fontosak, de többnyire nem, vagy csak rosszul ismertek. A témákat olyan rend szerint tárgyaljuk, hogy mind átfogóbb képet kapjunk az adóztatásnak a gazdaság egészében játszott szerepéről.

Közvetlen adók

A hazai adóterhek viszonylag magasak, de nem nálunk a legnagyobbak. Az EU tagállami között ebben a vonatkozásban a 11. helyen vagyunk.¹⁵ Itthon valamivel nagyobb az adóztatás aránya, mint az euróövezet országaiban, és nagyjából akkora, mint az EU átlagában. 2008-at követően az arány már nálunk nagyobb (*Eurostat* [2012]).

A közvetlen adóztatás terén viszont csak a 17. helyen állunk, ami részben az alacsonyabb hazai fejlettségi szinttel magyarázható. A direkt adók kisebb részesedése

¹⁵ Minél nagyobb az adóztatás mértéke, annál alacsonyabb a sorszám.

a kevésbé fejlett országokban általános jelenség. A közvetett adók súlya viszont nálunk lényegesen nagyobb. A legtöbb áru és szolgáltatás 27 százalékos kulccsal adózik, ami a legmagasabb forgalmiadó-kulcs Európában. A volt szocialista országok közül nálunk a legmagasabb az összes adó GDP-ben mért aránya. Különösen nagy a kontraszt Romániával, Szlovákiával és Litvániával, ahol a terhelés néhány százalékponttal alacsonyabb még a közvetlen adók területén is! Az egész adózást tekintve az eltérés eléri a 10 százalékpontot, és 2007-től kezdve vált határozottan növekvő irányúvá (*Eurostat [2012]*). Ez a folyamat összefüggésben van a 2007–2008-ban kibontakozó nemzetközi pénzügyi és gazdasági válsággal is.

Hazánkban különösen fenyegető volt a pénzügyi válság. Még az ország fizetéseképtelenségének veszélyével is számolni kellett. Ha csupán gazdasági válság alakul ki, valószínűtlen, hogy az adóztatás aránya megnő. Ott pedig, ahol a jövedelmi adók progresszívak, válság idején az adóztatás aránya szinte mindig csökken az – automatikusan működő – beépített stabilizátorok miatt. Ehhez járulhat szándékos adócsökkentés is, hogy a keresletcsökkenést tovább mérsékeljék. 2008-at követően ilyen politika itthon nem volt folytatható: államcsőd fenyegetett.

A válság után az adócsökkentés fontos feladattá válik főként ott, ahol az adók nemzetközi mércével mérve magasak. Nálunk a 2010-ben hatalomra jutott kormány a személyi jövedelemadók rendszerének átalakításával kezdte a kormányzást, ami ezen adók csökkentését foglalta magában, de nem mindenki számára. A döntések végül is, tehát 2012–2013-ra, nem csökkentették az összes adóztatás mértékét.

A szerző erről a témáról a közelmúltban már publikált egy cikket (*Erdős [2012]*). Nagyrészt az egykulcsú személyi jövedelemadó bevezetése volt a vizsgált téma, és ez itt sem kerülhető meg. De a már feltárt összefüggésekre inkább csak utalunk, és zömmel olyan kérdéseket emelünk ki, amelyek a nevezett cikkben csak érintőlegesen szerepeltek.

Azzal kezdjük, amire már felhívtuk a figyelmet: az adóemelés könnyen vált ki holtteher-veszteséget. Megfordítva viszont, az adócsökkentés nem jár feltétlenül ennek csökkenésével. A termeléscsökkenés mindig könnyebben bekövetkezik, mint a termelés növekedése. A holtteher-veszteség növekedése termeléscsökkenéshez kapcsolódik, a már meglévőnek a mérséklődése pedig termelésnövekedéshez.

Részben a szándékolt és tényleges megtakarítások okoznak itt gondot. Mondjuk, a személyi jövedelemadót a kormány csökkentti: essék ez 32-ről 16 százalékra. A gazdaságpolitika abban bízik, hogy így a kereslet élénkül, ami lendületet ad a termelésnek, esetleg a növekvő termeléssel együtt a holtteher-veszteség nagysága és termeléshez viszonyított aránya is csökken. Feltesszük még, hogy az államháztartás kiadásai az adóbevételekkel együtt csökkennek, vagyis a deficit nem nő.¹⁶

¹⁶ Ha mind az adók, mind a költségvetési kiadások ugyanazon összeggel csökkennek, mindjárt arra kell gondolni: a döntéshozók egyik szándéka az államháztartás egyensúlyának fenntartása. A kiadások csökkenése lejjebb viszi az aggregált keresletet, az adók csökkentése viszont feljebb viszi azt. Ezért az aggregált kereslet változatlan maradhat, és az államháztartás egyensúlya nem romlik. Ez az elgondolás azonban hibás, mert nem számol azzal, hogy az adócsökkentés nemcsak a vásárlások összegét, hanem a szándékolt megtakarításokat is növeli. Az adócsökkentés által indukált keresletnövekedés ezért nem képes kiegyenlíteni a kiadáscsökkentés összegét.

Ha a nettó, az adók levonása utáni jövedelmek megemelkednek, a növekménynek mindig csak egy részét fogyasztják el a jövedelemtulajdonosok (a fogyasztási határhajlandóságnak megfelelő mértékben). A másik része *először* mint *szándékolt megtakarítás* jelentkezik. A szándékolt megtakarítás azonban nem minősül tényleges megtakarításnak, ha nincs vele szemben *meghatározott típusú* kereslet. Ennek alapvető jelentősége van!

Ilyen kereslet a *beruházási kereslet*. Ha ez akkora, mint a szándékolt megtakarítás, az egész adócsökkentést kereslet egyenlíti ki: a beruházás a szándékolt megtakarítás összegével több, mint korábban. Így a beruházás tényleges megtakarítássá váltja át a szándékoltat: a beruházás *nem fogyasztás*, ezért csak megtakarítás lehet. Vagy ha a szándékolt megtakarítás képződésével egy időben, legalább ugyanekkora értékben, megnő az exporttöbblet, megint olyan kereslettel van dolgunk, amely a szándékolt megtakarítást tényleges megtakarítássá változtatja. Többletkereslet jön létre a külföld részéről, ugyanakkor a külfölddel szemben fennálló követelések is nőnek.

De nem csak ilyen természetű kereslet jelentkezik a szándékolt megtakarításokkal szemben. Lehet, hogy az állam *fenntartja a kiadásait*, miközben az adóbevétele csökken. Ilyenkor az államháztartás deficitje nő, és a szándékolt megtakarítást a fogyasztás egyenlíti ki. Emiatt eltűnik a szándékolt megtakarítás, a tényleges pedig nem nő meg, mert sem a beruházás, sem az exporttöbblet nem emelkedik. Ez esetben sem jelentkezik kereslethiány, viszont megnő az államháztartás deficitje.

Vagy a beruházás és/vagy az exporttöbblet, vagy pedig az államháztartás képződő deficitje biztosítja, hogy az aggregált kereslet egyenlő legyen az aggregált kínálattal az adócsökkentést követően. A deficitnövelés azonban kockázatos, és a növekedési potenciált nem javítja. Az adócsökkentést tehát a beruházás és az exporttöbblet növekedésének kell kiegyenlítenie.

Ez gyakran nem így történik. Különösen akkor nem, ha a konjunkturális helyzet kedvezőtlen. Ekkor a beruházási igények nem nőnek, exporttöbblet sem érhető el mindig. A deficit növekedése pedig sokszor nem engedhető meg, már csak azért sem, mert inflációt gerjeszt. Az aggregált kereslet ilyenkor elmarad az aggregált kínálat mögött. Emiatt a termelés esik: csak a termelésesés biztosíthatja, hogy a kereslet és a kínálat utólag egyensúlyba kerüljön.

A termelésesés miatt a szándékolt megtakarítás is csökken. Az adócsökkentés haszonélvezőinek megtakarítása persze ekkor is megmarad, az *ő megtakarításaik* valódiak, nem tűnnek el, noha az országos szintű megtakarítás esik. Ez azért nem jelent ellentmondást, mert sokak tényleges megtakarításai *a kedvezményezettnek növekvő megtakarítása miatt* gyorsulón esnek, vagy eladósodottságuk mértéke nő még gyorsabban. Mindez máris azt jelenti, hogy az adócsökkenés nem feltétlenül jár a holtteher-veszteség mérséklődésével. Ehhez növekvő termelés vagy ennek valószínűsége volna szükséges: így tényleg kisebb lehetne a holtteher-veszteség. Ekkor a kedvező várakozások miatt a beruházások is nőnek.

Korunkban, főleg kis országokban, különösen nagy szerepe van egy további tényezőnek abban, hogy adócsökkentéskor kereslethiány lép fel, és emiatt a termelés átmenetileg ugyan, de jelentősen esik: ez az *export, de különösen az import alakulása*.

Magyarországon az export és az import – külön-külön – eléri a GDP 80 százalékát (ha a szolgáltatások exportját és importját is számításba vesszük). Azaz, ha csak

végtermékértékben számolunk, az export adja az aggregált kereslet nagyobb részét, az import pedig az aggregált kínálatét. Ha kiadáscsökkentéssel kísért adócsökkentés történik – azért, hogy a deficit ne nőjön –, sokak adózott jövedelme hirtelen megnő az adócsökkentés miatt. Ez megnöveli szándékolt megtakarításuk nagyságát is! Vajon mi biztosíthatja, hogy ekkor az export olyan gyorsan nőjön, hogy kiegyenlítse az aggregált keresletnek a nagyra nőtt szándékolt megtakarítások által okozott csökkenését? Semmi sem! Az export nőhet, gyorsulhat is, lassulhat is – ez a pillanatnyi gazdasági helyzet függvénye. A szerencsén múlik, hogy az adott időben elég gyorsan növekszik-e. Ha tényleg így növekszik, az egyensúly fennmaradhat egy jelentős adócsökkentést követően is. De nincs érdemi kapcsolat a személyi jövedelemadó csökkentése és az export növekedési üteme közt. Nem vásárolnak tőlünk hirtelen többet csupán azért, mert a személyi jövedelemadó kulcsa 32-ről 16 százalékra esett. Persze segíthet az állam költsége, de ez deficitnövekedéssel és így óriási kockázattal jár.

És ez még nem minden! A kereslet nem csak akkor maradhat el a kínálat mögött, ha a jövedelem egy részét a lakosság megtakarítja. Itt az import játszik meghatározó szerepet. Ha nő is a privát kereslet az adócsökkentést követően, ez tekintélyes részben nem hazai termelést generál, hanem külföldit. A külső tényezők egyszerre hatnak export- és importoldalón: ha rossz a külső konjunkturális helyzet, az exportkorlátnak van bénító hatása. Ha nő az importhajlandóság, a hazai termelők mind kevésbé érzik a keresletélénkítő adócsökkentés hatását. Ha nincs baj a hazai termelők és fogyasztók vásárlási hajlandóságával, nem biztos, hogy miatta a hazai termelés kerül könnyebb helyzetbe. A kormánynak nagyon alaposan meg kell fontolnia, milyen esetben, mikor érdemes csökkenteni az adókat.¹⁷

Mindezek alapján a további vizsgálatok számára fontos tanulságok fogalmazhatók meg.

1. Nem biztos, hogy az adóbevételek és a költségvetési kiadások együttes csökkenését az aggregált kereslet visszaesése kíséri a szándékolt megtakarításoknak ezzel

¹⁷ A közgazdászok többnyire azt hangsúlyozzák: az adócsökkentést kiadáscsökkentéssel együtt kell végrehajtani, hiszen a bevételek a kiadások finanszírozására valók, és csak így biztosítható az egyensúly fenntartása. De a gazdaságpolitikát gyakorló közgazdász szakemberek gyakran nem figyelnek a következőkre: az aggregált kereslet akkor is csökken, ha az állami kiadások csökkenését vele arányos adóteher-csökkenés egyenlíti ki. A magyarázat egyszerű. Az állami költségvetés kiadásainak csökkentése az áruk és szolgáltatások vásárlásának csökkenését foglalja magában, ezért annyi az általa okozott esés a keresletben – a multiplikátorhatással együtt –, amekkora a kiadáscsökkentés és a multiplikátor szorzata. Ezzel szemben az adócsökkentés nettó jövedelemnövekedést vált ki, melynek egy részét az adócsökkentésben részesülők megtakarítják, nem költik sem fogyasztásra, sem beruházásra. Emiatt a keresletnövekedés kisebb lesz, mint a keresletcsökkenés. Annyival, amekkora *magának a kiadáscsökkentésnek az összege*. Ez azért van így, mert egyszerre érvényesül keresletcsökkentő multiplikátorhatás (a kiadások csökkentése miatt) és keresletnövelő multiplikátorhatás (az adócsökkentés és így a nettó jövedelemnövekedés miatt). A két ellentétes multiplikátorhatás, vagyis az alkalmazandó szorzó számértéke pontosan egyenlő, mert a fogyasztói, illetve megtakarítási határhajlandóság az adott országban és az adott időben mindkét esetben ugyanakkora: a multiplikátor számértéke – egyéb bonyolító tényezőktől eltekintve – ezek mértékétől függ. Ugyanakkor a keresletcsökkenés oldalán számolni kell egy *induló kereslethiánnyal*. A keresletnövelés oldalán ilyen nincs, csak *indukált* keresletnövekedés van! Ezeket a kérdéseket a közgazdasági tankönyvek a „balanced budget multiplier” cím alatt tárgyalják. Nálunk szinte semmi figyelmet nem szentelnek ennek, pedig nagy gyakorlati jelentősége van a gazdaságpolitika számára (Gordon [2009] 75–76. o.; Dornbusch–Fischer [1994] 78. o.).

együtt bekövetkező emelkedése miatt. Döntő fontosságú, hogy milyen a beruházási klíma. Ha ez kedvező, nem okoz gondot, hogy az adócsökkentés miatt fellépő keresletnövekedés kisebb lesz, mint az állami kiadások csökkentése által kiváltott keresletesés. A növekvő beruházások ezt a különbséget azonnal kiegyenlíthetik. Még jól is jön, hogy az adók és az állami kiadások csökkentését követően a fogyasztás kisebb mértékben nő az adózás utáni nettó jövedelmek növekedéséhez képest.

Természetesen semmi nem garantálja, hogy ilyenkor pontosan megfelelő mértékben nőjenek a beruházási igények és velük együtt a beruházások. Nőhetnek gyorsabban is, de lassabban is. Ha gyorsabban növekednek, akkor keresleti többlet kezd kialakulni, ami erősíti a konjunktúrát. Ha lassabban, az élénkülés gyengébb. Ezt a termelésnövekedésben megfigyelhető hullámváz kíséri. Ez az egyik oka annak, hogy a termelés növekedése sohasem egyenletes, a növekedés üteme az évek során folyamatosan változó!

2. Ajánlatos az államháztartást akkor karcsúsítani, azaz a kiadásokat és az adóbevételüket egyenlő összeggel csökkenteni, amikor a gazdasági kilátások kedvezőek, és a beruházási hajlandóság kielégítő. Konjunktúra idején, amikor a beruházások gyorsan nőnek, az államháztartás „karcsúsítása” nem fenyeget visszaeséssel. Hosszabb időtávon pedig a gazdaság teljesítménye nagyobb lehet, mert ha az államháztartás aránya kisebb, nagyobb lehet a beruházások aránya nem gyorsuló infláció mellett. Ugyanakkor kisebb a holtteher-veszteség nagysága is, és magasabb szintű lehet a gazdasági hatékonyság, más tényezők mellett az állam kisebb súlya miatt is.

3. Mind a termelés, mind a fogyasztás mára sokkal inkább nemzetközi jellegű, mint korábban. Ennek egyik fontos mutatója, hogy az export és az import GDP-hez mért aránya mindenütt növekvő. Emellett az adózás aránya is jóval nagyobb, mint korábban, a második világháborút megelőző időkben. A most vizsgált területen ennek rendkívül nagy a jelentősége.

A keresletnek és ennek alapján a termelésnek az adócsökkentés által indukált növekedése a kiadáscsökkentés összegénél lényegesen kisebb lehet. Azért, mert – az import nagy aránya miatt – az adócsökkentés által indukált keresletnövekedés jó része a külső piacok felé áramlik, és ez az arány a *belső* piacon ma jóval kisebb, mint korábban.¹⁸ Az a hallgatóságos feltételezés, hogy az adócsökkentésből származó nettó jövedelemnövekménynek a szándékolt megtakarításon felüli része mind a *belső* piacra áramlik, ma már egyáltalán nem állja meg a helyét, különösen a kis országokban. Az adócsökkentés miatt nagyobb nettó, adózás utáni jövedelem tekintélyes hányada importot generál.¹⁹

¹⁸ Ebben az összefüggésben ez a legfontosabb tényező főként kis országokban. Más tényezők a nagy országokban jobban számításba jönnek. Az importon kívül Case és Fair még hat különböző, a multiplikátor számértékét csökkentő tényezőt sorolnak fel. Ezek miatt az adócsökkentésnek is sokkal kisebb a gazdaságot gerjesztő hatása a tankönyvekben leírtakhoz és a politikusok várakozásaihoz képest (*Case–Fair* [1996] 856–857. o.).

¹⁹ Ebből arra a következtetésre jutni, hogy a nemzetközi munkamegosztásba bekapcsolódni hiba volt, súlyos tévedés. Az persze igaz, hogy emiatt a külső függés nagyon intenzív, növekedési hátrány azonban nem származik belőle. Persze nem tagadható, hogy a *belső* keresletösztönzés hatékonysága a nyitás miatt sokkal gyengébb. De a külső konjunktúra javulása a *belső* piacra sokkal erőteljesebben hat akkor, ha a külkereskedelem aránya nagy. Az így jelentkező keresletösztönzés semmibe sem kerül, és sokkal nagyobb hatással jár, mint bármilyen intenzív *belső* keresletösztönzés, de tudni kell élni vele. A befelé fordulás mindig nagyobb veszteséggel jár, mint a nyitás a világpiac felé!

Ha a világgazdaság helyzete kedvezőtlen, nem biztosítható elegendő belső kereslet egyetlen ország gazdaságában sem.²⁰ Ezt a magyar kormány nem vette figyelembe, amikor az egykulcsú személyi jövedelemadó bevezetéséről döntött. Máig hiába vár a kereslet erőteljes élénkülésére.

A jövedelemadók gazdasági hatása

A személyi jövedelem adóztatásának további problémái²¹

A személyi jövedelemadó kivetése és létezése – valamennyi más adóéhoz hasonlóan – holtteher-veszteséggel jár, ennek megfelelően pedig rontja a hatékonyságot. A holtteher-veszteséget itt nem az árak növekedése, hanem a kereslet csökkenése váltja ki. Ez azzal a következménnyel is járhat, hogy az adóztatás miatt változik a *munka és a szabadidő közti arány*. A nettó, adózás utáni bér így kisebb lehet, mint amekkorát a munkás méltányosnak tart. Emiatt megtörténhet, hogy a felmondást választja. Ez termelés-csökkenést vált ki, és ezzel együtt lép fel holtteher-veszteség.

A szakirodalomban azonban erről azt is olvashatjuk: a személyi jövedelemre kivetett adó a nettó jövedelmet csökkenti. Ez egyrészt *jövedelmi hatással járhat*, ami ekkor abból áll, hogy növekszik a hajlandóság a munkavállalásra a korábban már elért fogyasztási szint legalább részleges fenntartása végett. Ezzel egy időben érvényesül a *helyettesítési hatás*, ami itt a munka helyettesítését jelenti szabadidővel: a foglalkoztatás csökken. Másképpen, ha az adó a nettó jövedelmet csökkenti, esik a szabadidő „opportunity cost”-ja. Kevesebben vállalnak munkát, és többen adják fejüket nem adóztatott munka végzésére. (Például nem vesznek fel háztartási alkalmazottat, a háztartási munkát maguk végzik, illegális munkát vállalnak, nem vállalnak túlórázást, vagy a pihenést, szórakozást, kirándulást stb. választják a munkavégzés helyett.) Mindez termelés-kiesést jelent, ami máris holtteher-veszteségnek tekinthető (a kiesett termeléshez kapcsolódó fogyasztói és termelői többlettel együtt).

A mérték közvetlenül függ a munkaerő-kínálat rugalmassági fokától: milyen irányú és *mértékű* a munkások reagálása a nettó bér csökkenésére. Ez az arány általában szerény, mert a munkásnak élnie kell valamiből. Ezt a hazai tapasztalatok is igazolják.

²⁰ Ugyanakkor nem kizárt, hogy az export mégis gyorsan nő. Ez igaz a hazai exportteljesítményre nézve is. Ez azonban nem az adócsökkentés következménye! A magyarázatot döntően az itt működő multinacionális vállalatok teljesítménye adja meg. Nem biztos azonban, hogy a gyors exportnövekedés miatt a gazdasági növekedés is gyors. Ezzel egy időben eshet a belső fogyasztás. Az utóbbi a beruházások csökkenésével is járhat. Mindig több tényező hat egyszerre, ezért csak egy összefüggést vizsgálva, és a többiről tudomást sem véve, nem juthatunk helyes következtetésre.

²¹ A személyi jövedelemadó csökkentéséhez idővel számos más döntés kapcsolódott, hogy a fellépő nem várt bonyodalmakat kezelni tudja a kormány. Ilyenek: a bankadó, a válságadó, a bérkompenzáció, a tranzakciós illetékek, a devizaalapú hitelek végtörlesztése stb. Ezeket egy korábbi cikkemben már tárgyaltam (*Erdős* [2012]). Most inkább csak említést teszek róluk, hatásukat is megjelölve. A tanulmány utolsó fejezetében mindegyiket ismét tárgyalni fogom, mert bizonyos hozzájuk kapcsolódó összefüggések inkább oda tartoznak. A részletes tárgyalásba azonban ott sem megyek bele.

Az adóemelés miatt fellépő holtteher-veszteség felmérése azonban még elméletben is körülményes. A szabadidő értékelése távolról sincsen megoldva.²² Kisebb a termelés, de több a szabadidő. Ezért nem egészen akkora a többletterhek, mint amekkora a termelés kiesésből következik. A jövedelemadó emelése általában kismértékű holtteher-veszteséget okoz, részben a munkakínálat rugalmatlansága, részben a szabadidő növekedése miatt.²³

Az adóterhek, ezeken belül a személyi jövedelemadó, csökkenhetnek is. Ennek hatása, mint az imént rámutattunk, inkább ellenkező irányú: nagyobb termelés, csökkenő holtteher-veszteség és nagyobb hatékonyság. A mérték rendszerint nem különösebben nagy. A kedvező hatás nem is következik be akadály nélkül, csak hosszabb idő elteltével mehet végbe javulás. Sőt ha az adócsökkentést nem körültekintően hajtják végre – nem ügyelve például a belső és a külső, vagyis a világgazdasági helyzetre –, súlyos zavarok is terhelhetik a gazdaságot. A növekedés üteme akár csökkenhet is. Pontosan ez figyelhető meg a mai magyar gazdaságban.

A Fidesz a 2010. évi országgyűlési választásokat megelőző kampányban átfogó, radikális adócsökkentést ígért. A választások megnyerése után belátták, hogy átfogó csökkentésre, amely megmutatkozik a GDP költségvetési centralizációjának jelentős arányú esésében, nincs lehetőség. Viszont az egykulcsú személyi jövedelemadó bevezetése ennek az adónemnek a nagyarányú csökkenéséhez vezetett *a jobb módú rétegek javára*. Ugyanakkor zéró százalékról 16 százalékra emelkedett a kis jövedelműek adóterhe, mert mindenkinek 16 százalékos kulcs szerint kell adóznia, ha nem is azonnal. Az államháztartás személyijövedelemadó-bevétele jelentősen csökkent. (500 milliárd forint bevételkieséssel kalkulál a szakértők többsége.) Ezt azonban rövidesen más adókkal egyenlítették ki, és végül 2012–2013-ra a GDP államháztartási centralizációja nem lett kisebb, sőt inkább növekedett.

Érthető, hogy a kormány döntése több okból is nagy port vert fel. *Először*: a szakértők többsége helytelennek tartotta a döntést azért, mert az államháztartás egyensúlyának további veszélyeztetésétől tartottak. *Másodszor*: a nagy többség hibának minősítette, hogy a kormány nem vezet be zéró jövedelemadó-kulcsot. *Harmadszor*: az egykulcsú adó zéró kulcs híján kizárja a személyi jövedelmek progresszív adóztatását. Így az eredmény csakis a jövedelmi polarizáció szükségtelen növekedése lehet. *Negyedszer*: a termelés felpörgését a legtöbben kizártnak tartották már csak a kedvezőtlen európai gazdasági helyzet miatt is. Ez az államháztartás deficitjének további növekedését vetítette előre. Ha az állami kiadások nem csökkennek (kezdetben a

²² Ez bizonyos értelemben a munkavállalók szerencséje is. Ha a szabadidő értékelhető volna, adóval terhelhetnék. A gondolat fel is merült: ha a kormányzat a bevételeit növelni akarja, annak összes lehetőségét kihasználja. „A gyakorlatban a szabadidő nem adóztatható, az adóalapul szolgáló szabadidőt ugyanis nagyon nehéz pontosan megmérni.” (Cullis–Jones [2003].)

²³ Az empirikus felmérések azt mutatják, hogy a kép változó aszerint, hogy a munkaerő-kínálat változását a férfi vagy női foglalkoztatás megfigyelése alapján mérik-e. E bekezdésben írottak közelítenek a makroszikó elemzéshez annyiban, hogy érzékeltetik: az adó által okozott negatív hatást mérsékelhetik ellenkező természetű hatások. A munkavégzés csökkenését valamennyire ellensúlyozza a szabadidő növekedése. Innen már csak egy lépést kell tenni: ha *A* termékre kivetett adó miatt termelése kisebb, és ezzel holtteher-veszteség jön létre, más (*B*) termékből termelhetnek többet *A* helyettesítése végett. Ezért végül is a holtteher-veszteség kisebb lesz, mert *B* részben kárpótol *A* termelésének csökkenéséért.

kiadások csökkentésétől a kormány elzárkózott), de az adóbevételek esnek, a költségvetési deficit újabb erőteljes emelkedésével kell számolni.

A kormány azért döntött az imént kifogásolt módon, mert az volt a célja, hogy a beruházások számára minél kedvezőbbek legyenek a finanszírozási feltételek. Továbbá úgy gondolta, hogy így erőteljes keresleti impulzust tud adni a gazdaságnak, és kijuthatunk a pangás állapotából. Arra is számítottak, hogy a termelést folyamatosan élénkítő öngerjesztő folyamat indul be. Továbbá arra, hogy a gazdaságot nem a szegények jövedelmi állapota és ennek változása mozgatja meg, hanem a középrétegeké és a gazdagoké. Hiszen a lakossági megtakarítások túlnyomó része, amely a beruházások *növekedésének* messze legfontosabb belső forrása, nem a szegényeknél, hanem a jómódúaknál képződik. Úgy számítottak: a megtakarítások gyorsabban nőhetnek akkor, ha közben eltolódás megy végbe a magasabb jövedelműek javára. Éppen erre vezet, ha progresszív személyi jövedelemadó helyett egykulcsú adót vezetnek be, és egyúttal eltörlik a zero kulcsot.²⁴

Azt remélték, hogy a termeléssel együtt az adóbevételek olyan gyorsan nővekednek majd, hogy ha kezdetben mégis emelkedik az államháztartás deficitje, azt a gyorsan növekvő bevételek hamar eltüntetik. Így az adócsökkentést nem kell összekapcsolni az államháztartás kiadásainak csökkentésével: a megszorításokat feleslegesnek tartották.²⁵ A hiány hamarosan „kinőhető”. A kormány súlyosan elszámította magát, és ezt jó előre látni lehetett.

Mindenekelőtt túlbecsülte az egykulcsú személyi jövedelemadó bevezetésének várható keresletnövelő hatását. Két fontos tényezőre nem volt tekintettel. *Az egyik:* ha a kis jövedelműek az egykulcsú adó bevezetésétől nem számíthattak könnyítésre (sőt a nettó, az adózás utáni reáljövedelmük csökkent), gyors keresletnövekedést eleve nem is lehetett várni. *A másik:* mivel az import aránya a GDP-hez képest kimagaslóan nagy, a keresletnövekedés nagyrészt a nekünk exportáló országok gazdaságát élénkíti, és nem a miénket. E két tényező miatt az adócsökkentés révén a lakoságnál maradó többletjövedelemnek csak viszonylag kis hányada generál keresleti többletet országon belül – ez az adócsökkentés keresleti hatásának első komponense.²⁶ Még ha ezt besorozzuk is a multiplikatorttal, legfeljebb csupán szerény mértékű keresletnövekedést indukál. Hozzá kell tenni: magát a multiplikatort is csökkenti a gazdaság importérzékenysége. Az indukált keresletnövekedés nem más, mint a lényegesen kisebb értékű első komponens és a csökkent értékű multiplikatort szorzata.²⁷

²⁴ A zero kulcs eltörlése azt is jelenti, hogy megszüntetik az adójóváírást. Korábban az alacsony jövedelműeket terhelte ugyan személyi jövedelemadó, de ezt ellensúlyozta az adójóváírás. Ez utóbbit törölte el 2011-ben az Orbán-kormány. Ezzel – egyedülálló módon – a magasabb jövedelműek személyijövedelemadó-terhet radikálisan csökkentették, a kis jövedelműekét pedig radikálisan növelték. Igaz, ezt a tehernövekedést a vállalatokkal akarták – kötelező béremeléssel – ellensúlyoztatni. Ebből komoly bonyodalmak támadtak.

²⁵ Ugyanakkor a hatalomra kerülő kormány abban bízott, hogy az EU hozzájárul az államháztartás deficitjének mintegy 3 százalékpontos növekedéséhez; így lett volna kifutási ideje az adócsökkenésre támaszkodó gazdasági élénkülésnek. Ismert, hogy a hozzájárulást az EU megtagadta.

²⁶ Lásd erről Erdős [2012].

²⁷ Más tényezők is magyarázzák az indukált keresletnövekedés csekély értékét. A vállalatok jelentős része készleteiből fedezi a keresletnövekedést, emiatt a multiplikatort növelő tovagyrűző folyamat megakad. A keresletre a vállalatok áremeléssel is reagálhatnak. Ez inflációra hajlamos gazdaságban számottevő tényező. Jelenleg ilyen a magyar gazdaság (Erdős [2012]).

Gyorsan nőtt viszont az export; ez azonban nem az adócsökkentés következménye. A Magyarországon működő multinacionális leányvállalatok dinamikusan emelkedő exportja adja a magyarázatot. Nélkülük a belső és külső gazdasági teljesítmény sokkal kedvezőtlenebb lett volna. A gyors exportbővülés alapján és a hazai gazdasági válság miatt jelentős exporttöbblet jött létre. Az utóbbi az egyensúlyi helyzetet javította, az exportütem pedig lehetővé tette, hogy a GDP alakulása ne mutasson gyorsan süllyedő trendet. Ezzel együtt a gazdaság kisebb mértékben volt hajlamos egy újabb recesszióra.²⁸

A belső keresletnövekedés további fontos meghatározó tényezője lehet a beruházások alakulása. Ha ezek növekedése gyors, miközben a GDP-hez viszonyított arányuk is nő, az aggregált kereslet egészének növekedését is kielégítő mértékűvé teheti. Még akkor is, ha az adócsökkentés a fogyasztói keresletet csak lassan növeli. De a beruházások növelésének kilátásai még rosszabbak voltak Magyarországon (és rosszabbak ma is), mint a fogyasztói keresletének. Alakulásuk alapvető meghatározó tényezője a belső és a külső kereslet várható *jövőbeli* növekedése. De éppen ezek a várakozások nem lehettek optimisták az egykulcsú személyi jövedelemadó bevezetésekor. Európa még szenvedte a gazdasági válsággal összefonódó nemzetközi pénzügyi válság következményeit. Ugyanakkor a magyar gazdaság egyike lett azoknak, amelyeket a gazdasági válság a legsúlyosabban érintett. A termelés szintje még 2013-ban sem érte el a válság előtti, 2008. évi színvonalat. A beruházások aránya nemhogy nem nőtt, hanem csökkenő irányzatú lett. Európában itt a sereghajtók közé tartozunk, nálunk a beruházások alakulása termelés- és piacbővítő tényező helyett a piacot kimondottan szűkítő tényezővé vált.

A kormány gazdaságpolitikája – akaratlanul ugyan, de – nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a beruházás az exporttöbblet mellett nem volt alkalmas arra, hogy országos szinten a szándékolt megtakarítások fontos, sőt meghatározó felhasználója legyen.²⁹

²⁸ Még a szakirodalom is gyakran esik abba a hibába, hogy nem az export *növekedési ütemét* tartja a gyors piacbővülés és ezzel együtt a dinamikus gazdasági növekedés egyik feltételének, hanem az *exporttöbbletet*. Az, hogy az exporttöbblet a meghatározó a növekedési ütem alakulásában, és nem az exportütem, csak akkor volna elfogadható, ha az import kivétel nélkül konkurenciát támasztana a hazai termelés számára. Ez azonban korántsem igaz. Az import legnagyobb része a hazai termelés és fogyasztás feltétele, nélküle a termelés egyszerűen leállna. Ez elmondható a nyersanyagimport legnagyobb részéről, és általában a termelési eszközök, köztük a gépek és az energiahordozók importjáról is. Egymagában a külkereskedelmi mérleg egyensúlya vagy többlete nem garantál gyors növekedést. Ha az export és az import növekedése lassú, különösen olyan országban, ahol a külkereskedelem aránya a GDP-hez képest nagy, elképzelhetetlen a gyors növekedés.

²⁹ A szándékolt megtakarítások felszívásában a beruházásokon és az exporttöbbleten kívül szerepe van a tőkeexportnak is. Ennek azonban a *belső* keresletre és ezzel együtt a *belső* termelésre vagy nincs hatása, vagy ez a hatás csak szerény. A kölcsöntőkeexportnak ez a hatása alig érzékelhető. Kivétel, ha a külső hitelnyújtást részben a kölcsönt nyújtó országtól való vásárláshoz kötik. Ez állami hitelnyújtás esetén előfordul, de ekkor a külső hiteligény növekedése vagy a hitelnyújtás lehetősége csak korlátozott lehet. A legfontosabb: a magyar gazdaság nincs is olyan helyzetben, hogy a nagyobb volumenű külföldre hitelezés egyáltalán szóba jöhessen. A vállalatok közti nemzetközi gazdasági kapcsolatokban viszont a hitelezés általános gyakorlat. A külkereskedelem nagyrészt hitelnyújtással és ennek igénybevételével van egybekapcsolva. Ezek azonban rövid lejáratú hitelek, nem alkalmasak a jelentkező szándékolt megtakarítások ellentételezésére, illetve felszívására.

Persze a szándékolt megtakarítások felszívódnak akkor is, ha az államháztartás deficités. De ekkor a szándékolt megtakarítás *nem válik valóságossá*, a növekedés folyamatát nem segíti. Az EU-val és az IMF-fel szemben vállalt kötelezettség, valamint a magyar gazdaság hosszabb távú saját érdeke pedig előírta, hogy a GDP-arányos deficitet 3 százalék alá kell *csökkenteni*.³⁰ Így az államháztartás deficitje nem segíthetett kielégítően a szándékolt megtakarítások felszívásában sem!

Ha a kiadások nem csökkennek, az egyensúly javításához csak az *adónövelés* jöhet szóba. De, persze, nem a személyi jövedelemadó növelése. Ekkor ezzel állt elő a kormány: ott vetünk ki adót, ahol sok a pénz. A bankoknak sok pénzük van, jöjjön a bankadó! Ezt azért is tette a kormány, mert a bankok döntő többsége külföldi tulajdonú, ami megkönnyítette a döntés társadalmi elfogadtatását.

Olyan intézkedéssorozat következett, amelyet a szakértők nagy többsége helytelennek tartott, amelyről máig tart a vita, és amelynek az a legfőbb baja, hogy a deficitet csökkentette ugyan, de a gazdasági növekedést ösztönző tényezők *bénítása árán*. Az nyilvánvaló, hogy az államháztartás deficitjének csökkentése mindig forráselvonással jár, és mindig növekedést fékező hatású, de egyáltalán nem mindegy, hogy az elvonást milyen eszközökkel, milyen adókkal vagy milyen más, az adóztatáshoz nem sorolható intézkedésekkel hajtják végre.

Az eszközök lehetnek kifejezetten növekedésellenesek, ráadásul olyanok, amelyek a növekedés *fékezésében* nagyon hatékonyak. Akár egy kis összegű adó is „hatásosan” képes lebéni a növekedési folyamatot, ezen belül a növekedés motorjaként szereplő és a technikai fejlődést a gazdaságba beleültető beruházásokat. Persze a döntéshozók ezt nem készakarva teszik. Inkább az a baj, hogy nem ismerik elég jól az adott döntéseik közgazdasági következményeit. Például azt sem, hogy nem mindegy: az államháztartás miként kerül egyensúlyba, hogy jövedelmet milyen adókkal honnan és hogyan vonnak el. Hogy ugyanolyan összegű adóbevételek összegben akár tízszer akkora növekedési hátránnyal jár a kivetés egyik helyén, mint a másikon. Hogy nem elég csak azt tudni, hol nagy a profit. Hogy a gazdaság egyes területei nem egyformán érzékenyek. Nem mindegy, hol hajtunk végre érvágást, és milyen mértékben.

A direkttőke-export inkább jár exportnövekedéssel. (De ez utóbbi legfeljebb csak egy része a tőke-exportnak.) Azért is így van, mert a tőkét importáló ország mindig igyekszik a behozott tőkét a saját termelésének generálására felhasználni. Az is gond, hogy a direkttőke-export az áruexport ösztönzésén át alkalmas ugyan a növekvő megtakarítások korlátozott mértékű felszívására, de kérdés, létezik-e egyáltalán elég exportálható tőke. Nálunk biztosan nem. Figyelemre méltó, hogy a tőkeexportról leginkább ismert országokban, így például az egy évszázad előtti Angliában a más országokhoz, például Németországhoz képest lassú fejlődés okául gyakran épp a tőkeexportot szokták felhozni, mondván: nem a hazai, hanem a külső országok gazdasági növekedését segítette elő.

³⁰ Maga az adócsökkentés mintegy 500 milliárd forint többlethiányt okozott. Mégis, ennél valamivel kisebb része van a hiány növekedésében, mert szerény mértékű keresleti – és így termelési – többletet is kiváltott. Ez pedig kedvezően érinti az adóbevételek alakulását. Saját számításunk szerint az okozott hiánynövekedés mintegy 440 milliárd forinttal tehető. (Ez persze nem tűnik ki a költségvetési egyenleg alakulásából, mert más döntések, amelyekre hamarosan kitérek, a hiány mértékét változtatták.) Ezeket a változásokat nem könnyű követni. Az megállapítható, ha az egykulcsos adó miatt bekövetkező bevételkiesést a kiadások ezzel megegyező csökkentése kísérte volna, a GDP is jobban csökkent volna, de kisebb lett volna a hiányt növelő hatása.

Tudta a kormány, hogy döntései szokatlanok, és nagyrészt ellentmondanak a standard közgazdaságtan tételeinek. Ezen könnyen túltette magát, döntéseit és az általa folytatott egész gazdaságpolitikát is „unortodoxnak” nevezve el.

„Unortodox” döntések

A bankok és egyes pénzüzetek profitjára különadót vetettek ki, az adó bevezetésekor átmenetinek ígért időbeli hatállyal. Ezt a kormány nem tartotta be, és jelenleg a *bankadó* – bár kisebb, mint bevezetésekor – most is érvényben van, *meghatározatlan időtartamra*. A bevezetés idején a bankszektornak ez a terhelése 200 milliárd forint volt évente. A bankadó miatt a banki hitelezés sokkal óvatosabb, ezért a hitelgénnnyel mindig járó gazdasági növekedés legfeljebb csak lassú lehet.³¹

Válságadót vetettek ki – ugyancsak átmeneti időre szólóan – az energiaszektorra, a külföldi tulajdonban levő áruházláncokra és a távközlés területére. Az ígéreteit itt is megszegte a kormány: a válságadó továbbra is terheli a felsorolt szektorokat. Az évi terhelés a bevezetésekor 160 milliárd forint volt. A válságadók miatt az érintett szektorok a fejlesztést elhanyagolják, rontják a direkttőke-import esélyeit és a beruházási hajlandóságot.

2013-ban a kormány *rezsicsökkentési* kampányt indított: a víz-, a gáz- és az áramszolgáltatók csökkentsék az áraikat 10 százalékkal, mert azok túl magasak. Ennyivel legyen kisebb a számla összege. Az persze nem igaz, hogy a hazai gáz- és villanyárak a nyugat-európai átlagárak felett lennének. Csak az, hogy az alacsony átlagkereseteket a nyugati átlagárakhoz képest alacsonyabb szolgáltatásárak is sokkal jobban terhelik. A kormány e gyakorlatot tovább folytatta: a rezsicsökkentésben volt második, sőt lesz harmadik hullám is. A rezsicsökkentés, pontosabban a természetes monopóliumok árainak az állam által kikényszerített csökkentése nem utasítható el eleve. De ezt az érintett monopóliumokkal való tárgyalások, a szakértői elemzések, a költségelszámolás alapos ellenőrzése, az árképzés gondos vizsgálata, a tőkeérték pontos felmérése alapján kell elérni. Mindezek alapján kalkulálható olyan ár (amely elérhető állami szubvencióval vagy ennél magasabb árral), amely normálprofitot biztosít, és nem veszélyezteti e vállalatok fejlesztési tevékenységét.³² A rezsicsökkentés tehát idő- és munkaigényes szakmai feladat.

³¹ Ebben persze nemcsak a bankadó, hanem például a devizahitelek bedőlésével kapcsolatos banki mérlegalkalmazkodás is nagy szerepet játszott.

³² A természetes monopóliumok hajlamosak olyan magas árszintet kialakítani, amely igen alacsony termelési szinttel jár. Állami részvétellel olyan ár alakítható ki, amely közel van a határköltséghez (ekkor lényegesen magasabb termelési szint jöhet létre), vagy az átlagköltséghez van közel (ekkor a termelés többete kevesebb). De mindegyik esetben nélkülözhetetlen a vállalatok és független szakemberek közreműködése. Ez hiányzik a hazai rezsicsökkentés folyamatában. A kormány előre megállapítja az árcsökkentés mértékét, mindegyik szolgáltatásra, illetve termékre egyformán. Az első hullámban legyen ez 10 százalék, a másodikban 11,1 százalék (azért ennyi, hogy változatlan legyen a szolgáltatás árában bekövetkező árcsökkenés abszolút nagysága). Ez egymaga is arról árulkodik, hogy elmaradt a szükséges szakmai elemzés. Ezt nálunk aláírásgyűjtések és felvonulások helyettesítik, a rezsicsökkentést pedig „rezsiharcnak” nevezi a kormány. Ez a gyakorlat a távlatokban ellátási zavarokkal, velük együtt az árak újból bekövetkező gyors emelkedésével fenyeget. Magáról a szakmai előkészítés bonyolultságáról és tartalmi követelményeiről jó és részletes elemzés olvasható *Case-Fair* [1996] 341–344. és 389–397. o.

A bankoknak *tranzakciós illetéket* kell fizetniük a folyószámlákról történő átutalás és a folyószámlákról való készpénzfelvétel esetén. Az illeték az előző esetben három, az utóbbiban hat ezrelék. (Bevezetésekor még csak 2, illetve 3 ezrelék volt.) Ettől a kormány mintegy 300 milliárd forint bevételt remél évente, ami irreális várakozás. Ez be is bizonyosodott, ezért emelte a kormány az illetékek kulcsát. Azon kívül, hogy az államháztartás deficitje így csökkenthető, a döntésnek semmi haszna nincsen. Értelme sem. De rontja a bankok pénzügyi stabilitását (ha az illetéket nem sikerül áthárítaniuk), továbbá hitelezési hajlandóságukat és ezzel a gazdasági növekedés kilátásait.

A tranzakciós illetéket azzal az ígérettel együtt vezették be, hogy a bankadót eltörlik. Ez az ígéret sem teljesült: ma párhuzamosan létezik tranzakciós illeték és bankadó is. De honunk az államháztartás számviteli értelemben vett egyensúlyát tekintve ma jobban áll, mint számos nálunk jóval fejlettebb európai ország. Ilyen alapon a kormány sikeresnek értékeli a saját „unortodox” gazdaságpolitikáját.

A kormány olyan döntéseket is hozott, amelyek nem az államháztartási deficit csökkentésével függnek össze, hanem céljuk inkább az államháztartás kímélése, valamint a gazdasági növekedés beindulásának elősegítése. Mind világosabbá vált ugyanis, hogy az egykulcsú adó bevezetése nem hozza meg a remélt eredményt.

Az egyik ilyen döntés a *devizaalapú hitelek végtörlesztésének bevezetése* a piaci árfolyamhoz képest sokkal kedvezőbb forintárfolyamon. (Így a svájci frank árfolyama 180 forint/svájci frank, a 240 forint körüli piaci árfolyam helyett.) Aki ilyen áron képes volt hátralevő tartozását kiegyenlíteni forintban, megszabadulhatott a devizaalapú adósságától. Ez sokaknál jó néhány millió forint égből pottyant pénzt jelentett. Az ügyfél a kormánynak lehetett hálás, de nem a kormány állta a számlát, hanem a bankok.

Itt említendő még az „árfolyamgát” bevezetése; ez a svájci frank esetén 180 forint/svájci frank. Ennek keretében az adós az esedékes annuitást forintban legfeljebb 180 forintos svájcifrank-árfolyam szerint fizeti, a piaci árfolyam szerint számítható többlet viszont növeli a bankkal szembeni adósságát. Ez tehát időben halmozódik, de az utána járó kamat egy részét az állam és a bank átvállalja. Bevezetésekor, majd ezután jó ideig kevesen választották ezt a megoldást. Újabban már sokkal népszerűbb – más megoldás híján. Évek múltán nagyobb lesz a baj: az adósnak a még nagyobbra duzzadt adóssággal kell szembenéznie.

További, az államháztartást kímélő döntés alapján az adójóváírást úgy vezették ki (vagyis a kis jövedelműek bérét úgy terhelték meg 16 százalékos személyi jövedelemadóval), hogy annak költségeit a munkáltatók fizessék. Ez utóbbiaknak a nominális bért legalább olyan mértékben kellett emelniük, hogy a nettó bér ne essen a korábbi szintje alá. A döntés minden vonatkozásban „unortodox”: a kormány szabja meg, mennyivel emelje a vállalat a bért, még azt is, melyik foglalkoztatott bérét mennyivel emelje.³³ Szóban fenntartja a vállalati önállóság elvét, a gyakorlatban rövid pórázon tartja a vállalatokat. A kis- és középvállalatokat a társasági adózásban támogatja, a személyi jövedelemadóztatással a bérpolitika áttételén keresztül pedig sújtja.

³³ Mert az utasítás szerint senkinek nem csökkenhet a nettó nominális bére a korábbi szint alá. Vagyis az is kapjon bérnövelést így meghatározott módon, aki rosszul dolgozik.

Ha a gazdaságpolitika az összefüggések rossz ismeretén alapul, a kormánynak rögtönöznie kell, ami a legtöbb esetben nem is lehet átgondolt. Az egykulcsú személyi jövedelemadó bevezetésének vizsgálata ezt igazolta. Bár az adók zömének áttekintése még hátravan, máris sejthető: ahhoz, hogy a beruházások magyarországi aránya Európában a legalacsonyabbak közé tartozik, továbbá, hogy a gazdasági válságból történő kilábalás nálunk a legkeservesebb, hogy a kibocsátás még mindig jóval a válság előtti legmagasabb szint alatt van, köze van az adóztatás itthon megfigyelhető konkrét rendszerének.³⁴

A társasági adó

A társasági adó is jövedelemadó, de az adóalap a személyi jövedelemadóéhoz képest nehezebben határozható meg. Az adóalap tartalmát tételesen az adótörvény foglalja össze.

A kiindulás mindig a számviteli beszámoló alapján kimutatott *adózás előtti eredmény*, amelyből levonandók az adózás előtti eredményt csökkentő, és hozzáadandók ezen eredményt növelő tételek. Az adózás előtti eredménytől az adóalap nagysága többnyire lényegesen eltér.

Néhány példa az adózás előtti eredményt *csökkentő* tételek közül: a behajthatatlan követelésekből származó értékvesztés, előre nem látható és ugyanakkor ténylegesen bekövetkező költségeket fedező céltartalék, a vissza nem fizetendő támogatásban részesülő alap- és alkalmazott kutatás, a kísérleti fejlesztés közvetlen költségei.

Az adóalap védelmét részletes előírások szolgálják, mindenekelőtt az értékcsökkenési leírások alkalmazásánál. Hol és milyen eszközöknél alkalmazható gyorsított leírás, ezek milyen kulcsúak lehetnek? Számítástechnikai eszközöknél például a leírási kulcs igen magas. Mekkora lehet a leírási kulcs a fejlesztendő iparoknál, vagy aszerint, mely területek fejlesztése kívánatos regionálisan? A gyorsított leírások alkalmazása függ az általános gazdasági helyzettől is. Ha nagy a munkanélküliség aránya, a gyorsított leírás a tőkeigényes technológiák alkalmazását segítheti munkaigényes helyett; ez gátolja a foglalkoztatás szintjének emelését. Mivel a gazdasági helyzet időben változó, az adózás előtti eredményt alakító tételek alkalmazása sem merev, és összetételük is változik.

³⁴ A termelés a korábban elért legmagasabb – 2008. évi – szinthez képest még 2013-ban is közel 4 százalékkal kisebb az előzetes becslések szerint. Ezzel szemben az EU egészében a 2008-as termelési szint lényegében helyreállt. A visegrádi csoport országai közül 2012-ben Lengyelországban már 12 százalékkal magasabb az elért szint 2008-hoz képest, Szlovákiában a GDP 2008-hoz viszonyított többlete 3,8 százalékkal, Csehországban még van még némi – 0,3 százalékos – lemaradás. Mindegyikük jobban áll, mint mi, Lengyelország pedig kifejezetten jól teljesít. A kép számunkra nagyon kedvezőtlen a beruházások terén is.

A bruttó állótőke-beruházások aránya nálunk 21,7 százalékkal volt 2008-ban. 2012-re a becslés arány 16,3 százalékkal. Ugyanezek az adatok: Lengyelország: 21,2, illetve 19,9 százalékkal; Szlovákia: 24,8 és 22,5 százalékkal; Csehország: 26,8 és 24,1 százalékkal. A csökkenés tehát nálunk sokkal kisebb mértékű. Az igazán megdöbbentő a rendkívül alacsonyra esett beruházási ráta. Csak három országban található hasonló vagy még alacsonyabb beruházási ráta: Görögország – 13,9, Málta – 15,3, Portugália – 16,9 százalékkal (Eurostat [2012]).

A társasági adók kulcsa differenciált. A kisebb cégek rendszerint alacsonyabb kulcs szerint adóznak, mint a nagyvállalatok. Magyarországon is így van: ha a vállalat évi árbevétele nem éri el az 500 millió forintot, kisebb, 10 százalékos kulcs szerint adózik az általános 16 százalék helyett. Ezt az indokolja, hogy a kisebb cégek nehezebben jutnak bankhitelhez. Ha hozzájutnak, gyakran magasabb kamatláb mellett, mint a nagyok, ezért nagyobb szükségük van saját fejlesztési forrásra. Ezt segíti az alacsonyabb társasági adókulcs.

Külön kell szólnunk a részvénytársaságokról. Ezek közé egészen különböző méretű vállalatok tartoznak. Sajátosságuk maga a részvénytársasági vállalati forma. Ebben a formában van a legjobban elválasztva egymástól a társasági tőke és a tulajdonosok magánvagyonra. Külön sajátosság, hogy a vállalat elért profitjának egy részét rendszerint osztalékként fizetik ki a tulajdonosok számára. Ezzel együtt merül fel a részvénytársasági profit kettős adóztatása.

Az Egyesült Államokban például az állam *részvénytársasági adót* vet ki az összes profitra. Ez azzal jár, hogy a profitnak az a része, amelyet osztalékként fizetnek ki, duplán adózik: részvénytársasági és osztalékadó is terheli. Ez az állapot megteremtette azt a hajlamot, hogy osztalékfizetés ne, vagy minél kisebb mértékű legyen. Ekkor a profit nagy része vagy teljes egésze fel nem osztott profit, ami a vállalatot nagyobb arányú beruházásra készíti. Nem biztos, hogy ez a rendszer használ a hatékonyságnak. A már sikeresen működő vállalatok sem működnek biztosan és mindig magas hatékonysággal. Országos szinten jobb megoldás, és automatikusan a nagyobb hatékonyság felé vihet, ha a szétszított profitot maguk a részvényesek próbálják elhelyezni a nyereséges vállalatoknál az értékpapírpiacon működésére támaszkodva (Kaplow [2008] 236–238. o.; Musgrave–Musgrave [1984] 386–390. o.; Rosen–Gayer [2008] 438–458. o.). A kis-részvényesek zöme azonban erre csak nagyon kevésé hajlandó.

A fejlődés iránya az Egyesült Államokban az, hogy fennmarad ugyan a részvénytársasági profitot terhelő adó (corporation tax) is és az osztalékadó is, *de a már egyszer adózott jövedelmet nem adóztatják*. Ha az osztalék adózik, *csak a vele csökkentett profitot* terheli a részvénytársasági adó. (Nálunk is ez a rendszer érvényes.) A két adó kulcsa rendszerint nem egyforma, de így elkerülhető a kétszeres adóztatás.

A társasági adó kivetése is holtteher-veszteséget okoz, és csökkenti az adózás utáni jövedelmet. Az egész folyamat végbemehet például így: az ár és a vállalat által elért bevétel közé adó ékelődik, így nem az ár és a határkölséggörbe (monopolista verseny esetén a határbevétel és a határkölséggörbe) metszéspontjánál realizálható a normálprofit, hanem az adóval csökkentett ár (határbevétel) és a határkölséggörbe metszéspontjánál. Ezért a termelés csak kisebb lehet, itt is jelentkezik termelésekiesés; vele együtt pedig csökken a fogyasztói és a termelői többlet. Ez senkinek nem képezi a jövedelmét, elvész a gazdaság (közvetlenül a vállalatok) számára. Itt is érvényes a megállapítás: „valamely adó által okozott holtteher-veszteség nem más, mint az adófizető(k) gazdasági jólétének leszorítása annak a bevételnek a nagyságán felül, amelyhez a kivetett adó által jut az állam” (Mankiw [2008] 250. o.).

A témával foglalkozó elemzésekben a legtöbbször az a megállapítás olvasható, hogy a társaságra kivetett adó egyszerűen az adott vállalatot terheli, mert ez nem érinti sem az ár-, illetve határbevételt, sem a határkölséget. Mivel a két görbe metszéspontjánál

létező termelési szintre érvényes ár a piaci ár, az áron belüli profitból az adót egyszerűen levonják. Úgy tűnik, mintha egyedül a vállalatot terhelné a kivetett adó. És valóban: amikor az adót kivetik, a társaságok általában a saját terhükre fizetik az adót. Ez az állapot azonban nem tart túl sokáig, még a szabad verseny állapotában sem.

Mivel a profitra kivetett adó *minden* vállalatot érint, adott piaci ár esetén az adó összegével mindnyájan kevesebb profitot realizálnak. Ez úgy alakítja a keresletet és a kínálatot, hogy a *kínálatban hiány jön létre* a kereslettel szemben, és e keresleti többlet miatt *az árszint emelkedni, a termelés pedig csökkenni kezd*. A normálprofit végül mégis realizálható, de kisebb termelési szinten. Termelésesés, vele együtt holtteher-veszteség így is bekövetkezik. Amilyen mértékű az áremelkedés, olyan mértékben viseli a kivetett adót a fogyasztó, és nem a termelő.

Más mechanizmus érvényesül, ha nagyvállalatra kivetett társasági adóval van dolgunk. A végeredmény itt is hasonló: ekkor is holtteher-veszteség jön létre, de az *áremelkedés a kiindulópont*. Az ár ugyanis, ha monopolhelyzetet élvez a vállalat, nem csupán a spontán folyamatoktól, hanem e vállalat árpolitikájától is függ. A vállalat egyszerűen árat emel, ami nála részben vagy egészben kiegyenlíti a kivetett adó miatt bekövetkező profitsökkenést.

Ez az állapot tartósan is fennállhat. És máris a holtteher-veszteség problémájához érkeztünk. A *nagyobb ár miatt* először a kereslet szintje lesz kisebb, majd a kisebb kereslethez igazodik a termelés és vele a kínálat. Bekövetkezik a termelés kiesés, fellép a holtteher-veszteség. Ekkor nem a vállalat, hanem a vásárlók a teherviselők, mert azt a megnövelt árszinttel rájuk hárítják.

Ezzel a folyamattal kapcsolatban írja Mankiw: „e vállalatok ekkor inkább minősülnek adóbeszedőknek, mint adófizetőknek” (Mankiw [2008] 257. o.). Ez még nem holtteher-veszteség, mert az adóval bevont jövedelem először a költségvetésbe, majd mások zsebébe kerül, vagyis nem vész el. De az *elmaradt* termelés már többletterhel, a hozzá tartozó termelői és fogyasztói többlettel együtt. Pontosan a holtteher-veszteségre jellemző helyzet következik be: az adófizetők vesztesége nagyobb, mint az állami költségvetés elért adóbevétele.

A vállalatok zöme kis- és középvállalat, tulajdonosaik közül sokan a bérből élők fogyasztási színvonalán vagy annál még alacsonyabb szinten élnek. Őket is terheli a kivetett adó. Jelentős részük a személyi jövedelemadóztatás szabályai szerint adózik. Maradnak azok a cégek, amelyeket terhel a *vállalatokra kivetett adó* (igaz, rendszerint kisebb százaléku adó, mint amekkora nagyvállalatok profitját sújtja). Rájuk vagy a szabad verseny, vagy az úgynevezett monopolista verseny szabályszerűségei érvényesek, ennek megfelelően más és más a kivetett társasági adó hatása.

Ha lényegében a *szabad verseny közeli állapot* érvényes, a kivetett adó viselője nagyrészt a vállalkozó. Áthárítani a rá kivetett adót nemigen tudja. Ennek következménye mindenképpen az alacsony termelési szint és a csekély hozam. Már is holtteher-veszteségre vezet az adóztatás! Ha a vállalkozó felszámolja a cégét, termelés vész el, és költségvetési bevétel sincs. Sokan csuknak be évről évre az adóteherre hivatkozva.

A *monopolista termelők* képesek emelni áraikat, ezért a kivetett társasági adó viselői részben a vevők; e teher gyakran megoszlik köztük és a vállalkozók közt attól

függően, hogy az áruk és szolgáltatások kereslete milyen mértékben rugalmas vagy rugalmatlan. Ha abszolút rugalmatlan, akkor az *adott területen* holtteher-veszteség nincs, termelés *itt* nem vész el, és az összes adóterhet a vevők viselik.

Az általános kép vegyes. Különböző arányokban mindkét fél viseli az adóterhet, van holtteher-veszteség és állami adóbevétel is. Általában szó szerint igaz, hogy a fogyasztó és termelő fogyasztói és termelői többletben jelentkező vesztesége együttesen nagyobb, mint az állam adóbevétele. És itt is igaz: minél nagyobb az adó aránya, annál nagyobb az általa okozott holtteher-veszteség mértéke is. Ezzel együtt felmerül a kérdés: ténylegesen mekkora a társasági adó mértéke és súlya az összes adóbevételen belül és a GDP-hez viszonyítva?

Az Európai Unióban nagyon jelentősek a tagállamok közti eltérések. Van olyan ország, ahol a társaságban bent hagyott (osztalék címén ki nem fizetett) profit nem adózik. Ennek célja a beruházások ösztönzése. Máshol a társasági adó kulcsa elég magas, bár mindenütt jelentősen csökkenő irányzatú volt az 1990-es évekhez viszonyítva. Az adókulcsok – a részvénytársaságok adóztatását alapul véve – 10 és 40 százalék közt váltakoznak (*Eurostat* [2013]). A két szélső érték esetében tehát négyszeres a különbség. Ehhez hozzá kell tenni: ez az Európai Unió egyik komoly baja. Ekkora mértékű szóródás útját állja annak, hogy az EU akár csak megközelítőleg annyira integrált gazdaság legyen, mint az Amerikai Egyesült Államok.

Európa lemaradása az integráltság mértékében egyúttal versenyhátrányt is jelent. Érthető, hogy az EU vezető tagállamaiban erősödik az a szándék, hogy az adózás rendszerét harmonizálják, és hogy legalább az adóalapokat közelítsék egymáshoz (nem csak a társasági adók terén). Tisztán gazdasági összefüggésekben gondolkozva a kielégítő megoldás az adóalapok *mellett* az adóráták egymáshoz közelítése lenne. Ez azonban az európai országok lakosságban mélyen gyökerező nemzeti identitással aligha egyeztethető össze.

Más képet kapunk a társaságiadó-teherről, pontosabban az ezzel kapcsolatos szóródásról, ha azt nézzük, mekkora ezen adó súlya az *összes adóbevételben*, valamint *a GDP-hez viszonyítva*. Erről találhatunk statisztikákat, amelyek az értékek aritmetikai, illetve amelyek a GDP-vel súlyozott átlag alapján vannak kiszámítva. Az utóbbiban Németország GDP-arányosan nagyobb súllyal szerepel, mint például Szlovákia, és még nagyobb súllyal, mint Észtország. Az Unió egészében a részvénytársaságokra kivetett társasági adó GDP-hez viszonyított átlaga 2010-ben 2,4 százalék volt, az összes adóbevételhez képest pedig 6,3 százalék. Nálunk mindkét arány lényegesen kisebb: 1,2, illetve 3,1 százalék. Ez majdnem mindegyik kevésbé fejlett uniós tagra nézve igaz. Ezekben ugyanis sokkal nagyobb az indirekt adók aránya, mint a fejlett tagállamokban (*Eurostat* [2013]).

A társasági adóteher *így szemlélve* viszonylag mérsékelt. Kérdés, jó-e, ha egy nemzetgazdaságban ez a teher a többihez képest kisebb. Általános vélemény, hogy a más országokban alkalmazotthoz képest kisebb társaságiadó-kulcs a versenyképesség fontos tényezője. A kisebb adókulcs vonzza a külföldi befektetőket. Javítja a külső versenyképességet, mert maga a kisebb százalékos nyereségadó az adózás utáni profitban nagyobb profitabilitást biztosít. Ez a felfogás azonban nagyon is vitatható.

Mi biztosítja, hogy a külső eladási ár megfelelő legyen az exportálók számára? Elsősorban az, ha költségeik nem nagyobbak, hanem inkább kisebbek, mint a külső versenytársakéi. Ha az exportőröket kisebb nyereséggel terheljük más országokhoz képest, az exportőr persze képes árajánlatát csökkenteni. De ekkor nem azért ér el *számára* kielégítő nagyságú hasznot, mert ezt a tényleges költségek lehetővé teszik, hanem mert az exportőr az állam adópolitikájára támaszkodva *jövedelmet enged át más országok vállalatai számára.*

Ez a jövedelem a hazai gazdaságban *hiányozni fog.* Ezért a külső térnyerés, illetve az export növelése végett folytatott adóverseny elhibázott politika! Hibás döntés, ha nem megyünk bele az adóztatás uniós szintű harmonizálásába azért, mert nem akarjuk feladni a jóval kisebb társasági adókulcs alapján elért *látszólagos* külgazdasági előnyünket!

Az imént láttuk: a vállalati szféra adóztatása nálunk lényegesen mérsékeltebb, mint az uniós országok átlagában, és hogy ez nem valóságos versenyelőny. Inkább ügyetlen próbálkozás versenyelőny könnyebb úton történő szerzésére, *rövid távon.* Hosszú távon versenyelőny így nem érhető el, sőt versenyhátránnyal jár a jövedelemkivonás miatt.

A vállalati nyereségadóhoz – bár nemcsak ehhez, hanem a személyi jövedelemadóhoz is – kapcsolható másik vitatott tétel: mit kell adóztatni, a fogyasztást vagy a beruházást? Vagy esetleg mind a kettőt? Ha egyszerűen a vállalati profitra vetik ki a nyereségadót, mind a beruházást, mind a fogyasztást adóztatják. Ha viszont a profitnak csak azt a részét adóztatják, amelyet kivonnak a vállalatból, akkor csak a fogyasztást terheli az adózás. A vállalatban hagyott profit megtakarításnak minősül, amelynek legalábbis túlnyomó részét beruházzák.³⁵ Ez a megfontolás játszik szerepet az észtországi gyakorlatban: a profit adóztatása késéssel történik, mert csak így lehet közelítőleg megállapítani, mekkora profitot takarítottak meg. Ezt a részt levonják a kimutatott vállalati profitból, és csak a maradék, vagyis a kivont és fogyasztásra szánt profit adózik.³⁶

³⁵ Az egész jövedelemre kivetett adó helyett csak a fogyasztás adóztatása a személyi jövedelemadóval kapcsolatban is felmerül. Ez ugyanis ösztönözné a háztartásokat a megtakarításokra, ami a vállalati beruházások forrásául szolgálhatna. Ebben az esetben a háztartásoknak számlával kellene bizonyítaniuk, hogy jövedelmük mekkora részét nem használták fel fogyasztásra. Továbbá banki bizonylatokkal, hogy növekedtek-e pénzmegtakarításaik stb. Természetesen ez késést okozó adóbeszedéssel, adminisztrációs többletkiadással, bonyolultabb adóbeszedéssel és adóbevallással járna. Nőnének az adóztatás adminisztratív költségei, amelyek az adófizetők számára eddig sem jelentéktelenek.

³⁶ Az, hogy a megtakarítások adóztatása nem helyesítható, nem új gondolat. Jelentősége elég régen ismert, és nem is közgazdász volt az, aki ezt először felvetette. *Thomas Hobbes* angol filozófus, természettudós és matematikus már a 17. században azzal állt elő, hogy az embereknek aszerint kellene adózniuk, hogy mit vesznek ki a közös fazékból, és nem aszerint, hogy mit hagynak benne. Vagyis nem indokolható a megtakarítás adóztatása. Jóval később *Irving Fisher* a fogyasztásalapú adóztatást preferálta, azzal érvelve, hogy a jövedelem egészének adóztatása hátrányos a megtakarításra, mert így a megtakarítást duplán adóztatják. Kétszer kell adózni: amikor megkeresik a megtakarításként szereplő jövedelmet, és akkor, amikor azt a jövőben a befektetés révén hasznosítják. *Fisher* [1942] szerint ez bátortalanítja a megtakarítást. *Káldor Miklós* [1955] szerint a fogyasztói kiadások adóztatásával javítani lehetne a magas jövedelmek nem hatékony progresszív adóztatásán. A kimutatott profit ugyanis annyira manipulált, hogy a magas jövedelmekből fedezett tényleges fogyasztás adóztatása több állami bevételt hozna. Nagyobb lenne itt a megtakarítási hajlandóság is. Az persze nem világos, miként lehetne a magas jövedelműek tényleges fogyasztói kiadásait ellenőrizni. A gondolat lényege: kisebb ugyan a magas jövedelműek fogyasztása a kis jövedelműekéhez képest. De tényleges fogyasztásuk reálisan nagyobb adóztatása jobb eredménnyel járna.

A döntéstől a beruházások gyorsabb növekedését és ezzel a gazdasági növekedés gyorsulását várták.³⁷

Észtországot nem számítva sehol nem tértek át jövedelemalapú adóztatásról fogyasztásalapúra. Sőt Észtországban is csak a vállalatok adóztatásánál alkalmazzák, a személyek adóztatásában a jövedelemalapú érvényes. Pedig a fogyasztásalapú adóztatás éppen itt ösztönözne erőteljesebben a megtakarításra. A lakosságot a *meglévő* adóztatási rendszerben a kamatpolitikával lehet megtakarításra ösztönözni. Ha – az egyszerűség kedvéért – feltesszük, hogy az árszint stabil, a kamatláb a lakossági megtakarításokra *legfeljebb* 4–5 százalék lehet. Ettől is messze vagyunk. De ha csak a fogyasztás után lenne adófizetési kötelezettség, még a jelenlegi alacsony személyi jövedelemadó-kulccsal számolva is 16 százalékos adókulcs ösztönözne megtakarításra. Ha valaki kevesebbet fogyaszt, ennyivel többet takarít meg, és ennek 16 százalékaival kevesebb adót fizet. Országos szinten a személyi jövedelem jóval nagyobb a vállalatok adózás alá kerülő együttes jövedelménél. Nálunk például ez a különbség mintegy háromszoros a személyi jövedelemadó javára.

Mégis, egyetlen országban sincs *következetesen* fogyasztáson alapuló adóztatás. Az ok éppen az itt ismertett arányokban rejlik. Az áttérés vagy óriási költségvetési hiánnyal járna, vagy erőteljesen megemelt fogyasztásalapú adókulccsal. Ennek közel a duplájára kellene emelkednie.

Komoly gondot jelentene az is, hogy a fogyasztás aránya az elért jövedelemhez képest a gazdagoknál sokkal kisebb arányú, mint a szegényeknél. Ezért a fogyasztásalapú adóztatás a *jövedelemre vetítve* erőteljesen degresszív adóztatáshoz vezetne a direkt adók terén, és ez társadalmilag elviselhetetlen lenne. Így számítva ugyanis, minél kisebb valakinek a jövedelme, azt – *de facto* – annál nagyobb kulcsú adó terhelné!

Biztosra vehető, hogy a fogyasztásalapú *direkt adóztatást* soha nem fogják széleskörűen bevezetni, hiába ösztönözne ez sokkal erőteljesebben a megtakarítások növelésére.³⁸ Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a fogyasztásalapú adóztatás felé haladhat a gazdaság akkor is, ha a termékadók, vagyis a közvetett adók súlya nő az összes adóztatáson belül. Nálunk jelenleg pontosan ez a helyzet. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy erősödik az adóztatás degresszív jellege, mert a termékek nagyobb hányadát fogyasztják a kis jövedelműek, és jövedelmüknek jóval nagyobb hányadát szívja fel a közvetett adók által terhelt áruk vásárlása, mint a nagy jövedelműekét.

Progresszív vagy arányos direkt adóztatást?

A direkt adók nagyobb részét a személyi jövedelemadó teszi ki; ez világszerte mintegy háromszorosán múlja felül a társasági adóbevételek nagyságát. A kisvállalatok is rendszerint kisebb kulcsú vállalati jövedelemadót fizetnek mindenütt, az adóztatás

³⁷ A döntésnek vannak bírálói. Egyrészt, ez késedelmes adóbeszedéssel jár. Továbbá: felvetődik, hogy az így elengedett adó hiányzik az államkasszából, az könnyebben válik deficitessé. Harmadszor: nem könnyű biztosítani a feladattal járó adminisztrációt; ez is költségeket okoz, és mérsékli a nettó eredményt (Raju [2006]).

³⁸ A fogyasztásalapú adóztatás előnyeiről és hátrányairól részletes elemzés olvasható Rosen–Gayer [2008] 478–505. o.

progresszivitása mégis a személyi jövedelemadó fogalmához kapcsolódik, ez pedig az országok túlnyomó többségében progresszív jellegű. Egykulcsos, vagyis lineáris adót elsősorban a volt szocialista országok vezettek be, de nem mindegyikük.

A progresszív adóztatásnak sok előnye van az egykulcsos adóztatással szemben. (Ezt arányos adóztatásnak is nevezik.) Az utóbbi mellett egyedül az szól, hogy miatta a szándékolt megtakarítások aránya országos szinten nagyobb lehet.³⁹ Néha az is hallható, hogy az egykulcsú adó bevezetése egyszerűsíti az adóbevallást. Pedig ezt nem a több adókulcs nehezíti meg, hanem a különböző adókedvezmények, mentességek, valamint az adóbevalláshoz kapcsolt előírások, szabályok alkalmazása.

Nem biztos azonban, hogy „arányos” adózás esetén a nagyobb *szándékolt* megtakarítás valóságos is lesz. Még kevésbé biztos, hogy miatta több lesz a beruházás. A beruházási klíma az, ami számít. Ennek változásában a piac várható alakulása, a világgazdasági helyzet, a beruházástól várható haszon, a beruházás költsége, az új termelési eljárások alkalmazásának lehetősége, a kamatláb és még számos egyéb tényező a meghatározó.

Ehhez még hozzá kell tenni: ha a beruházások folyamatosan igazodnának is a szándékolt megtakarításokhoz, a gyors növekedés akkor sem volna garantált. Hiszen a beruházások hatékonysága és ennek alakulása legalább olyan fontos növekedést befolyásoló tényező, mint azok nagysága. A hatékonyságnak is sok meghatározó tényezője van, és ezekhez a szándékolt megtakarításoknak semmi közük nincs. Viszont a progresszív adóztatásnak számos előnye van az egykulcsú személyi jövedelemadó alkalmazásával szemben.

Először, így könnyebb az államháztartás számára szükséges adóbevételt biztosítani. Érvényesíthető az adóteher-viselési képesség elve. A nagyobb jövedelműek jóval könnyebben tudnak adózni, emellett a társadalom éppen azt tartja igazságosnak, hogy az arányosnál nagyobb adóteher háruljon rájuk.

Másodszor, a termelés sohasem bővül egyenletesen, a fluktuációk olykor nagymértékűek, rontják a gazdaság stabilitását, gyengítik a beruházási hajlandóságot. Emiatt a gazdasági növekedés hosszabb távra érvényes növekedési ütemét is fékezik. Ha a beruházások egyenletesek lennének, gyorsabb növekedés volna elérhető. A termelési hullámzások teljes kisimítása persze lehetetlen, de a fluktuációk mérete csökkenthető. Ebben segít a progresszív adóztatás, mert a kilengéseket felfelé és lefelé is csökkenti. Ezt lineáris adóztatással csak jóval kisebb mértékben lehet elérni.

Harmadszor, ennek az összefüggésnek külön jelentősége van akkor, ha egy ország áttér a progresszív adóztatásról az egykulcsosra. Ha a deficitnövelés nem ajánlatos, az áttérés csak akkor kockázatmentes, ha a beruházási klíma nagyon kedvező. A Baltikum országaiban az áttérés az egykulcsú adóztatásra szerencsés időben, 1994-ben és 1995-ben történt, amikor a gazdaságok a helyreállítási periódus időszakában voltak:

³⁹ A tényleges megtakarítások aránya is. Ha az egykulcsú adót frissen vezetnek be, a megtakarítási ráta megnő. Ekkor a hirtelen nagyobbá vált nettó jövedelem nagyobb százalékát takarítják meg. Ez a hányad azonban idővel csökken. A mérések azt bizonyítják, hogy az országos megtakarítási ráta progresszív adóztatás esetén kisebb valamivel, de nem radikális a különbség (*Musgrave–Musgrave* [1984]). A probléma szorosan összefügg a fogyasztás és a megtakarítás életciklus-elméletével, illetve a fogyasztás permanens jövedelem-elméletével (*Friedman* [1957], *Modigliani* [1986]).

ilyenkor a beruházási kereslet rendszerint gyorsan nő. Volt tehát garancia arra, hogy a beruházások felszívják a szándékolt megtakarításokat.⁴⁰ És valóban: a korábbi meredek esés után a beruházások gyorsan, sőt gyorsulóan nőttek; gyorsabban, mint ahogyan a GDP növekedett.⁴¹

Ezzel szemben nálunk akkor vezették be az egykulcsos adót, amikor az ország az élénkülésnek még a közelében sem volt. Minden esély megvolt arra, hogy a 16 százalékra lenyomott egykulcsos adó ne igazolja a kormány várakozásait. Így is történt.

Vagyonadó

A vagyonadó is közvetlen adó, az adózó személy tárgyasult jövedelmét terheli. A vagyon nagyrészt korábbi megtakarítások eredménye, a korábbi jövedelmek fogyasztásra fel nem használt része. E jövedelmek adózott jövedelmek voltak, maguk a korábbi megtakarítások is azok, a vagyon is az, ezért a vagyonadó már adózott jövedelmet terhel. Emiatt a vagyonadó gyengítheti a megtakarítási hajlandóságot, ezzel együtt fékezheti a gazdasági növekedést. Empirikus elemzések ezt a feltételezést nem igazolják, de legalábbis az eredmények egymással ellentétesek. A fő ellenérv az, hogy a vagyon jelenlegi birtokosai nemigen törődnek azzal, hogy azt a múltban adóztatták-e, vagy sem.

A vagyonadó több vonatkozásban is előnyös hatású. Vele együtt az államháztartás könnyebben képes a szándékolt bevételt begyűjteni. Továbbá jobban érvényesíthető az a követelmény, hogy akinek a teherviselő képessége nagyobb, az több adót is fizessen.⁴² Végül a vagyonra kivetett adó kevésbé hátrányos hatású a teljesítmény növelésére, mint a folyó jövedelmet terhelő adók. (A hazai reformtörekvések egyik hangoztatott célja éppen az volt, hogy a terhek nagyobb részét helyezzük a felhalmozott vagyonra, a folyó jövedelmek terhelése helyett.)

A vagyonadó egyes elemei mindenütt léteznek, ilyen például nálunk az örökösödési adó. Átfogó vagyonadóztatás azonban csak az országok kisebb részében van.⁴³

⁴⁰ Ez azért is így volt, mert kezdetben a személyi jövedelemadó kulcsát nem csökkentették olyan alacsony szintre, mint azt 2010-ben tették nálunk.

⁴¹ 1995-től 2003-ig a GDP Észtországban átlagosan 5,7 százalékkal nőtt évente, Lettorszáiban 5,3 százalékkal, Litvániában pedig 5,5 százalékkal. Ugyanakkor a beruházások növekedésének átlagos üteme Észtországban 9,3, Lettorszáiban 16,8, Litvániában 10,3 százalék (Csaba [2006]). Ebből azonnal látható: gyorsan emelkedett a beruházási ráta is.

⁴² A vagyon valóságos adófizetési képességet jelent. Ha egyenlő folyó jövedelmű adózókat nézünk, a vagyonos adófizetési képessége nagyobb. A vagyonos a gazdasági lehetőségeket jobban ki tudja használni, vagyonából befektetéseket képes finanszírozni, amelyek később bőven megtérülnek. Nem szorul hitelre, ami előny, ha a tőkepiac rosszul működik. A vagyon cselekvési szabadságot biztosít, nagyobb befolyást, társadalmi elismerést és nagyobb jövedelemszerzési képességet is (Kaldor [1956], Atkinson [1974], [1983]).

⁴³ Európa számos országában van vagyonadó. Ezek: Finnország, Franciaország, Izland, Luxemburg, Norvégia, Spanyolország, Svédország, Svájc. Egyesekben, például Luxemburgban az alkalmazott kulcs lineáris, vagyis nem függ a vagyon nagyságától. Másokban, ilyen Finnország, Norvégia és Svédország, az adóztatás progresszív. Norvégiában a helyi állami szervek is kivethetnek vagyonadót, ennek kulcsa lineáris. Országok közt nagy a szórás a kulcsok százalékos nagyságában: az adózott vagyonérték 0,5 százalékától 2 százalékaig terjed, vagyis négyszeres a különbség a szélső értékek közt (James–Nobes [2009] 227. o.).

És ott is, ahol vagyonadó ténylegesen létezik, az így beszédett adó az összes adóbevételek mindössze néhány százaléka. Csupán ezzel nem teljesül az a célkitűzés, hogy a teljesítmény ösztönzése végett a folyó jövedelmek adóztatását jórészt a vagyonadó bevezetésével mérsékeljék.

Ez nem véletlen. A vagyonadó kivetésével kapcsolatban számos nehezen megoldható gond merül fel. Rendkívül nehéz feladat a létező vagyon megbízható felmérése, enélkül pedig az adóalap nem állapítható meg megnyugtatóan. A vagyon számos különböző formát ölt: ingatlanok, ezen belül háztulajdon, beépíthető telek. Jól ismert, rendelkezik-e ilyen vagyonnal az adózó személy. De még itt is nehézséget okoz a tényleges forgalmi érték megállapítása. Ezt a leggyakrabban a lakás (ház) mérete és elhelyezkedése alapján állapítják meg. (Igaz, ugyanazon körzetben is hasonló alapterületű, de jelentősen különböző értékű lakások találhatók.)

Ennél sokkal nagyobb gond, hogy a felmérések szerint a *bevallott vagyon* legnagyobb része, mintegy 80–90 százaléka ház-, illetve lakástulajdonból áll. Ez közelítőleg helytálló a kis jövedelmű rétegekre, de messze áll a valóságtól a ténylegesen nagy jövedelműek esetében. Náluk a vagyonnak jelentős hányadát teszik ki például értékes festmények, műtárgyak, ékszerek, antik bútorok, gyűjtemények (például nagy értékű bélyeggyűjtemény), nemesfémek, régi érmék, sőt más országokban elhelyezett bankbetétek is. Ezeket felderíteni, még inkább értéküket az adózás számára megnyugtatóan megállapítani, aligha lehetséges.⁴⁴ Ez az oka annak, hogy ahol létezik vagyonadó, az túlnyomórészt ház-, illetve ingatlanadó. Ez azt is jelenti, hogy nemigen lehet a jövedelemeloszlás egyenetlenségeit a vagyonadóval érdemben csökkenteni. Arra is magyarázatot ad, hogy miért képvisel mindenütt, minden országban meglepően alacsony arányt a vagyonadó az összes adóbevételeken belül.

Elegendő vagyonadó-bevétel biztosítása végett gyakran túl alacsonyan állapítják meg az adómentes ingatlanérték felső határát. Ezért viszonylag kis értékű ingatlanok is adózás alá kerülnek. Ezek tulajdonosai kis jövedelműek; egyebük sincs, mint az a ház, amelyben laknak. A rájuk kivetett adó elviheti az egész megtakarításra szánt jövedelmüket vagy még ennél is többet. Ekkor a vagyonadó nemhogy nem csökkenti a jövedelmi polarizáció mértékét, hanem még növeli is. Ezt úgy lehet megakadályozni, hogy a vagyonadó bevezetésekor meghatározzák: *mértéke más adókkal együtt az adóalany jövedelmének bizonyos százalékát semmiképpen sem haladhatja meg.*

Mivel a vagyonadó sehol sem hoz az elméleti várakozásoknak megfelelő állami bevételt, számos elgondolás született ezen adó alapjának szélesítésére. Ilyen az *immateriális vagyon* bevonása az adóalapba. Az ötletet az adta, hogy a felmérések szerint a vagyoni polarizáció jelentősen kisebb akkor, ha az ilyen – nem anyagi formában megjelenő – vagyont is számításba veszik. Példa erre a *foglalkozással járó* és adott szakmához kapcsolódó *nyugdíjjogosultság*,⁴⁵ illetve az állami nyugdíjra való jog besorolása a vagyon fogalomkörébe (Atkinson [1983]). Új ötlet magának az *emberi tőkének* a számításba vétele az országos szintű vagyon felmérésénél. Az utóbbi súlyát az összes

⁴⁴ Nehézségek merülnek fel, mi tartozik a vagyonadó körébe, mit kell adóztatni, mit kell mentesíteni. Külön nehézséget okoz a mezőgazdasági vagyon és a nemzeti örökség részét képező magántulajdonú vagyon értékelése (Sandford–Willis–Ironsides [1975]).

⁴⁵ Ilyen esetekben a nyugdíj nem feltételez járulékfizetést.

vagyonon belül a szakirodalom nagyarányúnak tekinti: egyes vélemények szerint az emberi tőke értéke országos szinten nagyjából azonos lehet a materiális javakban megtestesülő tőke értékével (*Trostel* [1993], *Nerlove és szerzőtársai* [1996]).⁴⁶

Az elgondolás gyakorlati alkalmazása kivihetetlen. Azon kívül, hogy alkalmazható számítási eredmények elérésére alig van esély, felmerül a kérdés: kire vethető ki az emberi tőke adója? Nyilván az emberi tőke tulajdonosára, magára a nagy szakképzettséget szerzett munkaerőre. Ez aligha használna a magas szintű képzésnek és a folyamatos, az egész életet kísérő tanulásnak.

Magyarországon ismétlődően felvetődik az általános ingatlanadó bevezetése. Jelenleg ilyen döntés súlyos kockázattal járna.

A lakosság, ezen belül az ingatlantulajdonosok nagy hányada ugyanis alacsony reáljövedelmű. Ez a gond az egykulcsú adó bevezetése után még nagyobb is lett, mert miatta a lakosság nagy hányada korábban nem, most viszont fizet személyi jövedelemadót. Növeli a gondokat a háztartások rezsiköltségének az inflációt lényegesen meghaladó növekedése (ami legalábbis 2013-ig jellemző volt), és a tartósan nagyarányú munkanélküliség is. Ha a kormány most, egyik évről a másikra, lényegében mindenkit érintő ingatlanadót vezetne be, akkorát, hogy annak az államháztartás számára értelme is legyen, vagy akkorát, hogy az más adók csökkentését lehetővé tenné, a kis jövedelműeket elviselhetetlen mértékben terhelné meg. Az ingatlanadó általános érvényű bevezetése nálunk nem időszerű. Mindez azt a problémát is felveti, hogy a háztartási kiadások nagy részét kitevő rezsiköltségek és a megváltozott adózás egy számottevő ingatlanadóval együtt a *jelenlegitől lényegesen eltérő jövedelmi szerkezetet* követelne meg. Ehhez a követelményhez is progresszív adóztatás illeszkedne.

Társadalombiztosítási járulékok

Nálunk a direkt adók aránya a GDP-hez képest 8,5 és 10,6 százalék között ingadozott a 2000–2010-es időszakban, a társadalombiztosítási járulékok aránya pedig 12 és 13,8 százalék között alakult. Ugyanebben az időszakban a fejlett gazdaságokban a direkt adók aránya lényegesen nagyobb, 11,8 és 13 százalék szélső értékek között váltakozott, a társadalombiztosítási járulékoké pedig 13,9 és 14,5 százalék közé esett. Az euróövezet országaiban a járulékok mind a közvetlen, mind a közvetett adóbevételekhez képest nagyobb arányúak. Nálunk az indirekt adók jelentik a legnagyobb tételt; az arányuk 15 és 17,2 százalék között váltakozik, az euróövezeten belül pedig 12,8 és 13,5 százalék között (*Eurostat* [2013]). A fejletlenebb gazdaságokban a jövedelmi adók súlya általában lényegesen kisebb, mint az indirekté, a fejlettekben ez fordítva van. Ebből a szempontból beleillünk az általános képbe.

A társadalombiztosítási járulékokat vizsgálva először is azt kell kiemelnünk, hogy az állam szerepe itt általános: mindenütt, minden munkaviszonyban álló

⁴⁶ Az emberi tőke adóztatásánál az is gond, hogy adóztatása a szerzett többletjövedelmen alapulna, de figyelembe kellene venni megszerzésének költségeit is. Alig leküzdhetőek az emberi tőke méltányos adóztatásának nehézségei. Nemigen oldható meg az emberi tőke amortizálódásának problémája sem (*Schultz* [1961]).

köteles társadalombiztosítási járulékot fizetni az államháztartásba. Erre a munkaadók is kötelezettek, de e két befizetés egymáshoz viszonyított aránya országonként eltérő. Hozzá kell tenni, hogy e befizetéseket az adóbevételektől többnyire elkülönítve kezelik. Ezekből fedezik a nyugdíj- és egészségügyi kifizetéseket. Ha több a bevétel, azt az állam vagy elkölti, vagy elkülönített alapba helyezi. Az utóbbi rendszer érvényes az Egyesült Államokban. Ha a bevétel a kevesebb, azt az államháztartás az adóbevételekből (vagy – ha van ilyen – egy elkülönített alapból) egészíti ki. Nem biztos, hogy állami kiegészítésre számítani lehet; ilyenkor a nyugdíjbiztosítás esetében a nyugdíj lesz kisebb. (Ez a svéd modell lényege.)

Állami társadalombiztosítás mellett, annak kiegészítőjeként létezik magánnyugdíj- és egészségügyi biztosítás is. Ennél mindig van tőkefedezet, ami a befizetett járulékok, illetve biztosítási díjak, „tagdíjak” felhalmozódásából és az ezek befektetése révén elért és felhalmozott jövedelemből tevődik össze. A kifizetések forrása az így felhalmozott vagyon, amely folyamatosan változik: a kifizetések csökkentik, az új belépők (akik csak befizetnek, de járadékot még nem kapnak) növelik azt. Az állami rendszerben nem a felhalmozott vagyon, hanem a mások által folyamatosan fizetett járulékok biztosítják a forrást. Ezt nevezik felosztó-kirovó rendszernek.

Nem véletlen, hogy az állami rendszer az általános, vagyis minden országban létező, a magánbiztosítás rendszere pedig a kiegészítő. Ez utóbbi soha nem tud teljeskörűen elterjedni, és kielégítő volument elérni. Az ok: a biztosítók és a biztosítottak nem egyenlő informáltsága. Az ügyfél mindig jobban ismeri a saját egészségügyi helyzetét, mint a biztosító. Mindig vannak olyanok, akik ezt kihasználják. (A nem egészséges ember nagyon jól járhat egy magánbiztosítással, ha gyenge egészségéről a biztosító nem tud.) Emiatt a biztosító kifizetései könnyen meghaladhatnák a befizetéseket (a biztosításért havonta fizetendő díjat). Ez a biztosító-társaságot veszteséggé tehetné. Emiatt az óvatossá válik, forgalma elégtelen lesz. Vagy olyan magas tagdíjat számol fel, amely nyereséget hoz, de amelyet a lakosság jelentős része nem képes vállalni. A magánbiztosítás ezért a nyugdíj- és egészségügyben nem lehet az egész rendszer alapja.

Itt végig az államháztartás bevételeit és kiadásait vizsgáljuk. Ezért a továbbiakban nagyrészt az állami rendszerről lesz szó, vagyis a kötelező járulékbefizetésekről és ezek felhasználásáról. Ezekről is főként annyiban, hogy milyen hatással vannak a hatékonyságra és a gazdasági növekedésre.

A társadalombiztosítási járulékok rendszerét a közvetlen adóztatás keretén belül tárgyaljuk. Hatásuk ugyanis sok vonatkozásban hasonló a személyi jövedelemadóhoz. Ezek is beékelődnek a munkáltató által kifizetett bérköltség, valamint a munkás és alkalmazott ténylegesen realizált nettó bére közé.

Egy szigorú szabályok szerint működő biztosítási rendszerben, akkor is, ha ez állami keretek közt működik, a társadalombiztosítási járulék nem tekinthető adónak. Azért nem, mert itt a járulékfizetés nyomán létrejövő biztosítási jogviszonyból törvény által előre meghatározott módon és mértékben ellátási jogosultság, illetve – az állam oldalán – kötelezettség keletkezik. Ilyen kötelezettséggel az adófizetés nem jár. Az állam a bevételt arra fordítja – az általa megfogalmazott preferenciáknak, illetve előre elkészített tervnek megfelelően –, amire akarja. Hiába fizet a jómódú adófizető

sokszorosán több személyi jövedelemadót, mint a szegény, ezen a címen a jómódú nem számíthat több juttatásra.

Egy korrekt biztosítás viszont zárt rendszer. Csak a biztosított részesülhet juttatásban, amelynek mértéke függ – nyugdíjbiztosítás esetén – a befizetett járuléktól, illetve a biztosítási díjtól. Ha az évi juttatások összege kisebb, mint a befizetett biztosítási díjak, járulékok összege, a maradék külön biztosítási alapba kerül, amelyet akkor használnak fel, amikor a befizetések összege a kisebb. Vagyis a rendszer működése nagyon is eltér attól, ahogyan az adózás rendszere funkcionál: az utóbbiban a befizetett adók egészen különböző célokra használhatók fel.

Az állami biztosítás rendszere már kezdettől fogva eltért a következetes biztosítási rendszertől. Ha a befizetések összege volt nagyobb, mint a juttatásoké, a többletet más állami célokra használták fel. Vagy, fordított esetben, egyéb adóbevételeket használtak fel a biztosításokhoz kapcsolt juttatások fedezésére. Újabban mind általánosabban ez a helyzet mind a nyugdíj-, mind az egészségbiztosítás esetében. Különböző okokból következően van ez így. Például a nyugdíjbiztosításban a nyugdíjasok számarányának gyors növekedése, az egészségbiztosításban pedig jelentős részben az egészségügyben lezajló sajátos műszaki fejlődés és a vele járó gyors költségnövekedés miatt (Kornai–Eggleston [2004]).

Az állami biztosításban a rendszer működése kezd hasonlítani az adózáséhoz: néhány ország kivételével jelentősen sérült a zártsága. A juttatások szintjének fenntartása egyre inkább függ a kormányzati döntésektől: az egyes nyugdíjak szintje csak akkor tartható fenn, ha a járulékbefizetéseket az adóbevételekből kiegészítik. Úgy tűnik, a zártság csak akkor tartható fenn, ha a juttatásokat csökkentik, vagy – a nyugdíj esetében – a nyugdíjkorhatárt emelik.

Magyarországon 2012. január 1-jétől a társadalombiztosítási járulékot *szociális hozzájárulási adó* váltotta fel. Ez nem csak fogalmi változás: tartalmi eltéréseket is sugall. Mindenekelőtt *előre meghatározott mértékű ellátási kötelezettség* (nyugdíj) a szociális hozzájárulási adóhoz nem kapcsolódik. (Más kérdés, hogy tartja-e magát az állam a korábban érvényesülő gyakorlathoz, és ha igen, meddig.) Nem tudni előre, hogy garantált összegű vagy a gazdasági fejlődés alapján növekvő reálértékű, infláció esetén ezt kompenzáló, tehát nominálisan és reálértékben is emelkedő lesz-e a nyugdíj. A befizetéseket nem választják el kellően a többi adótól: más is finanszírozható belőlük. Végül pedig: a járulékok nem fedezik majd a nyugdíjakat, ezért azokat részben adóbevételekből kell finanszírozni. Ebből következően az állami rendszerben működő öregségi nyugdíj nem feltétlenül garantálja az idősek ellátását. Ezért az önkéntes megtakarítás elengedhetetlen kiegészítője az állami nyugdíjrendszernek.

Társadalombiztosítási járulékok és megtakarítás

Az egyének – ha eltekintünk a tartós fogyasztási cikkekre, lakásra való takarékoskodástól – nagyrészt az öregkorra készülve takarítják meg jövedelmük egy részét, amikor a rendszeres jövedelmük már jelentősen kisebb lesz. Ebben az egyik meghatározó

rész a betegségre, illetve gyógyítási költségek fedezésére szándékolt majdani kiadás. A megtakarítási hajlandóságot javítja az örökgyógyási szándék is.⁴⁷

Amint a kötelező állami egészségügyi és nyugdíjbiztosítás elterjedt, változott az egyének és a lakosság egészének megtakarítási hajlandósága. A járulékként befizetett, illetve rendszeresen levont összegeket folyamatos megtakarításnak tekintették, a saját külön megtakarítás kevésbé lett fontos. Ennek az országos szintű lakossági megtakarítási hányad csökkenéséhez kellett vezetnie.

Az általánosan elterjedt állami felosztó-kirovó rendszer nem a tőkefedezeti elvre épül. A járulékbévetel országos szinten nem, vagy nagyrészt nem megtakarítás, mert évről évre ebből fizetik az államilag biztosítottak számára a nyugdíjkat. És mivel a lakosság megtakarítási hajlandósága az általános egészség- és nyugdíjbiztosítás létrehozása miatt csökkent, a megtakarítási hányadnak *országosan* alacsonyabb szintűvé kellett válnia.⁴⁸

Empirikus kutatások alátámasztják ezt a feltevést. Közülük a legtöbb, bár nem kivétel nélkül, erre az eredményre jut. *M. Feldstein* [1996] szerint minden 100 dollár társadalombiztosításba fektetett vagyon 2,8 dollár megtakarításcsökkenéshez vezet, ami – tekintettel az itt lekötött vagyon mértékére – érzékenyen érinti a beruházások finanszírozását. A becslésekben nagyok az eltérések, de majd mindegyik megállapítja a negatív hatást. Olaszországban *Attanasio–Brugiavini* [2003] úgy találták, hogy minden 100 dollár társadalombiztosítási vagyon 40 dollár magánmegtakarítást szorít ki.

A növekedésre gyakorolt hatás nyilvánvaló, habár nem közvetlen. A megtakarítások ugyanis *nem kiváltják* a beruházásokat, hanem kedvező feltételeket biztosítanak a bővítésükre. Velük együtt adva van a forrás a beruházások növelésére. Az utóbbiak – ha van megtakarítás – növelhetik az aggregált keresletet az inflációs nyomás erősítése nélkül, a kereslet és a kínálat folyamatos egyensúlya mellett.

A társadalombiztosítás más összefüggéseken keresztül növeli a megtakarítási hajlandóságot: mert változtatja a jövedelmi arányokat fiatalok és idősök közt. A nyugdíjbiztosítást tekintve az utóbbiak csak járadékélvezők, az előbbieket pedig csak járulékfizetők. Az idősök viszont törekednek örökgyógyásra, ehhez pedig takarékoskodniuk kell. E hatások azonban ellentmondóak. Végül is a társadalombiztosítás csökkenti az országos szintű megtakarítások arányát.⁴⁹

⁴⁷ L. Kotlikoff és L. Summers nem az öregkorra való takarékoskodást, hanem az örökgyógyási szándékot tekintik meghatározónak a háztartások megtakarításaiban. Úgy érvelnek: a felhalmozott vagyon túl nagy ahhoz, hogy az csak a nyugdíjas kor jövedelemkiegészítéseként szolgáljon. Az igazi motíváló tényező az örökgyógyási szándék. Akik megtakarítanak – ezek inkább az idősebbek, mint a fiatalok –, a leszármazottak számára akarnak vagyont hátrahagyni. Ez a tétel, amelyet a szakirodalom *generációk közti jövedelmi transzferként* is kezel, részben ellentmond a megtakarítás és fogyasztás életciklus-elméletének (*Kotlikoff–Summers* [1981], *Modigliani* [1988]).

⁴⁸ A munkás „a társadalombiztosításba befizetett adókat, mint megtakarításainak egy részét tekinti, ezért ő maga kevesebbet takarít meg. Így a társadalombiztosítás kiszorít valamekkora magánmegtakarítást. Ráadásul, mivel a felosztó-kirovó rendszer a bevételeket nem bocsátja be a tőkefelhalmozásba, a közületi megtakarítás nem kárpótol a magánmegtakarítás leszorításáért.” (*Rosen–Gayer* [2008] 245. o.)

⁴⁹ Ez alól vannak kivételek. Amikor a kötelező társadalombiztosítás rendszerét bevezetik, mindenki új biztosított, ezért van járulékfizetés, de még nincs nyugdíjfolyósítás. Országos szinten az egész befizetés megtakarításnak számít. Ha valamilyen okból a születések száma és aránya a népességhez

Adóék és holtteher-veszteség

A személyi jövedelemadóval és a társadalombiztosítási járulékokkal kapcsolatos az *adóék* fogalma. A téma bevezetésekképpen azt kell mindenekelőtt figyelembe venni, hogy a munkaszerződések megkötésekor nagy előnyt jelentene, ha a vállalatoknak a foglalkoztatás annyiba kerülne, amennyi bért a munkás és alkalmazott ténylegesen megkap.

A baj az, hogy ilyen állapot elérése lehetetlen. A foglalkoztatás a vállalat számára mindig jóval – akár kétszer – többbe kerül a munkásnak kifizetett bérnél. A vállalat bér- plusz járulékköltsége és a munkás tényleges bére közé beékelődnek a bérjárulékok, továbbá a személyi jövedelemadó, illetve a munkavállaló által fizetendő egyéb járulékok.⁵⁰

Az adóék nagysága a személyi jövedelemadótól, valamint a foglalkoztatottakra és a vállalatokra kivetett társadalombiztosítási járuléktól függ. Mindegyiknek a bruttó, vagyis az adózás előtti bér a vetítési alapja. Most a magyar viszonyokat, illetve az itt alkalmazott kulcsokat vesszük alapul.

Legyen az átlagos havi bér 100 értékegység. A személyi jövedelemadó kulcsa egységesen 16 százalék. A vetítési alap bruttósisásával és az adójóváírás kivezetésével itt nem foglalkozunk, mert ezek a dolog lényegét nem érintik. Ugyanígy nem vizsgáljuk a gyermekek után járó adókedvezményt. Ez is csak feleslegesen nehezítené a lényeg megértését.

A vállalatok 1,5 százalék képzési hozzájárulást és 27 százalék „szociális hozzájárulási adót” kötelesek fizetni 2012-ben. Az utóbbi nyugdíj-, egészségbiztosítási és munkanélküli-alapba fizetendő járulékból (mai nevén: adóból) áll. E két tétel együtt 28,5 százalék. A foglalkoztatottak járulékfizetési kötelezettsége (ezt nem adónak nevezik): nyugdíjjárulék 10, egészségügyi járulék 7, munkanélküli-alapba fizetendő járulék 1,5, együtt tehát 18,5 százalék. E számok alapján most már megmondható, mibe kerül a foglalkoztatás a vállalatnak, és mennyit kap kézhez a munkás. Ha a bruttó bér 100 értékegység, a vállalat költsége máris 128,5 értékegység. Ezzel szemben a munkás kap $(100 \times 0,84) - (100 \times 0,185)$ értéket a személyi jövedelemadó és a szociális hozzájárulási adó levonása után, ami együttesen 65,5 értékegység. Tehát, amibe a vállalatnak a munkás alkalmazása kerül, 128,5/65,5-ször több, majdnem kétszer annyi (pontosan 96 százalékkal több), mint amit a munkás végül is kézhez kap. Az adóék tehát valóban komoly probléma.

Az adóék nagysága nálunk nemzetközi összehasonlításban is magas. Lényegesen nagyobb, mint amekkora a többi volt szocialista országban. Aránya 2012-ben nagyobb a fejlett nyugat-európai országokhoz viszonyítva is, de a különbség itt mérsékeltebb. Az összehasonlítás nehezebben tehető meg, ha a személyi jövedelemadó progresszív, és ennek mértéke erőteljes. Az EU statisztikai szolgáltatásában az átlagjövedelem 67 százalékát figyelembe véve közölnek adatokat az adóék nagyságáról. Ez

viszonyítva drasztikusan megnő, ez a munkaképes kor elérésekor jelentkezik a járulékfizetők arányának jelentős emelkedésében. Ez átmenetileg a megtakarítási ráta növekedését is okozza. Ezek a hatások viszonylag hosszabb ideig is eltarthatnak, de véges idejűek, így átmenetiek.

⁵⁰ Csak ezekkel számolunk az egyszerű tárgyalás kedvéért. Nem vesszük figyelembe például olyan tételeket, mint a „tétéles egészségügyi hozzájárulás”, vagy bizonyos járulékfizetési kedvezményeket, mert feleslegesen bonyolítanák az alapvető összefüggések bemutatását. Befolyásolják ugyan az adóék nagyságát, de a dolog lényegét tekintve nem számottevő mértékben.

a számított adóéket kisebbnek mutatja be, mert ilyen jövedelmi szinten a személyi jövedelemadó kulcsa átlagban lényegesen kisebb a legmagasabb kulcsokhoz képest. Így számítva az adóék nagysága a figyelembe vett személyi jövedelmekhez képest az euróövezet országainak átlagához viszonyítva csupán 35,5 százalékot tett ki 2012-ben, nálunk a számított érték ugyanebben az évben 47,6 százalék.

Ezek a számok reálisak, mert igaz ugyan, hogy a 16 százalékos egykulcsú személyi jövedelemadó jóval kisebb, mint a fejlett országokban alkalmazott legmagasabb kulcsok szintje, de ott mindenütt van adómentes jövedelmi szint, ez is lényegesen lejjebb viszi az adóék számított nagyságát, vagyis nemcsak az, hogy csupán az átlagjövedelem maximálisan 67 százalékát veszik számításba. Azon lehet töprengeni, hogy az így számított adóéknak mi a tényleges korlátozó hatása a munka kínálatára és keresletére. Hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy az átlagjövedelem kétharmadánál nagyobb jövedelmet élvezők foglalkoztatási igényét és foglalkoztatását az adóék hogyan befolyásolja.⁵¹

Most vizsgáljuk meg: mi az adóék növekedési hatása? A hazai viszonyokat vesszük alapul. Számos összefüggésre kell gondolnunk. Először, a fizetendő társadalombiztosítási járulékot a szabályozás megosztja a vállalatok és a foglalkoztatottak közt. A vállalatok által fizetendő járulék nagyobb annál, mint ami a foglalkoztatottakat terheli hivatalosan.

A tényleges tehermegosztás azonban soha nem egyezik meg a gazdaságirányítás által szándékolttal. Meg is született a fogalmi megkülönböztetés: hivatalosan rögzített és a gazdasági hatásokból következően adódó tehermegosztás (*statutory és implicit tax incidence*). A kettő közt mindig lényeges különbség mutatkozik.

Ennek egyik fontos tényezője, hogy a vállalatok az adó- és járulékteher minél nagyobb részét igyekeznek áthárítani a bérből élőkre, főként a nominális bérnövekedés korlátozásával. Erre és a bérrre kivetett járulékteherre a bérből élők válaszolhatnak sztrájkjal, a bértárgyaláson tanúsított ellenállással, végső esetben a munkaviszony felmondásával. Ennek nálunk csekély hatása van, mert a szakszervezetek gyengék, a felmondással pedig nemigen lehet élni: más vállalatnál alig lehet munkát szerezni. Ezért megállapítható: ha a társadalombiztosítási járulék akár a vállalatra, akár a foglalkoztatottakra kivetve megnő, az előbb-utóbb mindinkább a munkavállalót terheli.⁵² És ez jórészt igaz nemcsak a járulékváltozásra, hanem a járulékok teljes összegére nézve is: idővel jóval nagyobb arányban a munkavállalók a járulékok teherviselői, mint amennyire azt a kivetett járulékkulcsok mutatják.

A pontos arányt nem tudjuk megmondani. Minden a gazdaság reagálásától függ. Ez azonban annyiféle folyamat eredménye, és időben annyira elhúzódo, hogy a folyamatok követése és a mennyiségi hatások felmérése szinte kilátástalan dolog. A témával foglalkozó szerzők azonban eléggé egyöntetűen állapítják meg, hogy a társadalombiztosítási járulékok sokkal intenzívebben terhelik a foglalkoztatottakat, mint a vállalatokat.

⁵¹ Az adatok forrása: Taxation Trends in the EU. 2013. 36. o.

⁵² Ez szinte teljesen általános vélemény a modern nyugati közgazdaságtanban (*Musgrave–Musgrave* [1984], *Stiglitz* [2000], *McConnell és szerzőtársai* [2006], *Rosen–Gayer* [2008], *Kaplow* [2008], *Mankiw* [2009], *McConnell és szerzőtársai* [2009], *James–Nobes* [2009–2010]).

Ennek viszont fontos következménye van az adóék növekedési hatására nézve! Ha az adók elsősorban a foglalkoztatottakat terhelik, mert azt a vállalatok már jórészt áthárították, és mert az előbbieket folytatják a munkát akkor is, ha a jövedelmük reálértéke csökken, mikrosíkon kisebb a holtteher-veszteség. A munkások és alkalmazottak tömeges saját kezdeményezésű felmondásával, továbbá az ezzel járó termelés-csökkenéssel nem kell számolni.

De sokat számít az időtényező. Az igaz, hogy a járulékkerheket a vállalatok törekednek áthárítani, és át is hárítják őket. Ez azonban rövid időn belül csak kevésbé sikerülhet. Ezért termelés kiesés is előfordulhat, és a vállalat dolgozókat bocsáthat el! Hiába engedékeny a munkavállaló, ha egyelőre túl nagy a vállalatot terhelő járulékok nagysága. Nem véletlen, hogy részükről gyakran hallható a megállapítás: a személyi jövedelemadó csökkentése *helyett* kívánatosabb lenne a járulékok erőteljes mérséklése! Ez a költség-tényező, ennek csökkentése javítaná a vállalati versenyképességet, nem pedig a kisebb személyi jövedelemadó.

Ebben a vállalatoknak igazuk is van. Különösen ott, ahol az import aránya magas, a személyi jövedelemadó csökkentése erőteljes keresleti impulzust nem ad, a kisebb bérjárulék viszont kisebb vállalati költség, és így versenyelőny. Így az adóékkal kapcsolatban két tényezővel kell számolni a holt teher vizsgálata során. 1. Rövid és hosszabb időszakban is kisebb jelentőségű a bérből élők reagálása, mert a munkaerő kínálata – különösen bércsökkenés esetén – rugalmatlanul reagál a bérek változásaira. Magyarországon pedig a szakszervezetek gyengesége, a gazdasági pangás, a nagyarányú és tartós munkanélküliség rendkívül óvatossá teszi a munkavállalókat: jobb az alacsonyabb fizetés, mint a tartós munkanélküliség. 2. Amikor a vállalatokat terhelő társadalombiztosítási járulékok aránya *hirtelen* megnő, nincs garancia ennek *azonnali* áthárítására. Ekkor elbocsátások történnek, ezzel együtt termelés-csökkenés következhet be, és holtteher-veszteség jön létre. Hosszabb időben viszont az inflációt kihasználva csökkenthető a reálbér, vagy az csak lassan nő. A vállalatok fokozatosan a foglalkoztatottakra hárítják a névleg őket terhelő társadalombiztosítási járulékot.⁵³

Ha az idő függvényében lényegesen nő az adók és járulékok nagysága és aránya a GDP-hez képest (ez eddig így is történt), mind fontosabbá válik a probléma: hogyan hat mindez a gazdasági növekedésre? Számos tényező miatt válik ez a hatás világosra egyre aktuálisabbá. Ezek közül kettőt kell feltétlenül kiemelni.

1. A lakosság számának növekedése mellett változik a lakosság korösszetétele, az idős korosztály aránya gyorsan nő.⁵⁴ Ez növekvő igényt támaszt a nyugdíjbiztosítással szemben, nő az úgynevezett *függőségi ráta*. Az Egyesült Államokban például jelenleg átlagban 3,3 foglalkoztatott tart el egy nyugdíjast. 2030-ra ez az arány már csak 2,2 lesz. Ezen számértékek reciproka a függőségi ráta, amely 0,3-ról 2030-ra 0,45-re nő. Ebben kifejeződik az is, hogy egy foglalkoztatottra vetítve a nyugdíjfi-

⁵³ Természetesen ez is akadályozza a termelés növekedését és a foglalkoztatottság fenntartását, ha az így létrejövő keresleti korlátot nem egyenlítik ki a beruházások és az exporttöbblet. Ez nagyon gyakran nem is történik meg.

⁵⁴ Nálunk a lakosság száma csökken. A korösszetétel pedig gyorsan változik az idős korosztályok javára. Az ok a születések számának gyors csökkenése, és az átlagosan várható élettartam növekedése.

tés terhe mintegy húsz év alatt milyen mértékben nő. A növekedés húsz év alatt 36, vagyis átlagosan évi 1,5 százalék. Miből fedezhető a nyugdíjak fizetéséhez szükséges összeg, különösen akkor, ha a gazdasági növekedés lassú?

2. Évről évre növekednek az egészségügyi kiadások nemcsak volumenüket tekintve, hanem arányukban is. Ennek három meghatározó tényezője van. Mindenekelőtt az egészségügyben végbemenő *technikai fejlődésre* kell utalni. Ennek az a sajátossága, hogy hatása nem a költségek csökkenésében jelenik meg (a gyógyszerek, gyógyítási szolgáltatások reálára inkább emelkedik), hanem a gyógyítás hatékonyságában. Fontos tényező az is, hogy az *időskorúak százalékos aránya emelkedik* az átlagos életkor hosszabbodásával együtt. Idősebb korban gyakoribb az igény az egészségügyi szolgáltatásokra. Talán az utolsó tényező a legfontosabb: hogy az egészségbiztosítás mai rendszere *nem ösztönöz a szolgáltatások ésszerű és gazdaságos igénybevételére*. Sem a beteget, sem az orvost, sem a gyógyító intézményeket nem ösztönzi erre. Az egészségügy létező rendszerében nincs közvetlen kapcsolat a gyógyítás igénybevétele és a költségek fedezése között; nem is ugyanazok az érintett személyek. A költségek fedezése és a gyógyítás igénybevétele időben és térben is elszakad egymástól (Kornai–Eggleston [2004]).

Megvan tehát a valószínűsége a társadalombiztosítási járulékok további gyors növekedésének! Ez már eddig is túl nagy számos fejlett gazdaságban is. Arányuk növekedését legalábbis lassítani kellene. A megoldás azonban nem egyszerű.

Nem mellőzhető sem a nyugdíj-, sem az egészségügyi biztosítás átfogó reformja. Ez takarékos gazdálkodásra, a nyugdíjak vonalán pedig öngondoskodásra is szorítaná mind az intézményeket, mind a lakosságot. A reform maga itt nem tárgyalható, nem fér be a témánk adta keretek közé. De érdemes szólni azokról az ötletekről, javaslatokról, amelyek a társadalombiztosítás hosszabb távú egyensúlyának megteremtésére irányulnak. Jellemző rájuk, hogy egyik sem hibamentes: ha valamiben javítanak, másban sokat rontanak. A javaslatok nem is minősíthetők reformnak. A reformok működésében ugyanis *automatizmus érvényesül*: ami olyan természetű, hogy – eltérően az itt következő javaslatoktól – folyamatosan biztosítja az egyensúly fennmaradását.

1. A legegyszerűbb javaslat: csökkenteni kell a társadalombiztosítási járulékok nagyságát. Ez elsősorban a vállalatok részéről hangzik el. Ettől költségszintjük csökkenését és versenyképességük emiatti javulását várják. Persze ha a jobb versenyképesség miatt a gazdasági teljesítmény javulna, a járulékbételek az alacsonyabb kulcsok ellenére növekedhetnének. Ennek azonban minimális a valószínűsége.

A járulékcsökkenés következménye a nyugdíj- és az egészségügyi kassza még nagyobb hiánya lehet, vagy a nyugdíj- és egészségügyi kiadások zuhanása. A kormány részéről korábban el is hangzott a – mostanában nem hallható – kijelentés: csak annyi nyugdíj fizethető, amennyit a befizetett nyugdíjjárulékok fedeznek. Az eredmény a nyugdíjasok helyzetének katasztrofális romlása lenne. Persze ez a probléma szó szerint a zárt rendszerű nyugdíjbiztosítást érinti. Ha a rendszer nem zárt, a nyugdíjak tényleges alakulása elszakadhat a járulékfizetésektől. Hát még akkor, ha a járulékokat adónak tekintik!

2. Mostanában is gyakran hallható: emelni kell a nyugdíjkorhatárt. Ez természetesen kímélné a nyugdíjkasszát. De nincs biztosíték arra, hogy az egyre később

elérhető nyugdíjjogosultság mellett az idősebbek munkában is maradhatnak. Ha nem bocsátanak el őket, sokkal lassabban szabadulnának fel a már létező munkahelyek, ezért mások (elsősorban a fiatalok) kevésbé tudnának munkát találni. Az általános foglalkoztatási helyzet romlana. A nyugdíjkorhatár emelése akkor nem okoz gondot (vagy csak viszonylag mérsékeltet), ha gyors a foglalkoztatottságot biztosító gazdasági növekedés.

3. A nyugdíjbiztosítás keretén belül nálunk a közelmúltban is létezett járulékfizetési plafon. Ha az évi jövedelem ezt a plafont túllépte, a nyugdíjjárulék nagysága már nem emelkedhetett. Ha a plafont eltörlik – ahogyan ez 2012-ben meg is történt –, a magas jövedelműek járulékfizetése nagy összeggel emelkedik, és a nyugdíjkassza egyenlege lényegesen javul. De csak átmenetileg. Ugyanis évek múltán az érintett magas jövedelműek is nyugdíjba vonulnak. Ekkor viszont már nem a járulékok, hanem a nyugdíjfizetés összege nő meg nagymértékben. A javaslat csupán átmeneti egyensúlyjavulást biztosít, csak elodázza a gondokat.⁵⁵ Akkor persze nem, ha a mindenkori kormány nem tartja be ezt az ígéretet.

4. Nem kell falat emelni a társadalombiztosítás és az egész adórendszer közé. A nyugdíjbiztosítás hiánya pótolható a rendes adóbevételekből. Ez a gyakorlat eddig is létezett. A baj az, hogy idővel az adóbevételek mind nagyobb hányadát kell nyugdíjfizetésre fordítani.

5. Végül a javaslatok közt szerepel az önkéntes nyugdíjbiztosítás. Ez már a reform körébe vág (*Bokros* [2004], *Simonovits* [1998]). Olyan megoldást is megengedhetőnek tartanak, hogy az eddig állami biztosítási rendszerbe befizetett járulékok egy részét át kell terelni az önkéntes biztosítás rendszerébe, legalábbis átmenetileg. A gondolat mögött az a felfogás rejlik, hogy a társadalombiztosítási járulékok tényleges teherviselője túlnyomórészt a lakosság.

Egyéb kisebb jelentőségű javaslatok is léteznek. Egy részük kapcsolódik a nyugdíjak megállapításához tartozó metodikához. Ha mondjuk a nyugdíjak megállapításakor a munkaviszonyban eltöltött utolsó nyolc év keresetét és az e keresetek alapján befizetett járulékokat veszik alapul, nagyobb összegű nyugdíj jön ki, mint akkor, ha az utolsó húsz év a számítás alapja. (Ugyanis a korábbi években a keresetek reálértéke a legtöbbször kisebb.)

Léteznek javaslatok arra, hogy a nyugdíjbiztosításba bevont pénz eddig szokásosnál nagyobb részét fektessék be a részvénypiacon. Itt lényegesen nagyobb a hozam, és komoly árfolyamnyereségre is szert lehet tenni. A baj az, hogy a részvényvásárlás nagyobb kockázattal jár az állampapírokba való befektetésekhez képest. A nagyobb hozamok éppen ezt a kockázatot tükrözik. Ez csak úgy egyeztethető össze a nyugdíjbiztosítással, ha itt a kockázatos befektetések aránya kicsi.

⁵⁵ Hasonló javaslattal állt elő az amerikai R. J. Gordon: „Emelni kell a társadalombiztosítási adónak alávetett bérek plafonját a jelenlegi 97 500 dollárról 150 000 dollárra (felszámolva ezzel a nyugdíjalap hiányának 43 százalékát). ... Fokozatosan növelni kell a nyugdíjkorhatárt 67-ről 70 évre 2083-ig. (Ez a hiány 38 százalékának csökkentését váltja ki.) Növelni kell a társadalombiztosítási járulékokat 0,5 százalékponttal, elosztva a munkaadók és a foglalkoztatottak közt. (A megtakarítás 28 százalék.) Ez a három változás több mint elég ahhoz, hogy megoldja a nyugdíjalap gondját.” (*Gordon* [2009].)

Összegezve: egyelőre nem létezik kielégítő megoldás, nem számítva a nyugdíj- és egészségbiztosítás átfogó reformját.⁵⁶ A feszültségek ma is fennállnak, és az országok nagyobb járulék- és adóteher, továbbá növekvő államháztartási deficit felé sodródnak. Egyúttal a kisebb hatékonyság és a növekvő holtteher-veszteség felé veszik az irányt.

Közvetett adók

Magyarországon a legnagyobb tételt a közvetett (indirekt) adók teszik ki, amelyeknek két fő fajtája a fogyasztási és a forgalmi adó. Ide sorolhatók még a vámok is. Mind a fogyasztási, mind a forgalmi adók vetítési alapja az áruár, vagyis nem a jövedelem. Ugyanez mondható el a vámokról is. Nálunk az indirekt adók a vámbevételekkel együtt az összes adóbevétel mintegy 39–42 százalékát teszik ki. Ebből a forgalmi adó részesedése a legnagyobb, mintegy 20, a fogyasztási adóé 9, a vámoké közel 10 százalék (*Eurostat* [2013]). Itt csak a forgalmi és a fogyasztási adókkal foglalkozunk, mert a vámbevételek számos egyéb problémát is felvetnek. Ezek tárgyalása itt nem oldható meg.

Elsőnek a közvetett adók által kiváltott holtteher-veszteséget kell megvizsgálnunk. Ha csak egyetlen forgalmiadó-kulcs létezne, és a fogyasztási adók kulcsa ezzel az egy forgalmiadó-kulccsal pontosan megegyezne, az indirekt adók kivetése nem, vagy jóval kisebb mértékben vezetne *termékadókkal* okozott holtteher-veszteséghez.⁵⁷ Ha az áruk és szolgáltatások egymás közti *árarányai* változatlanok maradnának, ilyen vonatkozásban nem kellene a helyettesítési hatással számolni. Valójában ezek ekkor is változnak, csak kisebb mértékben. Olyan volna a helyzet, mintha egységes fejadót vetnének ki, ami csökkenti ugyan a vásárlók jövedelmét, de ekkor is csak kisebb mértékben kellene az arányváltozások miatt költséges szerkezeti átalakításokat végrehajtani. De mind a forgalmi adónál, mind a fogyasztási adónál különböző kulcsokat alkalmaznak. A felmérések azt mutatják: a holtteher-veszteség éppen az indirekt adók kivetésével kapcsolatosan a legnagyobb mértékű.⁵⁸ A holtteher-veszteség további vizsgálatára itt nincs szükség, hiszen a probléma elméleti elemzését éppen a termékadók vizsgálatával kezdtük. Alaposabban kell azonban foglalkozni azzal, hogy kiket terhelnek a közvetett adók.

A közvetett adók befolyásolják a jövedelemelosztást, de nem könnyű nyomon követni, hogyan. Ha mind a fogyasztási, mind pedig a forgalmi adó egykulcsú, és ha e

⁵⁶ Mert nagyrészt automatizmusok biztosítják, hogy a járulékok és a juttatások közti egyensúly ne boruljon fel.

⁵⁷ De mert ezek is a reáljövedelem csökkenését váltják ki, befolyásolják a munka és a szabadidő közti, valamint a jelenlegi és a jövőbeli fogyasztás közti arányt. És ez is holtteher-veszteséget okoz!

⁵⁸ P. Musgrave és R. Musgrave beszámolnak arról, hogy ha a munkavállalás és a szabadidő közti választást befolyásoló személyi jövedelemadó nézzük, a holtteher-veszteség aránya a befolyt adóhoz képest csak 4 százalék körüli. A megtakarítás és a fogyasztás arányát befolyásoló adó esetében az adóbevétel 10 százalékát éri el, a vásárlási szerkezetet változtató fogyasztási adónál a bevétel 28 százalékát. Az egész adóztatással járó holtteher-veszteség az adóbevételek 30 százalékára tehető. „Mivel az adók a GNP 33 százalékát teszik ki, a holtteher-veszteség a GNP értékének 10 százaléka lehet.” (*Musgrave–Musgrave* [1984] 307. o.)

két csoport adójának kulcsa is azonos volna egymással, a kérdést az dönti el, hogy a társadalom nagyobb vagy kisebb jövedelmű csoportjai tekinthetők-e az adózott termékek fő vásárlóinak. A közgazdasági összefüggéseken alapuló megfontolások azt sejtetik: mivel a bérekből és fizetésekből, valamint a nyugdíjából és a transzferkifizetésekből fedezik a vásárlások nagyobb részét, a közvetett adók rendszere alapjában véve degresszív jellegű.

A kulcsok azonban nem egyenlők. A legtöbb országban a forgalmi adó kulcsa sem. Ez tudatos politika eredménye. Teljesen nyilvánvaló ez a fogyasztási adók esetében. Bizonyos, az egészséget károsító cikkekre lényegesen nagyobb kulcsot állapítanak meg fogyasztásuk korlátozása végett. Legalább ennyire jönnek számításba a fiskális szempontok: az ilyen cikkekre kivetett adók a költségvetési bevételek fontos forrásául szolgálnak. Például ilyen a szeszes italok vagy a dohány magas fogyasztási adója. Az üzemanyagok árába beépített magas adó részben a környezetvédelmi célokat, részben az energiahordozókkal való takarékoskosságot szolgálja, de tisztán fiskális célokat is. A luxuscikkeknek minősített árukat mindenütt magas kulcsú fogyasztási adóval terhelik, fiskális célok mellett a gazdagok terhére történő jövedelemátcsoportosítás végett. Attól függően, hogy a nagyobb kulccsal terhelt árukat milyen arányban fogyasztják a jómódúak, illetve az alacsony jövedelműek, tolódik el az indirekt adók rendszere a progresszív vagy degresszív hatás felé.

Többnyire a forgalmi adó is többkulcsú. A közszükségleti cikkekre (például alapvető élelmiszerekre), továbbá könyvekre, gyógyszerekre, oktatást segítő felszerelésekre, a munkába járás költségeire stb. kivetett forgalmi adó általában alacsony. Végül is az állapítható meg, hogy a közvetett adók rendszere alapjában véve degresszív jellegű, mert ez döntően a fogyasztást terheli, és a kis jövedelműeknél a fogyasztás szívja fel a jövedelem legnagyobb részét.

Az egykulcsú személyi jövedelemadó aligha egyeztethető össze a különböző jövedelmi csoportokba tartozók adófizetési képességével. Nagyrészt azért sem harmonizál a méltányosság elvével (fizessen aránylagosan is többet az, akinek jóval nagyobb a jövedelme), mert a szolgáltatások ára sokkal gyorsabban növekedett, mint a dologi formában megjelenő javaké, és a szolgáltatások helyettesítése legalábbis nehezebben megoldható feladat, mint a többi árué. Jelenleg főképpen emiatt csökken nálunk a szegényebb rétegek reálkeresete. A kormány ezt látván, az ötkulcsú forgalmi adó bevezetését is fontolgatta. „Amit nem teljesít az egykulcsú személyi jövedelemadó, végezze el a többkulcsú forgalmi adó!” Pedig ez nem a forgalmi adó rendeltetése, hanem sokkal inkább a személyi jövedelemadóé!

Ennek két fő oka van. Az egyik: minél több kulcsú a forgalmi adó, és minél nagyobbak a kulcsok eltérései, annál kevésbé tükrözik az árarányok a ráfordítás-arányokat. Ez hátrányosan hat a gazdasági hatékonyságra. Ha valami többbe kerül, azzal jobban kell takarékoskodni. Ha az árak nem jól tükrözik a tényleges költségeket, a takarékos felhasználást az ármechanizmus nem biztosíthatja jól. Ez a fogyasztási adókra nézve is érvényes. Ennek pedig hátrányos beruházási és növekedési következményei vannak.

Mégis, az eltérő kulcsok *körültekintő* alkalmazása mindenképpen indokolt. Ennek a szociális szempontok érvényesítésén túl többféle rendeltetése van. Így a káros

egészségi hatású termékek nagyobb fogyasztásiadó-kulccsal történő adóztatása példa az egészségügyi rendeltetésre. De nem fogadható el, hogy az egykulcsú személyi jövedelemadó-kulcs bevezetése miatt a forgalmiadó-kulcsok differenciálásával próbálja a kormány érvényesíteni a méltányosság elvét.⁵⁹

A direkt és az indirekt adóztatás tényleges tehermegoszlása

A direkt és az indirekt adókat jövedelmekre, illetve árukra, szolgáltatásokra vetik ki; a vagyoadót se nem erre, se nem arra, de ezt is jövedelemből fizetik. Az adókat kivetésük szerint csoportosítani lehet, és az így megállapított adószervezetről sokan azt tartják: erre támaszkodva megállapítható, hogy kiket és milyen árukat és szolgáltatásokat, milyen mértékben és arányokban terhelik az adók. Mi több, az állam gyakran gondosan ügyel arra, hogy az adóztatás tehermegoszlását eleve meghatározza. Így például az Egyesült Államokban az állam a társadalombiztosítás keretében fizetendő járulékokat úgy szabja meg, hogy azok egyenlő arányban terheljék a munkaadókat és a munkavállalókat. Ez mindegyik országban így van, csak a törvényesen megszabott megoszlási arány tér el az országok között. Észtországban például a társadalombiztosítási járulék teljes összegét a munkaadó fizeti. A másik két balti országban a munkavállalók is kötelesek társadalombiztosítási járulékot fizetni, de a részesedésük nagyon alacsony.

Magyarországon ugyanez a helyzet: a fizetési kötelezettség megosztott munkaadók és a munkavállalók közt. Mint láttuk, a munkaadó hivatalosan 27 százalék társadalombiztosítási járulékot köteles fizetni, amit ma szociális hozzájárulási adónak hívnak, ezenfelül 1,5 százalék képzési hozzájárulást. A munkavállalók hivatalos terhelése: 17 százalék bérjárulék, és 1,5 százalék adó fizetendő a munkanélküli-alapba. A járulékteher nagyobb része tehát formálisan a munkaadók vállán van. De teljesen biztosra vehető, hogy a tényleges megoszlás nem ez.

⁵⁹ Ha a személyi jövedelmek egykulcsú adóztatásáról progresszív személyi jövedelemadó-rendszerre térnénk át, felmerülnének költségek. A progresszív jövedelemadó rendszerének visszaállításával az összes adóbevétele nő, és maga a nagyobb adó nagyobb holtteher-veszteséget okoz. De ennek a mértéke nem lehet nagy. Ugyanakkor a progresszív adóztatásra történő átállás lényegesen megnövelné az államháztartás adóbevételeit. Kevesebb jövedelem maradna a privát szektorban, ez önmagában vásárláscsökkenést váltana ki. De nem túl nagy összegű! Ugyanis a fordítottja következne be az egykulcsú adó bevezetésének. Ott azt állapítottuk meg, hogy a keresletnövekedés a belső piacon csak mérsékelt lehet. 1. Kevéssé nő a jobb módúak fogyasztása, mert az ő marginális megtakarítási hajlandóságuk nagy. 2. Vásárlásaik importigényessége ugyancsak nagy. Emiatt ha nő is a vásárlásuk, annak jelentős része nem a belső gazdaságot élénkíti, hanem a külsőt. Most ezt kell mondanunk: 1. A jobb módúak fogyasztása kevéssé csökken, mert marginális megtakarítási hajlandóságuk nagy, és a kereslet csak viszonylag kisebb összeggel eshet. 2. Ha csökken is a vásárlásuk összege, az jelentős részben az importot csökkenti, nem a belső gazdaság által előállított termékek és szolgáltatások keresletét. Ebből következik, hogy a progresszív adóztatási rendszerre való visszatérés legfeljebb csak kismértékű termeléseszköcsökkenéshez vezet. De ekkor a jelentkező holtteher-veszteség sem lehet nagyarányú, hiszen ez éppen a termeléseszköcsökkenéshez kapcsolódik!

Hozzá kell tenni: a progresszív adóztatás visszaállítása a kis jövedelműek nettó jövedelmének emelkedésével is járna, ami önmagában növeli az aggregált keresletet. Ugyanis a legalacsonyabb adókulcs még kisebb is lehetne, mint a jelenlegi 16 százalékos egykulcsú adó. Sőt minden valószínűség szerint még zero kulcsot is alkalmaznának. A kérdéssel egy más megvilágításban részletesen foglalkozik *James-Nobes* [2010] 55–57. o.

Az adók kivetése csupán az első lépés. A tényleges tehermegoszlás attól függ, hogy az adók kivetésére miként reagál a gazdaság. A kormányzat nálunk abban hisz, hogy a valóságos megoszlás legalábbis közel olyan, mint a hivatalos. A közgazdaság-tudomány állásfoglalása világszerte más, mert döntő szerepet tulajdonít a gazdaság reagálásának. A közgazdász szakma a valóságos tehermegoszlásnak a hivatalostól való eltérését természetesnek veszi. Ha a legyecské a papírra kent csirizre száll, ott is marad. Nem így vagyunk az adóval. A kivetés helye csak az első állomás, az eredmény pedig, vagyis a teher tényleges viselése – különösen hosszabb időszakban –, lehet a szándékoltnak pontosan az ellenkezője is.

Erre jó példa a társadalombiztosítási járulékok rendszere: akkor is, ha szándék szerint a teherviselő 100 százalékgig a munkáltató, a tényleges teher teljes egészében a munkavállalóra hárulhat. A közgazdász szakma korifeusai azt mondják: teljesen mindegy, milyen megoszlásban vetik ki a társadalombiztosítási járulékot, mert ez végeredményben mindig a munkavállalót terheli, közel 100 százalékban.⁶⁰

Ez a magyarázata annak, hogy tekintélyes statisztikai intézmények, mint amilyen például az Eurostat, a hivatalosan számított tehermegoszlás mellett kimutatják az adóztatás valószínű tényleges tehermegoszlását is. Ezt fenntartással teszik, mert a tényleges megoszlás bonyolult és szerteágazó folyamatok eredménye, amelynek pontos felmérése kevésbé lehetséges.

Tehermegoszlás az áruk és szolgáltatások adóztatása esetén

Kiindulásul arra kell gondolni: mivel a fogyasztási és forgalmi adókat mindig árukra és szolgáltatásokra vetik ki, és nem valamely személy vagy vállalat jövedelmére, ezen adók egyszerre érintenek *vevőket és eladókat*. Hogy melyiküket milyen

⁶⁰ „Az adóteher elosztásának a munkások és a vállalatok közt semmi köze sincs a törvény által meghatározott elosztáshoz... Ugyanaz az eredmény jönne ki, ha a törvény az egész adót a munkásokra vagy a vállalatokra terhelte volna. Az adóterhelés a kínálat és a kereslet erőitől függ... A legtöbb munkaügyi közgazdász hisz abban, hogy a munka kínálata sokkal kevésbé rugalmas, mint a kereslete. Ez azt jelenti, hogy inkább a munkások azok, akik a bérjárulékok legnagyobb részét viselik.” (Mankiw [2009] 127–130. o.)

„Az adók átháríthatók úgy, hogy a jövedelmi adókat nem biztos, hogy azok az emberek viselik, akik a pénzt a kormánynak befizetik. A jövedelemadó gazdasági terhét az adó kivetésére reagáló piaci reakciók határozzák meg, és az igazi adószervezet nem ismert.” (Rosen–Gayer [2008] 400. o.)

„Hosszú távon, természetesen, az összes adót az egyének fizetik.” (James–Nobes [2009–2010] 85. o.)

„Az első szabály, hogy a rugalmatlan kínálatú termelési tényezőre kivetett adót teljesen ugyanez a tényező viseli... Minél inkább rugalmatlan a tényezőkínálat a kereslethez viszonyítva, az adó annál nagyobb részét viselik a termelési tényezőt kínálók.” (Fischer–Dornbusch [1983] 437. o.) Az idézet a társadalombiztosítási járulékokra alkalmazva azt jelenti, hogy azt túlnyomórészt a bérből élők viselik. (E. T.)

„A munkások viselik a társadalombiztosítási járulékkerhek zömét, ha a munkakínálat viszonylag rugalmatlan, a vállalatok viselik a járulékkerhek zömét, ha a munkakínálat viszonylag rugalmas. Empirikus vizsgálatok az USA-beli munkakínálat alakulásáról azt mutatják, hogy a munkaerő legnagyobb részére igaz: a munkakínálat rugalmassága közel van a zéróhoz. Ez arra a következtetésre vezet: a társadalombiztosítási járulék legnagyobb részét feltehetőleg a munkások viselik.” (Case–Fair [1996] 473–474. o.)

Egyetlen idézet sem marxista szerzőtől való...

mértékben, nem az adóztató hatóságtól függ, hanem az áruhoz tartozó keresleti és kínálati rugalmasságtól, pontosabban, ez utóbbiak *egymáshoz viszonyított arányától*. Ha az áru kínálata rugalmatlanabb, mint az áru kereslete, a kivetett adót nagyobb mértékben viseli az eladó, ellenkező esetben a vevő. Ha az áru kínálata abszolút rugalmatlan, kereslete pedig abszolút rugalmas, az adó teherviselője 100 százalékig az eladó, és 0 százalékban a vevő. Fordított esetben teljes egészében a vevő a teherviselő. A vevő tehát akkor van jobb helyzetben az adott áru vásárlása során, ha ennek keresleti rugalmassága – minél nagyobb mértékben – meghaladja a kínálati rugalmasság fokát.

De mitől függően lehet az áruk kínálata és kereslete rugalmas vagy rugalmatlan?⁶¹ Számos tényező hatásával van itt dolgunk, közülük itt csak néhányat említettünk meg. A keresleti oldalt vizsgálva mindenekelőtt a fogyasztói preferenciákat kell kiemelni. Idetartozik az árunak a szükségletkielégítésben játszott szerepe. Ha a szükséglet nagyon intenzív, a kereslet rugalmatlan. De nem teljesen biztos, hogy így van. Az is számít, hogy az adott árura fordított kiadás a háztartási büdzsén belül mekkora terhet jelent. Ha csak nagyon mérsékeltet, akármekkora a fogyasztási adó, az áru kereslete rugalmatlan marad. Ha igen nagyot, az intenzív szükséglet ellenére is rugalmasabbá válik a kereslet az adónövelés miatt; érdemes helyettesítők után nézni. Számít, hogy az áruk mekkora körét nézzük. Egy árucsoport egészének kereslete mindig rugalmatlanabb, mint azon belül egy árufajtáé. Az egész árucsoportot nehéz helyettesíteni, egyetlen árufajtát viszonylag könnyű. A szelektív adóztatást a vásárlók mindig könnyebben megkerülik, mint egy egész árucsoportét. De egy árucsoport iránti kereslet helyettesítése is megoldható. Ha a távolsági autóbusz-közlekedést adóztatják, a légi forgalom szolgáltatásával szemben nő meg a kereslet (legalábbis az Egyesült Államokban...).

Hasonlót mondhatunk a kínálat rugalmassági fokáról. Itt is fontos az adóztatás bázisa. Egyfajta áru kínálata könnyebben helyettesíthető mással, az átállás viszonylag könnyű. Egy árucsoportnál már sokkal nehezebb, de itt sem lehetetlen.

A helyettesítés keresleti vonalon, illetve a kínálati alkalmazkodás és vele együtt a termelés átállítása rövid távon nehezebben valósítható meg, mint hosszabb időben. Ez különösen a kínálati igazodásra nézve igaz. Rövid távon a kínálat csak a készletezésre támaszkodva tud alkalmazkodni, hosszabb időben azonban a műszaki fejlesztés és az alkalmazott technológia helyettesítése segíti az alkalmazkodást: időben nagyon lényeges változások következhetnek be. De azt nem tudhatjuk előre, hogy a kivetett közvetett adók a vásárlókat vagy az eladókat terhelik-e majd *inkább*.

De tegyük fel, hogy ezt tudjuk. Mondjuk, a következő években nem az eladók, hanem a vevők adóterhelése növekszik meg viszonylagosan. Ettől még nem leszünk elég okosak. Azt nemigen tudjuk, hogy a jövedelmi skálát tekintve a vevők közt a szegények vagy a gazdagok járnak-e majd jobban. Nem tudjuk, hogy az adóztatás progresszivitása végül is növekszik-e, vagy sem. Ez ugyanis attól függ, hogy milyen cikket milyen jövedelmekből milyen arányban vásárolnak meg. Kik a felhasználók?

⁶¹ Erről kitűnő és átfogó elemzés olvasható R. Musgrave és P. Musgrave könyvében ([1984] 268–288. o.).

Általában: ha valamely A termékre fordított kiadás aránya nagyobb a magas jövedelműeknél, mint az alacsonyaknál, a rá (az A -ra) kivetett adó progresszív. Azért progresszív jellegű a luxuscikkek adóztatása, és degresszív a közszükségleti cikkeké, mert a kis jövedelműeknél az utóbbiak vásárlása jövedelmükön belül jóval nagyobb hányadú a nagy jövedelműekéhez viszonyítva. Ha nem az egyes cikkekre kivetett forgalmi adót nézzük, hanem az összesét, azt kell mondanunk: az adóztatás degresszív jellegű. Ugyanis az *összes* így adóztatott áru fogyasztása nagyobb hányadú az alacsony jövedelműeknél a magas jövedelműekéhez képest. Mind az általános forgalmi adó egyszerű létezése, mind ennek emelése jobban terheli a kis jövedelmeket, mint a nagyokat.

Ha a kivetett fogyasztási adó az eladókat terheli, a hatás nem a felhasználási oldalon, hanem a *forrásoldalon* jelentkezik. Ezen az értendő, hogy az eladókat terhelő adó közvetlenül a jövedelem nagyságát befolyásolja. A modern polgári közgazdaságtan a fő jövedelmi arányokat a termelési tényezők működéséből vezeti le, vagyis azt állítja, hogy a bér, a profit és a járadék nem más, mint a munka, a tőke és a természet elkülöníthető *hozadéka*, a termelési folyamatban való közreműködésük jutalma. Vagyis a jövedelmek forrása e három termelési tényező. Ha az adókat bekapcsoljuk a vizsgálatba, akkor látjuk, hogy ezek a *forrásoldalon* milyen változásokhoz vezetnek. Ha az eladók a teherviselők, csökken az adózott termék előállításában közreműködő termelési tényezők *jövedelme*, mert az adók kivetése miatt reálértékben végül csak kevesebbet hoznak.

Ez eddig elég jól értelmezhető. Az viszont már nem, hogy az eladókat terhelő adó mennyire progresszív. Ennek megértéséhez lássunk egy példát! Csak két termelési tényezőt veszünk: a tőkét és a munkát. A tőkéhez a vállalatok tartoznak a tulajdonosokkal együtt, a munkához a bérből élők. Az utóbbiak is fellépnek, mint eladók, amennyiben a munkaerejüket adják el. És mert a közvetett adók hatását nézzük, adóterhet úgy viselnek, hogy emiatt kisebb a *reálbérük*, mint enélkül lenne. Tartalmilag tehát lényegében ugyanazt mondhatjuk, mint amit már az imént, a vásárlásaikkal kapcsolatban mondtunk az adóteher-viselésről. Nagyobb vagy kisebb a rájuk háruló adóteher attól függően, hogy nominális bérük hogyan alakul az adók miatt változó árakhoz és árszerkezethez képest. Arra jutunk, mint az előbb: ha az összes vásárolt árut és a nominális béreket nézzük, a közvetett adók hatása náluk degresszív.

A tőkét, illetve a vállalatokat nézve már mondhatunk újat: a közvetett adók csökkenthetik a jövedelmüket, mert a rájuk eső adó nagyobb lehet, mint amennyire az árakat emelhetik. Csak ez a teher rendszerint kisebb, mint amekkora a munkatényezőnél jelentkezik. Az így létrejövő, vagyis a tőkét sújtó közvetettadó-teher progresszivitásáról érdemlegesen semmit sem tudunk mondani.

Még egy lépés van hátra, hogy az árukra, szolgáltatásokra kivetett adók (vagyis a közvetett adók) által okozott tehermegoszlást megérthessük. Mindig azt mondtuk: az adónövelés áremelkedést okoz, persze attól függően, mekkora a kereslet ár rugalmassága. Ha ez abszolút rugalmatlan, az ár az adó összegével nő, és nem változik az eladó profitja. Ha abszolút rugalmas, az ár egyáltalán nem nő, és az adó összegével megegyezően csökken az eladó profitja. És vannak köztes esetek, mert a kereslet, bármely árut nézzük, szinte sohasem abszolút rugalmas, illetve rugalmat-

lan. Ugyanakkor az árváltozás miatt változik a vevők reáljövedelme is. A jövedelemváltkozás pedig visszahat a keresletre és a kínálatra, ez utóbbi pedig ugyancsak hat az árra, árarányokra, ezáltal pedig ismét a jövedelmekre. Vagyis az adóügyi döntés *nem egyszeri hatást vált ki*, hanem sokszorosat, ami időben csillapodó mértékű átrendeződést, ár- és jövedelemváltkozást és így indukált arányváltkozást vált ki az árak és szolgáltatások előállításában.

Mindezek együttesen rendszerint az eredeti adóügyi döntés által kiváltott változásokkal *ellentétes irányúak*, bár azokkal *sohasem azonos mértékűek*. Vagyis *van az eredeti döntésnek végleges, a kezdeti iránnyal megegyező hatása*. De valószínű, hogy a végső hatás pontosan nem számítható ki előre. Nem ugyanaz, mint az első hatás. Megint előjön: nem a hatóságtól függ, hogy akár az eladók, akár a vevők reáljövedelme mi lesz az átalakulás folyamatának lezárulásakor, csak *a valószínű irány és a közelítő mérték* állapítható meg előre, nem is elhanyagolható hibahatáron belül!

A részvénytársaságok adóterhelése

A közgazdasági szakirodalomban igen elterjedt az a felfogás, hogy a *nagy részvénytársaságok* kevésbé képesek a rájuk terhelt adókat továbbhárítani. Az indoklás az, hogy folyamatosan a *profit maximalizálására* törekednek, közvetlenül a profitadó kivetése *előtt is*. Vagyis minden lehetőséget kimerítenek a profit növelésére. Ezért mást nem tehetnek: a már a maximumot elért profitból kifizetik az adót. Sem az ár, sem a termelt mennyiség változtatásával nem tudnak jobb helyzetbe jutni.

Az érvelés nem támadhatatlan. Nem biztos, hogy a nagy monopolvállalat a profit maximalizálására törekszik. A cél lehet a tőke „értékesülési fokának”, vagyis a profitrátának a maximalizálása. Ha az utóbbi a cél, az ár növelhető anélkül, hogy a profitráta csökkenne. A profitráta maximalizálása ugyanis *kisebbségi* termeléssel egyeztethető össze, mint pusztán a profit nagyságának maximalizálása. Tehát nem baj, ha a termelés az áremelés miatt csökken. Lehet, hogy éppen így érhető el a *profitráta* maximuma. Az áremeléssel áthárul a nagy monopolista társaságokra kivetett adó, az pedig külön kérdés, hogy az így továbbhárított adó végül is a vevők közül kiket fog terhelni.⁶²

A bérre kivetett adókkal kapcsolatban is felmerül az a gond, hogy azokat végül is kik fizetik meg. A szakszervezetekkel folytatott bértárgyalás sem a szabadverseny piacgazdaság sajátossága. A szakszervezetek ki tudják kényszeríteni a béremelést, és ez hatással van a nem szervezett munkások bérére is. Ha a bértárgyalás a munkások

⁶² A részvénytársasági szektorba nemcsak nagy, hanem kis- és középvállalatok is tartoznak. A rájuk kivetett adó nem a monopolista profit témakörébe tartozik. Az adó itt azt a kérdést veti fel, hogy kapnak-e normálprofitot az adóztatással együtt, mert itt a profit egy részét kettős adóztatás érinti. A válasz egyértelmű: hosszabb időszakban kapnak. Erre a biztosíték a tőkeáramlás. Ez a nem részvénytársasági szektor felé irányul, és így a profit kiegyenlítődik a két szektor közt. Addig áramlik a tőke a nem részvénytársasági szektor felé, mígnem a kereslet és kínálat hatására a kiegyenlítődés megtörténik, de természetesen nem monopolista, hanem normálprofit realizálódik (*Rosen-Gayer* [2008]).

számára sikerrel jár, az – részben – árnövelő hatású. Az adó egy része ekkor a fogyasztóra hárul, és megint a konkrét piaci viszonyoktól függ, kik annak a tényleges és végső viselői.

A bérből élők közé nemcsak a munkásokat sorolják, hanem a vállalatok vezető tisztviselőit is. Itt fel sem merül, hogy ők az adók tényleges teherviselői közé tartoznak. Náluk a bérmeghatározó tényezők közt a várható adónövelés is szerepel. Ha növekszik a jövedelmükre kivetett adó, ennek összegével nő a bérük is, az adó levonása után maradó bér az adó miatt nem csökken. A bérnövekedés szinte mindig kompenzál, csupán formálisan terheli őket a jövedelmükre kivetett adó. Ilyenkor az adó növelését nemcsak a nominális bér, hanem árnövekedés is kíséri (ha ezt a piaci viszonyok megengedik), és általában ehhez is igazítják a vezető tisztviselők nominális bérét.

Nem folytatom tovább! Eddig is elég fejtörést okozhatott az összefüggések nyomán követése. Arra jó volt, hogy meggyőződjünk: a változások nem állnak meg az adók kivetésénél, ez csupán a változások láncolatának kezdete. Azt mondja a gazdaságpolitika: kivetünk adót úgy, hogy ez ne rövidítse meg a lakosságot. Vagy csökkenteni tudjuk az államháztartás deficitjét anélkül, hogy restriktiót alkalmaznánk. Egyiket sem kell komolyan venni. Minden eredeti hatás szétterjed az egész gazdaságon, ami mindig az adóterhek megoszlásának széles körű változásaihoz vezet.

A kisadók

Eddig az összes adóbevétel zömét biztosító adókkal foglalkoztunk, illetve azokkal, amelyek az adóztatás jellegét alapvetően meghatározzák. Külön csoportba sorolhatók a *kisadók*, amelyek, mint maga a fogalom is utal rá, az összes adóbevételhez képest *egyenként* nem hoznak nagy összegű pénzt az államkasszába. De ha együtt vesszük őket, jelentős jövedelmet biztosítanak. Alkalmassak az államháztartásban keletkező rések betömésére. A gazdasági fejlődésre viszont akár egyenként is előnyös vagy hátrányos hatásúak lehetnek. Ha jól választják ki őket, a beruházási képesség és hajlandóság nagyobb lehet, de lehet az eredmény ennek pontosan az ellenkezője is.

A kisadókra gyakran az utóbbi hatás a jellemző. A kormányzat nemritkán az előre nem látott és váratlan államháztartási hiány kiegyenlítésére használja őket. Ötletszerűen, a végig nem gondolt adóztatási politika hibáinak korrigálására. Szinte mindig azért jelennek meg újabb és újabb kisadók, mert a kormány túlbecsüli a várható növekedés ütemét, ezért a ténylegesnél nagyobb adóbevételt vár a megszbott adókulcsok mellett. Vagy, ha bevezeti valamelyiket, attól is a reálisnál nagyobb bevételre számít. Minél nagyobb a kisadók száma, annál biztosabb, hogy a kormány politikájára nem a jól kimunkált gazdaságpolitikai stratégián alapuló döntések sorozata, hanem a rögtönzés a jellemző.

A sok és növekvő számú kisadó növeli az adóztatás költségeit. Ezek két csoportba sorolhatók. Az egyik az *adminisztratív költségeké*, amelyek az adóhatóság működtetéséhez kapcsolhatók. Az adóbevallásokat ellenőrizni kell. Jól számította-e ki az

adóalany a bevallott adót? Egyezik-e ez az adóhatósághoz beérkezett információkkal? Az adózó szerzett jövedelme számos kifizetőhelytől származhat. Ezek közt nem bevallott jövedelmek is előfordulnak. Továbbá: szűrőpróbaszerű ellenőrzéseket kell elvégezni. Több milliárd adóbevallást kell feldolgozni. Mindez nem megy adóügyekben jártas adminisztrációs apparátus és az adóbevallások gépi feldolgozása nélkül, vagyis tetemes dologi és személyi kiadással jár.

Az adminisztratív költségek tétele az adóztatáshoz kapcsolódó kiadások csupán kisebbik része. Jóval nagyobb rész hárul az adózókra. Ez náluk is magában foglalhat egész évben felmerülő adminisztrációs költségeket. Ehhez jön még az adóbevallás elkészítésére fordított idő, ami hosszabb, ha nagy a kisadók száma. Vagy a hatóság a jövedelemadó bevallásához szabályokat rendel, amelyek a különböző forrásból származó jövedelmek adójának egymástól eltérő számítási módját írhatják elő, bonyolulttá téve az adóbevallást. Így többnyire nagy az adóbevallás munkaigényessége.

A személyi jövedelemadó bevallása nem attól függően költséges és időigényes, hogy ez progresszív vagy arányos, tehát egykulcsú-e, vagy sem. A progresszív jövedelemadóval terhelt jövedelem adókötelezettsége néhány perc alatt, esetleg másodperceken belül kiszámítható. De ha sok a kisadó, és/vagy nagy a *mentességek* száma, az adókötelezett nem győzi kitölteni az adóbevalláshoz csatolandó mellékleteket, alig tud kiigazodni köztük. Az adóbevalláshoz tartozó szabályokat évről évre meg kell tanulni, emiatt az adóbevallást sokan szakemberre bízzák, amit azok szép pénzért készítenek el. Az adózókra háruló pénz- és időbeli költségeket az adóbevallás „teljesítési költségének” (*compliance cost*) nevezik (*Musgrave–Musgrave* [1984] 291. o.; *Sandford és szerzőtársai* [1989]; *Slemrod–Sorum* [1984]).

A kormányzatok szavakban mindig az adóbevallás egyszerűsítését ígérik. „Az adóbevallás elfér majd egy sörölatéten.” A valóságban ez ritkán és inkább csak azoknál teljesül, akik nyugdíjaskorukba jutottak. Az adózók zöménél a bevallás csak akkor lehet valóban egyszerű, ha sem mentességek és adókedvezmények, sem pedig kisadók nem léteznének nagy számban. Ez viszont előzetesen a gazdaság teljesítőképességének pontos felmérését, a tényleges gazdasági növekedés ütemének megközelítően pontos ismeretét, a keresleti és kínálati ár rugalmasságok jó számbavételét, az adóztatás ehhez történő gondos igazítását feltételezi. De nincs olyan ország, olyan kormány és adóhatóság, amely ezeket az összefüggéseket elég jól ismerné, és az adóügyi döntéseket ezekhez tudná igazítani.

Mindig lesz az államháztartásban többlet vagy hiány (idővel – úgy tűnik – mindinkább hiány). Ezt nem helyes kizárólag az alapvető adók kulcsának alakításával ismételtelen lejjebb szorítani, mert túl gyakran sérülne a stabilitás elve. Ehelyett újból és újból növelik a kisadók számát. Már az is eredménynek tekinthető, ha az ilyen adók száma nem gyarapszik.

Az újabb kisadók kivetésével az államháztartás deficitje lejjebb szorítható. De azon az áron, hogy számosan közülük gyengítik a növekedést. És mert a kormányok nem sokáig tarthatják a büdzsé kiadásait változatlan vagy csak nagyon lassan növekvő szinten, az államháztartási deficit – ennek az aránya is – idővel ismét növekedni kezd. A jól átgondolt, az ország gazdasági adottságaira és a világgazdaság igényeihez

is jól illeszkedő gazdaságpolitikai stratégiára nem támaszkodó adóztatás legfeljebb átmeneti egyensúlyjavulást hozhat.

Magyarországon az adóztatás rendszere bonyolult, az összes alkalmazott adó száma e tanulmány írásakor 55-re rúg. Nincs jól kidolgozott gazdaságpolitikai stratégia sem. Nem véletlen, hogy nálunk az adóztatás gyakorlata kifejezetten rontja a dinamikus gazdasági növekedés esélyeit. A növekedést hátrányosan érintő, eddig tárgyalat adókat most csak megnevezzük, ezt követően pedig a még nem vizsgált kisadókat mutatjuk be.

Kifejezetten rontják a növekedés feltételeit a bankadók, továbbá a válságadóknak nevezett, az energiaszektorra, a külföldi áruhátláncokra, valamint a távközlésre kivetett sarcok. Az előbbieket elsősorban a banki hitelezés akadályozásán – és ennek függvényében a vállalati kezdeményezés gyengítésén –, az utóbbiak pedig az érintett szektorok fejlesztési tevékenységének visszavetésén keresztül hatnak hátrányosan. Az újabb sarc a „rezsicsökkentés”, amely a kormány által egyes külföldi vállalatokra kényszerített, a méltányosságot az alkalmazott módszer miatt sem figyelembe vevő árcsökkentés formájában jelentkezik. Ha akár a bankadót, akár a válságadót sikerül – legalábbis részben – a lakosságra áthárítani, a növekedést közvetlenül a lakosság vásárlásainak csökkenése, illetve lassúbb emelkedése fogja vissza.

Kimondottan keresletkorlátozó hatása van a zéró kulcs mellőzésének, ami a korábban személyi jövedelemadó nem fizető kis keresetű lakosságot érinti. Most 16 százalékos személyi jövedelemadó fizetnek, amit kiegyenlíthet a vállalati nominális béremelés. Ez viszont a vállalati kezdeményezést veti vissza, miatta főként a kisvállalatoknak nem marad elég fejlesztési forrásuk. Ha pedig ezek bérkompenzációt vesznek igénybe, és kapnak is ilyet, romlik az állami költségvetés egyensúlya. A kormány egyszerre csökkenti és növeli is a deficitet, azt tanúsítva: ismételten rögtönzésre kényszerül. Szó sem volt a kormányzati nyilatkozatokban bérkompenzációról az egykulcsú adó bevezetésekor. Mind a kidolgozott gazdaságpolitikai stratégia, mind a gazdaság működési mechanizmusának ismerete hiányzott – és hiányzik még most is.

Számos kisadót 2013-ban vezettek be. Ezek közül a legtöbb az állami költségvetés bevételeinek növelését szolgálja. A kormány el akarja kerülni a hiánytúllépési eljárást, mert az nagy összegű uniós pénzek megvonására is vezethet. (2013 nyarán az ország ki is került a túlzottdeficit-eljárás alól.) Az új kisadók bevezetése, hasonlóan a korábbiakhoz, nemcsak deficitcsökkentő, hanem a gazdasági növekedést fékező hatású is.

Ezek közé sorolható a banki átutalásokra és pénzkivétekre kivetett *tranzakciós illeték*. A kormány a tranzakciós illeték bevezetésével együtt nem törli el a *bankadót*, pedig korábban ezt ígérte. Ezért érthető, hogy a bankszektor mindent megtesz a kivetett új teher áthárítására. Ez megtörténhet közvetlen módon, de közvetetten is: drágul a kártyás készpénzfelvétel, a kártyával történő vásárlásra is díjat számolnak fel, emelik a különféle szolgáltatások díját, csökkentik a betéti kamatlábakat, növelik a számlavezetés díját stb.

A pénzügyi tranzakciós illetékekkel nem tévesztendő össze az *áfa pénzforgalmi elszámolása*, amellyel a kisvállalkozások élhetnek. Lényege, hogy az eladott áruik után az általuk felszámított áfát csak akkor kell befizetniük, ha a számlák ellenértékét

a vevőik már kiegyenlítették. Ugyanakkor a más cégektől történő vásárlásaik esetén az áfa visszaigénylése is csak akkor lehetséges, ha a rájuk kiállított számlát már kiegyenlítették. Vagyis az áfa visszaigénylése, másképpen a levonási jog, csak a pénzügyi rendezés *után* érvényesíthető. Mindez könnyebbséget jelent az eladók számára, de nehézséget a vevőknek akkor, ha pénzforgalmi áfás adóalanytól vásároltak anyagot és/vagy félkész terméket.

2013 januárjában *biztosítási adót* vezettek be, amely a korábbi baleseti adót váltja fel. Rendeltetése egyszerűen a költségvetés bevételeinek növelése – ugyanúgy, mint a baleseti adóé volt. (Az utóbbit az elnevezése miatt is értetlenül fogadta a lakosság.) A biztosítási adót differenciált kulccsal vetik ki a kötelező gépjármű-felülősségi biztosításra (30 százalék), a casco biztosításra (15 százalék), a vagyon- és lakásbiztosításra (10 százalék). Az utóbbi érzékenyen érinti például a devizaalapú lakáshitelek adóssait, mert ezeket a bankok csak érvényes lakásbiztosítással rendelkező lakosoknak nyújtják.

Természetes, hogy a biztosítók a rájuk kivetett biztosítási adót egyedül nem képesek fedezni, ezért törekednek ügyfeleikre legalább részben áthárítani. Így a devizahiteleknek is újabb többletterherrel kell számolniuk. Ha ez nem következne be, a biztosítási adó egyes biztosítótársaságok pénzügyi csődjéhez vezethet, aminek káros a növekedési hatása is.

A *chipsadó* nem hoz ugyan jelentős bevételt, de azzal a gonddal jár, hogy elsősorban az alacsony jövedelmű társadalmi rétegeket sújtja. Mert döntő mértékben a jövedelmi skála alsó rétegeit érinti, kifejezetten degresszív jellegű adó. Ezért irritáló, hogy „népegészségügyi termékadónak” nevezték el. Legalább annyira növeli a szegénységet, mint amennyire az adózott termékek fogyasztásának visszaesése javítja az egészséget. A másik probléma, hogy a chipsadót a hamburgerről továbbterjesztik a dohánytermékekre, a kávéra, az alkoholra és a cukrozott, kis gyümölcstartalmú üdítőitalokra is, amelyeknek megint a szegények a fő fogyasztói. A chipsadó fokozza adórendszerünk degresszív jellegét, s ugyancsak nemkívánatos növekedési hatással jár.

2013-tól kezdődően kiegészítik a helyi építményadót a villany-, a gáz-, a víz-, a csatornavezetékek, a telefon-, a kábeltévé- és az internetnyomvonalak tulajdonosaira. Az adó nagysága méterenként 100 forint. Ez horribilis adóterhelésnek számít, de nem tudni, hogy pontosan mekkorának. A vezetékek hosszáról ugyanis nagyrészt nincs nyilvántartás, csak a vezetékek helye ismert, de ebben is nagy a bizonytalanság.

A felsorolás nem teljes. Ebből is kiderül: a költségvetési hiány betömésére törekvő felsorolt intézkedések nem átgondoltak, hanem rögtönzöttek, megvalósításuk zavart, esetenként káoszt idézhet elő, növekedési hatásuk jórészt negatív, a jövedelmi polarizációt növelik. Már most megállapítható: egyáltalán nem mindegy, hogyan állítják helyre az államháztartás egyensúlyát. Ha úgy, hogy az egyes adók hatása súlyosan ellentmondásos, ha bevezetésük egyenesen ellentétben van a gazdasági növekedés folyamatával, bevezetésüket követően az államháztartás kisebb hiánya legfeljebb átmeneti időtartamú lehet, a gazdasági stabilitás így nem biztosítható tartósan.

A kisvállalati nyereséget terhelő új adók

Nem csak ilyen kétes hatású kisadókat vezettek be 2013-ban. Többé-kevésbé kedvező hatásúakat is, olyanokat, amelyek jobb harmóniában vannak a gazdasági növekedéssel.

A kisvállalatok adóztatása világszerte fontos probléma. A termelés meghatározó részét a nagyvállalatok adják ugyan, mégis a kisvállalatokkal együttműködve tehetik igazán hatékonyvá a termelést. A gépjárműiparban például az alkatrészek nagy hányadát nem maguk a nagy monopóliumok gyártják, hanem beszállítóik, amelyek túlnyomó része kisvállalat. Ezek olyan egyes alkatrészek előállítására szakosodnak, amelyekben kiváló műszaki fejlettségi szintet relatíve alacsony költséggel, magas hatékonysággal, jó szakembergárdával érnek el. A kisvállalatok egész sora szállítja az alkatrészeket, tartozékokat. Ez a vállalati szerkezet a fejlett országok világszerte versenyképességének egyik fontos meghatározója.

A szükséges fejlettségi szintet azonban nem könnyű elérni, mert – különösen kezdetben – a kisvállalati szektorban működő vállalatok számos területen (így pénzügyileg is) hátrányban vannak. Nehezebben kapnak fejlesztési hitelt, magasabb a nekik nyújtott hitelek kamatlába. Az árversenyt nehezebben viseli a kisvállalat, stabilitása bizonytalanabb. Ezért a kisvállalatok jobban ráutaltak a *saját forrásaikra*, mint a nagyok. De a verseny – kezdetben – inkább alacsonyabb profitrátát valószínűsít náluk, ezért saját forrásra kevésbé támaszkodhatnak.

Ezzel kapcsolatos a kisvállalatok esetében alkalmazott adóztatás jelentősége. Az állam akkor segítheti jól a gazdasági növekedést, ha kedvezőbb feltételekkel adóztatja a kicsiket, mint a nagyokat: kisebb adót vet ki rájuk.

Nálunk az évi 6 millió forint árbevételnél kevesebbet elérő vállalkozásokat érintő új kisadó érdemel elsősorban figyelmet. Ez a *kisadózó vállalkozások tételes adója, rövidítve „kata”*. 2013. január 1-jén vezették be, és gyökeresen új adózási forma jellemzi. Az adó *tételes*, mert az ezen adózási formát választók havi 50 ezer forint összegű adót kötelesek fizetni függetlenül attól, hogy évi árbevételük eléri-e a 6 millió forintot, vagy messze elmarad attól. (Ha egymillió forint az évi árbevétel, akkor is 50 ezer forint a havonta fizetendő adó.) Ebből következik, hogy minél közelebb van a *kata* adózási formát választó a 6 millió forint évi árbevételhez, annál biztosabb lehet abban, hogy jól választott. Ha viszont árbevétele meghaladja ezt a felső határt, a többlet után már 40 százalékos adót kell fizetnie.

További előny, hogy a havi 50 ezer forintos adó mentesít a személyi jövedelemadó, a nyugdíj járulék, az egészségügyi hozzájárulás és a társasági adó fizetése alól. Emellett egyszerűsödik a *kata* szerint adózók ügyvitele, nem kell kettős könyvvitelt vezetniük, elég a bevételeket tartalmazó, valamint az áfabevalláshoz szükséges adatok folyamatos nyilvántartása. A *kata* adózási forma egyik hátránya viszont, hogy mindenféle külön járulékfizetés nélkül automatikusan jár ugyan a *katások* számára a nyugdíjbiztosítás, az egészségbiztosítással együtt, de ezt csak 81 300 forint havi jövedelem alapján számolják: a különböző pénzbeli társadalombiztosítási *ellátásokat* majd ehhez igazítják. Ezért ezen adózási formában részt vevők számára megnő az önkéntes nyugdíjbiztosítás jelentősége.

További hátrány maga a tételes adózási forma annyiban, hogy a 6 millió forintnál kisebb árbevételű elérők is havi 50 ezer forint adót kötelesek fizetni. Ez túl nagy teher a 3 milliónál kisebb évi árbevételű elérők számára. Ez lehet az egyik oka annak, hogy a vártnál kevesebben jelentkeztek ezen adózási formába.

További gond, hogy a *kata* visszaélésekre is alkalmat ad. Hatmillióhoz közeli árbevétel esetén az adóteher igen mérsékelt. Ezt azonban kihasználhatják azok is, akiknek 20 millió vagy azon felüli az évi árbevételük. A rokonaik, barátai is bejelentkezhetnek a *kata* adózási forma alá valódi üzleti, vállalati tevékenység nélkül. Így az előnyös adóztatás többszörös forgalmat érint, amelyet valójában csak egy vállalkozás bonyolít le. A hasznon osztozkodhatnak, a csalás felderítésének nem nagy a valószínűsége.

A másik gyökeresen új adóztatási forma a kisvállalati adó, rövidítve „*kiva*”. Ezt az adózási formát azok a kisvállalatok alkalmazhatják, amelyeknek évi árbevétele nem haladja meg az 500 millió forintot. Ez a forma az adóztatást a kisvállalat pénzvagyománának gyarapodásától teszi függővé, és azt pénzügyi szemléletű eredménynek is nevezik. Az adó alapja – az eddig általam szerzett információk szerint – a pénzeszközök tárgyévi és előző évi értékének a különbsége, amely korrigálandó növelő és csökkentő tételekkel. Ide sorolható például a kívülről bevont pénz, ami lehet hitelfelvétel (ez értelemszerűen csökkentő tényező). A hitel visszafizetése, előleg nyújtása viszont növelő tényező. (Más növelő és csökkentő tényezők felsorolásától eltekintek.)

Az egészen az a bajom, hogy a társasági adónak végül is a vállalati jövedelmet kell terhelnie. Ez persze megragadható pénzügyi és eredményszemléletben is. De hibás maga a kiindulópont: a vállalati eredmény, más szóval a nyereség vagy a profit, nem ragadható meg a pénzeszközök tárgyévi és előző évi értékének különbségeként. Ez több okból következően nem tehető meg.

Először, tisztázni kellene, hogy a tárgyévi és előző évi pénzeszközök különbségének meghatározásakor mi tekinthető pénznek. Nyilván nem csupán a készpénz, hanem a bankszámlapénz is. De pénznek tekinthető-e a lekötött betét, és a különböző lejáratra lekötöttek egyenlő vagy különböző mértékben-e? Olyan betétek is, amelyekről havonta egy-két vagy több alkalommal kivehető pénz kamatvesztés nélkül? Pénznek kell-e tekinteni bizonyos forgalomképes értékpapírokat, köztük állami adósságleveleket? Különböző pénzaggregátumok vannak, és attól függően, hogy mit tekintünk pénznek, a pénzvagyon növekménye és az erre kivetett adó nagysága vállalatonként nagyon eltérő lehet, vagyis a tényleges vállalati profitokat lényegesen különböző mértékben terhelheti.

Másodszor, sem a vállalat vagyona, sem annak évi növekménye nem lehet azonos a pénzvagyonnal és/vagy a pénzvagyon növekményével. Ez már abból is kiderül, hogy a pénz évi forgási sebessége rendszerint jóval nagyobb, mint 1, ráadásul ez iparáganként és vállalatonként mindig eltér az országos szinten mérhető átlagos forgási sebességtől. Nagyrészt attól függően, hogy vállalatonként és ágazonként mekkora a forgótőke megtérülési ideje. Van, ahol ez nagyon hosszú, máshol nagyon rövid (például a sütőiparban). Ugyanakkor a forgó- és állótőke egymáshoz viszonyított arányában is óriási eltérések vannak szakmánként. Ott, ahol a forgótőke aránya nagy, és megtérülési ideje igen rövid, a pénzforgás gyors, és a pénzben

lekötött tőke nagysága csekély az összes lekötött tőkén belül. Mindebből következik: rossz ötlet, hogy a kisvállalatokat az évi pénzvagyron növekménye alapján adóztatják. A pénzvagyron a vállalati tőkevagyonnak csupán egy része, és a pénzvagyron növekménye is csak egy része a vagyonnövekménynek. Ha az előbbit vesszük adóalapnak, az adóztatás túl alacsony mértékű, mert a pénzvagyonnövekmény a tényleges profithoz képest – különösen stabil árszint esetén – túl alacsony. Bonyolódik a probléma az infláció miatt is.

Az elfogadott adótörvény szerint a *kiva* adózási forma esetében az adóalapot növelni kell az adóévben kifizetett bérrel. Valójában minél nagyobb a kifizetett bér, annál kisebb adott egyéb feltételek esetén a tényleges profit.⁶³

Harmadszor, a *kiva* adóztatási forma igen erőteljesen differenciálja a fizetendő adó mértékét azért is, mert a pénzforgás sebessége nagymértékben különbözik ágazatok szerint. Ahol a pénz forgási sebessége nagy, a *kiva* adóztatási rendszerben az adóalapnak alacsony szintűnek kell lennie, a fizetendő adónak pedig kevésnek – ellenkező esetben minden fordítva van. Ez nem volna baj, ha nagy volna a beruházási szükséglet ott, ahol az adóztatás aránya alacsony, és mérsékelt a szükséges beruházás ott, ahol az adóztatás nagymértékű. De ilyen igazodás nincs. Túl sok az áttétel, a forgótőke forgási sebessége nem igazodik jól a forgótőke arányához. Nem igaz, hogy ahol a forgótőke aránya nagy, ott mindig gyors annak megtérülése. Emellett túl bonyolultak az összefüggések, a vállalkozók nagy része számára átláthatatlanok. Nem is tudhatják, hogy a *kiva* adózási formát választva mit vállalnak magukra. Ennek biztosan része van abban, hogy ezt a rendszert sokkal kevesebben választják, mint a *kata* formát.

Negyedszer, a *kiva* adóztatási forma egyik kimondott célja a beruházások preferálása a fogyasztással szemben. De ha a jelenleg érvényes szabályok változatlanok maradnak, nem világos, miért nem adózik a *kiva* rendszerében a beruházásra szánt jövedelem. A hasonló célú, más országokban érvényes adóztatásban ez teljesen érthető. Észtországban ez úgy valósul meg, hogy társasági adót akkor kell fizetni, ha már bizonyítható: a vállalat jövedelméből mennyit fizettek ki a tulajdonosoknak, és mennyit fordítottak beruházásra. Ez utóbbival csökkentik a társasági adó alapját. A beruházási kiadások teljesítése számlákkal könnyen bizonyítható.

A *kiva* esetében azonban a pénzvagyron évi növekménye az adóalap, az évi bérkifizetéssel tetézve. E kettő nagyságáról azt sem lehet tudni, együtt mennyire egyeznek meg a tényleges vállalati nyereséggel. Lehetnek a tényleges nyereséghez képest nagyon alacsony összegűek akkor, ha a termelés nem munkaigényes, de igen nagyok is, ha munkaigényes, és ezért nagy az évi bérkifizetés összege. A *kiva*

⁶³ Valószínűleg az okozza a zavart, hogy a *kiva* kidolgozói – egyébként bizonyos értelemben helyesen – a vállalatnál levő év végi pénzmennyiséget korrigálják az olyan tételekkel, amelyek nem érintik a saját vagyont. Ilyenek: előleg nyújtása vagy fizetése, hitel felvétele pénzben vagy ennek visszafizetése stb. Ez helyes annyiban, hogy ezekkel együtt a saját pénzvagyron összege változik ugyan, de mindig jelentkeznek kompenzáló tételek. (Ha például előleget adok, csökken a vállalatnál levő pénzkattívák összege, de nő a követelések értéke, ez pedig aktívanövekedés.) Az egész hercehurca azért van, mert a *kiva* esetében a vállalatnál található pénzkattívák összegéből indulnak ki, de biztos, hogy az ebben bekövetkező változások nem tekinthetők kivétel nélkül vagyonszállító tényezőnek. Ezért szükségesek a korrekciók: nem lehet jövedelem címén adóztatni azt, ami nem profit. Vagy, ami profit, azt igenis adóztatni kell a vállalati adó esetében (nem számítván a beruházásra kerülő jövedelmet).

kivetése, illetve alkalmazása nem egyforma terhet jelent az adózó vállalatok számára, még akkor sem, ha teherbírásuk egyforma, és jövedelmük nagyságában és arányában nincs lényeges különbség. Egyszerűen arról van szó: a *kiva* a különböző vállalatok számára a termelési sajátosságaiktól, a tőke, főként a forgótőke megtérülési idejétől, valamint a pénzforgás sebességének szakmánként, vállalatonként jelentős eltéréseitől függően többszörösen eltérő terhet jelent. Alkalmazása sérti azt az adózási elvet, hogy ne adóztass olyan tényezőktől függően, amelyeknek alakulására a vállalati tevékenységnek nincs hatása.

A kisadók szerepét, hatását összegezve azt mondhatjuk: együttesen alkalmasak az állami költségvetés bevételeinek jelentős növelésére, és ezzel együtt arra is, hogy a kormány bizonyos szektorok fejlődését jól átgondolt fejlesztési stratégia alapján preferálja. Nem indokolt azonban a kisadók számának pusztán a költségvetési egyensúlyt szem előtt tartó növelése, mert ez szükségtelenül bonyolítja az adórendszert, növeli a hatósági ellenőrzés és az adózási kötelezettség teljesítésének költségeit, rontja az adóügyek területén a tisztánlátás feltételeit. Ami a legfontosabb: úgy vezethet könyvviteli megközelítésben egyensúly közeli állapotba, hogy rosszabbakká válnak a gazdaság egészének működési, köztük növekedési feltételei.

Hiba, ha az államháztartás deficitjének csökkentését utólag, jórészt a kisadók alkalmazásával éri el a kormány, akkor, amikor rájön, hogy az előzetes számításai nem jönnek be. Azt, hogy akármelyik kisadó a gazdaság működési feltételeit rontja-e vagy javítja, akkor ítélni lehet meg, ha a gazdaság működési mechanizmusát alaposan ismerjük – nem csupán a gazdaság egészét tekintve, hanem minden egyes részterületét. Az adóztatásra nézve is igaz: bárhol avatkozunk be a gazdaságba – az adók kivetésével és behajtásával ezt tesszük –, az hatással van a gazdaság minden területére. Csak az a különbség, hogy ez a hatás nem mindenütt egyformán intenzív: itt jobban, amott kevésbé érezhető.

Adóztatás és növekedés

Csökkenthető-e a holtteher-veszteség?

Ha az adóztatás és a gazdasági növekedés kapcsolata felmerül, az első gondolat mindig az, hogy az adózás miatt kisebb a növekedés elérhető üteme. Ez alapjában véve igaz is.⁶⁴ Mégis súlyosan hibáznánk, ha megrekednénk a megállapításnál. Az adóztatás

⁶⁴ Ebben a fejezetben végig ügyelni kell a következőre: ha változik az adó, változások következnek be a gazdasági növekedés folyamatában. Ezek jelentkezhetnek a termelés növekedési ütemében rövid, esetleg hosszabb időszakban is. Lehet, hogy hosszabb időt tekintve az ütem nem változik, de a növekedés folyamatosan magasabb vagy alacsonyabb termelési szinten megy végbe. Amíg persze a beruházási ráta megemelkedését követően valamekkora, már magasabb szinten történő, de a korábbi időhöz képest tartósan nem gyorsabb növekedés meg nem valósul, az ütem *átmenetileg* nagyobb a korábbinál. (Az ellenkező esetben pedig kisebb.) Ha az adócsökkentést és ezen az alapon a megtakarítás növekedését a műszaki fejlődés gyorsulása kíséri, és vele az emberi tőke fejlődésének felgyorsulása, az eredmény gyorsuló növekedés lesz. Ha nem kíséri, a növekedés üteme csak átmenetileg lehet gyorsabb. Amíg a magasabb növekedési ütem kialakul, a termelőberendezések, elsősorban a gépek átlagos életkora csökken; ez a gyorsuló technikai fejlődés következménye. Vagyis az ütem alakulását

nem nélkülözhető. Ha adók nem volnának, nem létezne állam által finanszírozott oktatás, egészségügy és infrastruktúra, nem volnának transzferkiadások, a társadalom nagy része rosszabbul élne. Sokkal nagyobb volna a létbizonytalanság. A termelés hullámzásai is nagyobbak volnának, a foglalkoztatottság szintje pedig alacsonyabb. Az sem biztos, hogy a gazdasági növekedés üteme dinamikusabb volna. Az állam ugyanis képes a gazdasági stabilitást javítani, bár nem mindig ezt teszi.⁶⁵

Hogy a soha véget nem érő vitába ne bonyolódjunk bele, a következőből indulunk ki: van állam, van adóztatás, az állammal és az adóztatással együtt dolgunk van egy adott termelési szinttel és növekedési ütemmel. Nem nézzük, hogy most, az adott állapotban, a létező termelési szint és növekedési ütem kisebb vagy nagyobb-e az adók léte miatt. Nem mondjuk, hogy ez a szint optimális, azt sem, hogy az adóztatás miatt nyomott. Egyszerűen csak azt figyeljük: az adózás területén a ma vagy holnap végrehajtható döntésekkel kedvezőbb helyzetbe lehet-e hozni a gazdaságot, vagy e döntések csökkentik-e a már elért gazdasági teljesítményt?

Az adóztatás miatt bekövetkezhet *áremelkedés*. Ez a lakosságot, ezzel együtt az adózókat a *felhasználás oldaláról* sújtja: ugyanazt a terméket vagy szolgáltatást csak magasabb áron vehetik meg. Az adóztatás miatt *csökkenhet az adózók jövedelme*, ez *forrásoldalról nézve* sújtja a lakosságot és így az adózókat. Az adóztatás mindig a felhasználás- és/vagy a forrásoldalról nézve hat; az utóbbi magában foglalja mind a jövedelemcsökkenésből, mind a foglalkoztatás eséséből származó hatást, hiszen a foglalkoztatás csökkenése is jövedelemeséssel jár.

A felhasználás- és forrásoldalon bekövetkező változás miatt termelés és/vagy szolgáltatás veszhet el. A forrásoldalon azért, mert amit korábban az adott piaci áron még megvásároltak, annak csupán egy részét lehet eladni: kisebb jövedelemből kevesebbre futja. Felhasználásoldalon azért, mert ha az adóztatás miatt magasabbak lettek az árak, ugyanazon rendelkezésre álló nominális jövedelem kevesebb termék vagy szolgáltatás vásárlását teszi lehetővé. Akár ez, akár az történik, a kieső termelés és szolgáltatás az adóztatás miatt bekövetkező holtteher-vesztés, a kieső termeléshez kapcsolódó termelői és fogyasztói többlettel együtt. Ha ennek aránya csökken, jobbak a növekedés feltételei. Kérdés, vajon ez az arány csökkenthető-e.

a berendezések átlagos életkorának figyelésével is nyomon lehet követni. Sok példát hozhatnék még fel. Ezek csupán tételek, bizonyítás nélkül. Ha állításaimat folyamatosan pontosan fogalmaznám meg, abból az olvasó semmit nem értene, ha nem ismeri a növekedésméleletet. Ez zavaró hatású lenne, elterelné a figyelmet az adózáshoz tartozó problémáktól. Ezért arra szorítokozom, hogy azt mondjam: ennek és ennek az adóügyi döntésnek kedvező vagy kedvezőtlen a növekedési hatása. Vagy – *horribile dictu* – a növekedés dinamikusabb vagy kevésbé dinamikus lesz. Hiszen a szint így viszonylag magasabb vagy alacsonyabb lehet, és átmenetileg a növekedés üteme is. Véglegesen is magasabb, ha a műszaki fejlődés egyidejűleg gyorsul. Az elengedhetetlen pontosítás nem itt, hanem csak a növekedésmélelet tárgyalásakor történhet meg. Nem lehet két nehezen érthető témát egyszerre és érthetően tárgyalni. Ehhez tartja magát a nyugati szakirodalom is. Ha például adóügyekről van szó, gyakran azt írják: „ha csökkennek az adók, a megtakarítás nagyobb lehet, ezzel a beruházás is, így a növekedés gyorsulhat.” Pedig ez egyáltalán nem biztos!

⁶⁵ Ez a vitatott témák közé tartozik a közgazdasági irodalomban. A keynesi ihletésű közgazdaságtan szerint az állam stabilizáló szerepe vitathatatlan, a monetarista szemlélet az ellenkező véleményen van. Ennek vizsgálata nem ennek a tanulmánynak a tárgya. Azt fogadjuk el, hogy az állam valóban stabilizáló hatású lehet. Ha ez igaz, az adóztatás hatása ugyanaz lehet (*Baumol–Blinder* [1979]).

Fejadó, termékadó, holtteher-veszteség és növekedés

Minden adóelméleti tanulmány hivatkozik a „fejadóra”. (A megfelelő angol fogalom: *lump sum tax*.) Ezt majdnem mindig úgy tárgyalják, hogy nem jár holtteher-veszteséggel.⁶⁶ E tanulmány szerzője ezt vitatja: emiatt kisebb a gazdasági szereplők jövedelme. Ha például *most* vetne ki az állam fejadót, ennek ugyanaz lenne a hatása, mint a jövedelmekre kivetett adóknak vagy például egy általános forgalmiadó-növelésnek. Mivel a fejadónak nincs realitása, nem érdemes tovább foglalkozni vele.

Úgy tűnhet, több realitása van annak az ötletnek, hogy olyan árukra kell kivetni termékadót, vagyis fogyasztási adót, amelyeknek a kereslete és/vagy a kínálata abszolút rugalmatlan. (Ha ez a kínálatra igaz, a termékár marad, de a profit az adó nagyságával esik. Ha a keresletre, a termékár nő, ugyancsak az adó összegével.) A termelés szintje nem változik a *kivetés helyén*, ezért úgy tűnhet, nem jöhet létre holtteher-veszteség.

Ennél az utóbbi megállapításnál maradva azt kell mondanunk: ez érvényes lehet néhány árufajtára, de nem az összesre. E néhány árut adóztatva nem lehet az összes szándékolt többletadót behajtani. Ráadásul bizonyos árhatáron túl *minden egyes áru* kereslete és kínálata rugalmatlanból rugalmassá változik. Az sem igaz, hogy egyes áruk teljesen rugalmatlan kereslete-kínálata esetén az adónövelés nem járna holtteher-veszteséggel. Adott termelés esetén a jövedelmek adottak. Ha a vevő annyival fizet többet az adózott termékért, amekkora a kivetett termékadó, és közben a vásárolt mennyiséget nem csökkenti, *ugyanannyival kevesebbet* vásárolhat más áruból, szolgáltatásokból. Itt, ezeknél csökken a vásárlás a kivetett termékadó miatt, és itt, ezeknél jelentkezik a holtteher-veszteség! A termelés valahol mindenképpen visszaesik. Tehát a következtetés: mivel sem a fejadó miatt, sem a rugalmatlan termékek adóztatása miatt országos szinten nem csökken a holtteher-veszteség, az egyéb adók kivetéséhez viszonyítva ezen adó kivetése nem biztosít növekedési előnyt.

Jövedelemadók, holtteher-veszteség és növekedés

Hasonló megállapítás tehető a jövedelmekre kivetett többletadó kapcsán. Ha növelik a bérre kivetett személyi jövedelemadót, és emiatt a nettó bér az adónövelés összegével csökken, valószínűtlen, hogy a munkaerő kínálata kisebb lesz. Ez utóbbi majd mindenütt rugalmatlanul reagál a bércsökkenésre. Ezért úgy tűnhet: a bérek adóztatása növelhető anélkül, hogy miatta a termelés esne, és emiatt a gazdasági növekedés lassulna.⁶⁷ Ezt sugallja a mikrogazdasági szemlélet. De a makrogazdasági összefüggések mást mutatnak!

A csökkent bér miatt esik a munkából élők vásárlása. Ezért a termelés mégiscsak csökken, de *elaprózva*, nagyon sok területen. Ezzel együtt jelentkezik holtteher-veszteség is.

⁶⁶ Korábban bemutattuk, hogy ez csak bizonyos feltételezésekkel együtt igaz.

⁶⁷ Ennek igen nagy volna a jelentősége. Az így növekvő bevétel alapján az államháztartás egyenlege jelentősen javítható volna, sőt többlet volna elérhető. Ezzel a beruházások gyarapodásán alapuló gyors növekedést lehetne elérni.

Csak látszat, hogy nincs vagy nagyon mérsékelt a növekedési hátrány az adónövelés nyomán, ha azt a bérekre vetik ki. Valójában holtteher-veszteség ekkor is jelentkezik, csak nehezebben ismerhető fel.

Azt látjuk tehát: aligha sikerülhet a gazdasági növekedést dinamikusabbá tenni úgy, hogy valamilyen formában *közvetlenül* a holtteher-veszteség nagyságának és arányának csökkentésére törekszünk. Ez nem sikerülhet sem fejadóval, sem egyedül a rugalmatlan keresletű áruk adóztatásával, sem pedig olyan társadalmi rétegek jövedelmének nagyobb megadóztatásával, amelyeknek a munkakínálati rugalmassága alacsony fokú.

Azt láttuk, hogy számos tényező miatt az állam adóbevételei időben *növekvő arányúak a GDP-hez képest*. Nyilvánvaló, hogy az adónövelésnek határa van, nem érheti el a GDP akármilyen nagy százalékát. Ez a probléma még nagyobb, ha arra a tételre gondolunk, hogy az adó és a képződő holtteher-veszteség közt az összefüggés *négyzetes*. A holtteher-veszteség gyorsabban növekszik, mint ahogyan az adóztatás nagysága nő. Csupán ebből az következik, hogy az adóztatás és a vele járó holtteher-veszteség egy ponton túl elviselhetetlen korlátot jelent a gazdasági növekedés számára.

Mert a fejlett országokban rendszerint nagyobb az állam adóbevétele a GDP 30 százalékánál, és mert az adók és a holtteher-veszteség közt úgymond négyzetes a kapcsolat, az adóztatás valósággal letarolhatja a gazdaságot. Ezt viszont nem tapasztaljuk.

Így jutottunk arra a megállapításra: számításba kell venni a holtteher-veszteség vizsgálatánál az államháztartás kiadásainak a keresletre és a kínálatra gyakorolt hatását is. Ez minden területen jelentkezik: termékválasztásban, munka és szabadidő közti választásban, valamint a jelen-, illetve jövőbeli fogyasztás közti választásban egyaránt. Így már lényegesen kisebbnek jelentkezik a holtteher-veszteség. De nem tűnik el, mert az adók miatt termelés esik ki, és e termelésen alapuló kereslet is. Ehhez járul hozzá, hogy az állami tevékenység gyakran kisebb hatékonyságú, mint a magán. Ennek ott van jelentősége, ahol az állam maga folytat termelőtevékenységet. (Itt sem minden esetben.) Ez is magyarázza, hogy az adók elköltése nem biztosít teljes kompenzációt. Marad tehát holtteher-veszteség bőven, de nem megmagyarázhatatlan, illetve képtelen mértékű.

Ezért is felmerül az adócsökkentés gondolata. A holtteher-veszteség alakulását közvetlenül szabályozni nem tudjuk ugyan, de az adók növekedését korlátozni, sőt az összes adóterhet csökkenteni lehetséges. Ennek alapján a holtteher-veszteség mérete is csökkenthető. Két legyet üthetünk egy csapásra...

Végül is arra jutunk: *adott nagyságú összes behajtott adó esetén a holtteher-veszteség is adott*. Ha nő az adóteher, a holtteher-veszteség is növekszik. Arra kell tehát ügyelnünk, hogy az adóztatásnak szigorú korlátai vannak. Ha egy határon túl növekszik az adók együttes nagysága, és ez a határ a holtteher-veszteségtől is függ, a termelés már csökkenni kezd, vele együtt az államháztartásba beáramló adó is. Végül nem maradna más, mint nagyon magas adórata, szinte semmi termelés és adóbevétel, és kolosszális méretű holtteher-veszteség.

Elméleti szempontból nézve ez cáfolhatatlan, valóságos összefüggés, amelynek hatékonysági és növekedési összefüggései vannak. Ha az adók eléri vagy meghaladják azt a pontot, amellyel a további gazdasági növekedés még összeegyeztethető, a nő-

vekedés folyamatát nézve azt tapasztalhatnánk, hogy annak bővülési üteme először csökken, később nem nő, nem is csökken, majd a termelés növekvőből csökkenő irányúvá válik. Az ütem negatív lesz, és csak a zsugorodás, a csökkenés üteméről beszélhetnénk. Már nem is a holtteher-vesztésig változási iránya, hanem a termelés esése volna a lényeges. Vagyis a Laffer-görbének *van realitása*. Egy ponton túl a teljesítmény növelése az adóterhelés csökkenését feltételezi!

Nehéz azonban megmondani, hogy a fordulópont hol, milyen általános adóterhelésnél következik be, hogy egy adott időpontban a gazdaság e ponton innen van-e még, vagy már túljutott rajta. Ha már túljutott, az adópréstől csak termelés- és adóbevételek-csökkenés várható. Ettől a ponttól kezdve az adóbevételek csak akkor növelhetők, ha a prést nem szorítják meg még jobban, hanem – éppen ellenkezőleg – annak lazítása mellett döntenek.

De mert az adócsökkentés szükségképpen növeli a szándékolt megtakarításokat, egy további megállapításunk az volt: az adók csökkentése csak akkor nem vált ki termelés-csökkenést és esést az adóbevételekben, ha a gazdaságban igény van növekvő megtakarításokra. Vagyis akkor, ha nagy a beruházási hajlandóság, és erőteljesen növekvő az exporttöbblet. Ezek élénkítő hatása kiegyenlítheti, sőt meghaladhatja a szándékolt megtakarítások megnövekedéséből eredő keresletszűkítő hatást. A gond az, hogy e két változás gyakran nem egy időben jelentkezik; ilyenkor az adócsökkentés nem konjunktúrát vagy gyorsuló növekedést, hanem kereslethiányon alapuló recessziót vált ki. Rendkívül fontos tehát az adócsökkentés *időzítése*.

Mindez nem azt jelenti, hogy Laffer tévedett.⁶⁸ Csak azt, hogy nem minden körülmény közt jó döntés az adócsökkentés. Ezt nem értette meg a 2010-ben hatalomra jutott kormány.

Az állami költségvetés megtakarítása és a gazdasági növekedés

A növekedéseméletben nagyon fontos helyet foglal el a megtakarítások vizsgálata, amelyek három fő részből tevődnek össze: a háztartások, a vállalatok és az állami költségvetés megtakarításaiból. A vállalati megtakarításokba besorolják az itt képződő amortizációs alapot is. Ha ezt nem számoljuk, a három közül a legnagyobb rész többnyire a háztartások megtakarítása. Az állami megtakarítás pedig gyakran negatív előjelű (vagyis az államháztartás deficitese).⁶⁹

⁶⁸ Laffer 1974-ben prominens politikusokkal és újságírókkal ebédelt egy washingtoni étteremben. Előhúzott egy papír zsebkendőt, amelyre felrajzolt egy görbét, amelyet azóta Laffer-görbének neveznek. A görbének egy olyan pontjára mutatott, ahol a túladóztatás miatt a bevételek már csökkennek, vagyis ahol a görbe már süllyedő volt. Ezzel Laffer azt sugalmazta, hogy az Egyesült Államok a görbe lefelé menő szakaszán van, ezért adót kell csökkenteni. Azóta vitatják a közgazdászok, éppen hol is tart a gazdaság az adó mértékét tekintve. (Beszámol erről *Mankiw* [2008] 169–171. o.)

⁶⁹ Előfordulhat, hogy deficitese államháztartás ellenére van állami megtakarítás. Ugyanis a beruházás mindig megtakarításnak számít, hiszen a beruházás nem fogyasztás. Ha a költségvetésből fedezett állami beruházás összege nagyobb, mint az államháztartás deficitje, van állami megtakarítás: nagysága = költségvetésből finanszírozott beruházás mínusz a költségvetés deficitje. Ha a különbség negatív előjelű, nincs állami megtakarítás.

A megtakarítások fontosak, mert ők biztosítják a beruházások növelésének belső forrását. Most az egyszerűség kedvéért a nettó beruházásokat, a megtakarításokat tekintve pedig csak az amortizáció nélkül vesszük figyelembe. A neoklasszikus közgazdasági iskola e megtakarításokat tekinti meghatározónak a nettó beruházásokkal szemben, és azt mondja: ha sikerül növelni e megtakarítások nagyságát és arányát, akkor a beruházások is emelkednek, méghozzá összegüket és arányukat tekintve is. Következésképpen a gazdasági növekedés üteme gyorsabb lehet. Ezt a kamatláb-mechanizmusra támaszkodva állítják. Az ő felfogásukban ez hozza egyensúlyba a megtakarításokat és a beruházásokat.⁷⁰

E tanulmány szerzője szerint a kamatláb-mechanizmus nem működik ennyire hatékonyan, de részigazság van a tételben. Ténylegesen, bár nem erőteljesen, a kamatláb hat a megtakarításokra. És abban is van igazság: ha a megtakarítások nőnek, ez a kamatláb-mechanizmuson keresztül valóban ösztönzi a beruházásokat, bár itt sem erőteljesen.⁷¹ Egyedül a kamatláb azonban nem képes a beruházásokat olyan mértékben ösztönözni, hogy ezek a szándékolt megtakarításokkal mindig egyensúlyba kerüljenek. Most kell közelebbről megnézni, tehet-e valamit az adóztatás a gazdasági növekedés ösztönzése érdekében.

Tehet, méghozzá úgy, hogy a megtakarítások növelésére törekszik. Ezt kétféleképpen érheti el: 1. Adott állami kiadások mellett *növeli* az adóbevételeket, ekkor az *államháztartás megtakarításai* növekednek. 2. *Csökkenti* az adókat, miközben az állami kiadásokat változatlan szinten tartja. Ekkor a *magánszektor* megtakarításai emelkedhetnek. Ha a beruházások mindkét esetben nőnek, felszívhatják a növekvő megtakarításokat, és ennek alapján a növekedés üteme – további feltételek megléte esetén – nagyobb lehet.

E második eset volt jellemző a kormány politikájára a 2010. évet közvetlenül követően. Az elgondolás nem vált be. A kudarc alapvető oka: a magángazdaságban semmiféle hajlandóság nem mutatkozott a beruházások gyors növelésére. Így a döntésnek inkább válságmélyítő, mint élénkítő, gazdasági növekedést serkentő hatása volt.

⁷⁰ Ha a megtakarítások meghaladják a beruházásokat, adott kamatláb mellett nagyobb a kínálatuk, mint a keresletük, és ez lejjebb szorítja a kamatlábat. Ekkor érdekesebb beruházni, mert a beruházások kamatköltsége kisebb. Kezdenek a beruházások és a megtakarítások egyensúlyba kerülni egymással. A fordított esetben a szándékolt beruházások képezik a kisebb tételt, ekkor a kamatláb nő, emiatt a beruházások csökkennek, és a megtakarítások emelkednek, vagyis most is az egyensúlyi állapot felé haladunk a kamatláb emelkedésével vagy csökkenésével együtt. Mivel a neoklasszikus közgazdaságtan felfogása szerint ez mindig így van, és mert úgy gondolják, hogy a kamatláb változásaira a beruházások rugalmasan reagálnak, állítják: ha sikerül a megtakarításokat valahogyan megnövelni, a beruházások is emelkednek, és így a gazdasági növekedés üteme gyorsulhat.

⁷¹ Ennek nálunk megvan az aktualitása. Csak azért, mert a jegybank erőteljesen csökkenti az alapkamatlábat, nem köszönt be a gazdasági növekedés időszaka. Nem, mert 80 százalék fölötti az export/GDP arány, és a külső konjunktúra várat magára, mert léteznek növekedést bénító kisadók, mert a gazdasági és politikai bizonytalanság nagyfokú stb. A gazdasági növekedés soktényezős folyamat.

Bizonyos vonatkozásban azonban létezik viszonylag hatásos kapcsolat a kamatláb és a beruházások közt a keynesi közgazdaságtan szerint is. A kapcsolatot a tartós fogyasztási cikkek vásárlása és a lakásépítkezés teremti meg. Ezek túlnyomó részben fogyasztási és jelzáloghitelk igénybevételével valósulnak meg. Ha a kamatláb csökken, esik e hitelek havi törlesztőrésze, növekszik a lakásépítkezés és a tartós fogyasztási cikkek vásárlása. Ez erjesztő hatású a gazdaságra. Az összefüggésre Kaldor Miklós mutatott rá (*Kaldor* [1960] és [1978]).

(Persze nem ez volt a gazdasági visszaesés egyetlen oka.) Azt gondolták: az adócsökkentés – ha kellően nagymértékű – megadja a szükséges első lökést a gazdaságnak, ami a holtpontról kimozdulva – öngerjesztő folyamatok által vezérelve is – tartós növekedésbe kezd. Ma már egy szó sem esik az „első lökésről”. A tanulmány előző részeiben ezt a változatot már tárgyaltuk, főként az egykulcsú személyi jövedelemadó bevezetése kapcsán.

Nagyobb figyelmet érdemel a másik változat, amely nem adócsökkentésen, hanem adóemelésen alapul. Ez a döntés első látásra képtelenségnek tűnik. *Egymagában* mind a kiadáscsökkentés, mind a bevételnövelés csökkenti az aggregált keresletet, és ez rontja a növekedési várakozásokat. De az összkép nagyban függ attól, hogy *egyébként miként alakul az általános konjunkturális helyzet*. Lehet, hogy ekkor nem az államháztartás egyenlege határozza meg a termelés és a foglalkoztatás alakulását, hanem inkább az utóbbiaktól függnék az előbbi változásai. Ha a konjunktúra erőteljes és tartós, az államháztartási egyenleg hamarosan pozitívvá válik. Ez akkor is fennmaradhat, ha az adóztatást a kormány nem csökkenti, hanem valamennyire emeli is. Az így képződő megtakarítások beruházásokra használhatók. Növelhetők például az infrastruktúra fejlesztésére fordított kiadások, amelyek a hosszú távú növekedés nélkülözhetetlen feltételét biztosítják.

Gyakran előfordul, hogy az államháztartás deficitese, a növekvő adóbevételek miatt az országos szintű megtakarítások aránya mégis növekszik. Ugyanis nemcsak az államháztartás egyenlegének *előjele*, hanem ennek *változási iránya* is számít. Elég, ha a deficit nagysága csökken. Ekkor a deficit az országos méretű megtakarítást kevésbé csökkenti, ezért ennek abszolút nagysága nő.

Az adókulcsokat, velük együtt az összes adóterhet lényegesen csökkentették a balti országokban az 1990-es években, Szlovákiában pedig a 2004-től 2010-ig terjedő időben. De mindegyikben akkor csökkentették, amikor erőteljes fellendülés volt jellemző. Nálunk az egykulcsú adót akkor vezették be, amikor a gazdaság a pangás állapotában volt, és semmi garancia nem volt arra, hogy a beruházások – amelyeknek meghatározó részét amúgy is a multik hazai leányvállalatai adták – kiegyenlítsék a jobb módúak megnövekvő megtakarítási hajlandóságát.

Ha az államháztartás egyensúlyban van, akkor beruházása eleve megtakarításnak tekinthető. E megtakarítások növekedési hatása tárgyalható ilyen módon: mindaz, amit az állam nem költ fogyasztásra, például bérekre, transzferkifizetésre, állami fogyasztásra, vagy a kiadások nem az állam kamatterheinek kiegyenlítését fedezik, *beruházásra kerül*. Ilyenre jó példa az infrastruktúra fejlesztésére fordított állami kiadás, de ide sorolhatók az oktatási és kutatási kiadások, mert ezek az emberi tőke és a technika fejlesztését szolgálják. Röviden, a kimerítő felsorolást mellőzve, az állapítható meg: vannak állami költségvetésből fedezett beruházások. A beruházás pedig nem más, mint megtakarítás, mert a megtakarítás *nem-fogyasztás*. Ha az államháztartás bevételei és kiadásai az állami beruházási kiadásokkal együtt vannak egyensúlyban, akkor a beruházások eleve felszívják a megtakarításokat, hiszen ekkor a megtakarítás és beruházás ugyanaz, a megtakarításnak nem kell a beruházóval találkoznia.

Ha az adónövelés éppen az állami beruházásnövekményt fedezi, az adónövelés nem növekedést fékező, hanem azt segítő tényezőnek minősül. Ez igaz lehet köz-

vetlenül és közvetve is, tehát úgy, hogy az adók miatt képződő állami pénzmegtakarítást a bankrendszer közvetíti a beruházókhöz, mely folyamatban a hitelnek és a kamatlábnak közvetítő, illetve kiegyenlítő szerepe van. Azt látjuk tehát: az adókat, illetve az adóztatást nem helyes úgy felfogni, hogy *kizárólag* növekedést gátló, növekedési ütemet csökkentő szerepük lehet.

Itt azonban nyomban hangsúlyozni kell, hogy a beruházás nem lehet akármilyen arányú: igazodnia kell az adott növekedési feltételekhez. Köztük a műszaki fejlődés adott és lehetséges üteméhez, a munkaerő-ellátottsághoz és a foglalkoztatás növekedésének lehetséges üteméhez, a szakmastruktúrához, a termelés szerkezetéhez és a termelési szerkezet által is meghatározott tőkeigényességhez, a világgiazi igényekhez, valamint a gazdaság alkalmazkodóképességéhez. Ezek meglétét a vizsgálat során fel kell tételezni. És akármekkora beruházást a gazdaság hatékonyságromlás nélkül nem is tud felszívni. Csupán a beruházások arányának növekedése nem válthat ki növekedést valamennyire is hosszabb távon.

A gazdasági növekedést ösztönző adóügyi eszközök

Adóztatás és munkakínálat

Az adóztatás nem csak általános összefüggéseken keresztül hat a gazdasági növekedésre és a hatékonyságra. Léteznek olyan adóügyi eszközök, amelyeket csupán bizonyos meghatározott körben alkalmaznak, mégis országos jelentőséggel is bírnak. Most ezekre hívjuk fel a figyelmet.

Elsőként a jövedelemnövekedés és a munkaerő-kínálat alakulásának kapcsolatát nézzük. Most a nettó, az adók levonása utáni jövedelem alakulását vesszük figyelembe. Növekedjék e jövedelem a személyi jövedelemadó kulcsának csökkenése miatt. Mi lehet ennek következménye a munka kínálatára nézve?⁷²

A szakirodalom itt két tényező működésével számol: a *jövedelmi* és a *helyettesítési hatás* miatt fellépő lehetséges változásokkal. Ha az adó csökken, a nettó jövedelem nagyobb lesz adott vagy növekvő bruttó bér esetén. Ha a bér megnő, a szabadidő költségesebbé válik, hiszen ez idő alatt már nagyobb bérről kell lemondani. Ezért tovább dolgoznak, nő a munkakínálat, és csökken a szabadidő. A *helyettesítési hatás* jut érvényre: szabadidőt helyettesítenek munkával. Azért történik így, mert csökkent az adó, és a *helyettesítési hatás* erősnek bizonyult. Ilyenkor a munkakínálat a növekvő reálbér és a csökkenő adó függvényében emelkedő irányzatú.⁷³

⁷² Az adóztatás és a munkakínálat összefüggéséről részletes elemzést ad Stiglitz [2000].

⁷³ Ez az összefüggés persze nem minden munkavállalóra nézve érvényes. Sok függ attól, hogy a jövedelmi skálán ki milyen helyet foglal el. A jövedelmi skála felső részén, ahol a jövedelem magas, nagyobb lehet az igény a szabadidőre, mint a skála alsó részéhez tartozóknál. Függ a munkavállalásra való hajlandóság a presztízstől, a karriervágytól, a beosztás munkaigényességétől, a ranglétrán elfoglalt helytől is. Az egyes munkavállalókat figyelve nagyon eltérő törekvéseket tapasztalhatunk. Nagy átlagban igaz csak, hogy a jövedelem növekedése a szabadidő iránti igény növekedésével jár együtt.

A nők munkavállalási hajlandósága viszont ekkor határozott növekedést mutat. Munkába lépésük a reálbérek jelentős megemelkedését követően gyorsult fel. Ez azonban nem csupán nagyobb munka-

De lehet az eredmény más is. Gyakran előfordul, hogy foglalkoztatottak nemcsak a nagyobb nettó bér által lehetővé tett nagyobb fogyasztás, hanem a szabadidő növelése mellett is döntenek. Mindkettő egyszerre történő növelését is lehetővé teheti az adócsökkentés. Ekkor nem a helyettesítési, hanem a *jövedelmi hatás* jut érvényre. De ha a szabadidő nő, a munkakínálat nyilvánvalóan csökken, ekkor az adócsökkentés és a reálbérnövelés nem emelkedő, hanem csökkenő munkakínálattal jár: a bér függvényében *hátrahajló* munkakínálati görbe esetével van dolgunk.⁷⁴ Ez – egymaga – a növekedési ütem csökkenését válthatja ki. Vagyis, paradox módon, ha a görbe hátrahajló, a munkakínálaton alapuló gazdasági növekedés ösztönzése nem a jövedelemadó csökkentését, hanem emelését kívánná meg. De van-e realitása annak, hogy a gazdasági növekedése mellett a jövedelem csökkenő munkakínálattal együtt emelkedik?

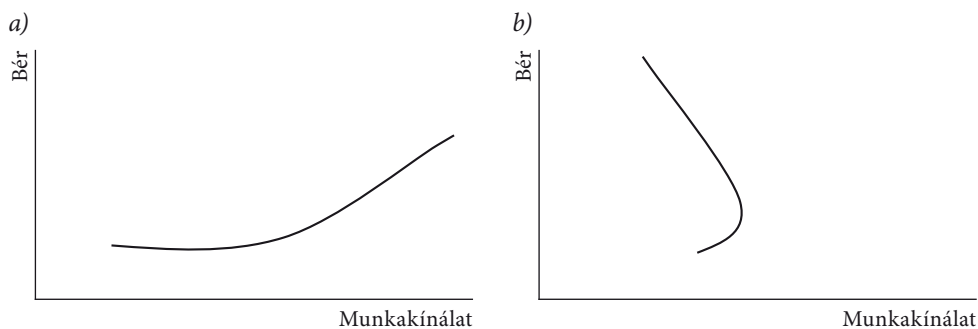
Részgazság van a dologban. Tény az, hogy a fejlett gazdaságokban az átlagos munkaidő hossza ma jóval rövidebb, mint egy évszázaddal ezelőtt. Az is tény, hogy a foglalkoztatottak nemcsak a fogyasztás, hanem a szabadidő növelésére is törekednek.⁷⁵ De az összefüggés jelentős részben más természetű. A magas fejlettségi szint, ezzel együtt a többszörösére nőtt egy főre jutó nemzeti jövedelem jórészt a

vállalási hajlandóságot tükröz. Inkább az történt, hogy az elérhető bér egy ponton túl kárpótol azért a veszteségért, amelyet a háztartásban elérhető nem pénzbeli jövedelem elvesztése okoz a nők számára. Az is számít, hogy számukra idővel nagyon sok munkaterület nyílt meg, továbbá megszokottá vált, hogy felsőfokú képzést is szerezhetnek, nem is kisebb arányban, mint a férfiak.

⁷⁴ Ha a helyettesítési hatás érvényesül, a koordináta-rendszerben ábrázolt munkakínálati görbe balról jobb felé haladva emelkedő. A jövedelmi hatást kifejező pedig jobbról bal felé növekvő. Ezért nevezik hátrahajló munkakínálati görbének. A munkakínálat a vízszintes, a jövedelmi szint a függőleges tengelyen szerepel.

3. ábra

Munkakínálat növekvő reálberek mellett helyettesítési és jövedelmi hatás esetén

Az *a* részben a bérszint növekedése a munkakínálat emelkedésére vezet. A *b* részben egy ponton túl a bérszint emelkedése a munkakínálat csökkenését váltja ki. Ez a hátrahajló munkakínálati görbe esete. A görbék a helyettesítési és jövedelmi hatás eltérésére koncentrálnak. A feltűnő az, hogy a *b* eset szerint az egy főre jutó munkakínálat lehet később, a nagyobb reálbér ellenére, jóval kisebb, mint korábban, a lényegesen alacsonyabb reálbér mellett.

⁷⁵ Ennek legáltalánosabb formája a hivatalos munkaidő csökkenése. További formák: a részmunkaidőben dolgozók arányának növekedése, a túlórák arányának mérséklődése, a szabadságidő hosszának növekedése, a munkaszüneti napok számának emelkedése, a heti két munkaszüneti nap általánossá válása, ahol lehet, fizetés nélküli szabadság igénybevétele.

már végbement gazdasági növekedés következménye. A gazdasági növekedésnek sok meghatározó tényezője van, mint például a műszaki fejlődés, a szakképzettség, a szerkezeti átalakulások, a magas fejlettséget elérő emberi tőke stb. Messze nem egyedül a munkakínálat alakulására vezethető vissza. Természetes, hogy a fejlettség magasabb szintjén megjelenik a szabadidő növelésének igénye is, és ezt a nagyra nőtt termelékenység is lehetővé teszi.

Mindehhez hozzá kell tenni: mindig, minden időben egyszerre érvényesül a helyettesítési és a jövedelmi hatás. Az eredmény, vagyis ami együttes hatásuknak tulajdonítható, a munkakínálatot tekintve lehet pozitív és negatív előjelű is. Továbbá, csak az *egy foglalkoztatottra jutó* munkaóra nagysága csökkenő. Az összes munkakínálat ennek ellenére nő: a foglalkoztatottak száma ma többszöröse annak, mint amekkora volt, mondjuk, száz évvel ezelőtt.

Mindez azonban azzal a feltételezéssel együtt igaz, hogy léteznek szabad munkahelyek, illetve ezek száma növekszik. Továbbá, hogy van a gazdaságban igény a foglalkoztatottak számának növelésére. Ha a gazdaság a tartós pangás állapotában van, lényegtelenné válik, hogy van e munkakínálat, és az milyen ütemben nő. A mai magyar gazdaságban a hátrahajló munkakínálati görbének nincs jelentősége. Ma nem az a probléma, hogy a munkás mit választ: szabadidőt vagy munkavégzést. Mert a legtöbb munkás reálbére túl alacsony, inkább a több munka végzése mellett döntene, hogy fogyasztását növelni tudja. Többségük egyszerűen nem választhat. Ha nincsenek munkaviszonyban, vagy csökkentett munkaidőben dolgoznak, az részükről nem a szabadidő preferálását jelenti. *Munkanélkülivé váltak.*

Adóztatás és megtakarítások

Általában elfogadott az a megállapítás, miszerint az adóterhek növelése a megtakarítások arányának csökkenéséhez vezet, akár a jövedelemadókat, akár a forgalmi és fogyasztási adókat nézzük meg. Ha a megtakarítások zsugorodnak, a beruházásokra használható jövedelem csökken, kevesebb a beruházás, emiatt adott beruházási hatékonyság esetén csak lassúbb lehet a gazdasági növekedés. Megfordítva: a csökkenő adóterhek miatt nagyobb lehet a megtakarítások és a beruházások aránya, ezért gyorsabb gazdasági növekedés válik lehetővé akkor is, ha nem javul a hatékonyságuk. Ha az adóterhek a GDP-hez viszonyított arányukat tekintve nem változnak ugyan, de az adóztatás progresszív jellege mérséklődik, akkor a megtakarítások aránya megnő, ami nagyobb beruházást tesz lehetővé, így a növekedés üteme gyorsabb lehet (ellenkező esetben pedig csak lassúbb). Más szóval, az arányos adóztatás és a luxuscikkek mérsékelt adóztatása valamivel nagyobb növekedési dinamikára vezet, mint a progresszív jövedelemadó alkalmazása vagy a fogyasztási és forgalmi adóztatás erőteljes differenciálása. Aszerint, hogy melyik árucikket a jövedelmi skála melyik: az alsó vagy a felső részén fogyasztják-e elsősorban. Mindez igaz, de fontos kiegészítésekkel együtt.

Először, a nagyobb arányú szándékolt megtakarítás még nem tényleges megtakarítás. Országos szinten csak akkor válik ténylegessé, ha fel is használják, de nem fogyasztásra, hanem beruházásra, vagy az export többlete szívja fel.

Másodszor, a *szándékolt* megtakarítások növekedése nem vezet automatikusan a beruházások emelkedésére, mert az utóbbiak alakulását nemcsak a kamatláb, hanem más tényezők is meghatározzák. Lehet ezek miatt a beruházási hajlandóság kedvezőtlen. Ha így van, a *szándékolt* megtakarítások országos szinten nem válnak ténylegessé, és a tényleges megtakarítások, valamint a beruházások a gazdasági teljesítmény *csökkenésével együtt* kerülnek egyensúlyba *utólagosan és alacsonyabb szinten*.

Harmadszor, az állam két alapvető módon képes növelni a megtakarításokat: 1. *adó növeléssel*, amely költségvetési többlet kialakulására vagy a költségvetési deficit csökkenésére vezethet; 2. *adócsökkentéssel*, amely a magánmegtakarítások növekedését teszi lehetővé. Mindkét eset azonban csak akkor jár a megtakarítások tényleges növekedéssel országos szinten, ha a beruházások ennek megfelelően nőnek, és/vagy az exporttöbblet emelkedik, illetve az importtöbblet csökken. Ha ez nem így van, egyik eset sem vezet a megtakarítás növekedésére; ehelyett – például az adócsökkentést – a kereskedelmi mérleg romlása vagy többletének lassúbb emelkedése, továbbá a GDP csökkenése vagy növekedési ütemének mérséklődése kíséri. A 2010 óta hivatalban lévő kormány ezeket az összefüggéseket egyáltalán nem vette figyelembe. Nem véletlen, hogy az egykulcsú adó bevezetését csökkenő beruházások, stagnálás, időnként a termelés további esése követte. Ezt természetesen az is magyarázza, hogy idővel a kormány kénytelen volt a deficit csökkentése végett radikális restriktívot alkalmazni. Általában a túl nagyra váló adóterheket – *a kiadásokkal együtt* – akkor érdemes csökkenteni, amikor a belső és a külső konjunktúra már élenkülönb van.

Adóztatás és beruházások

Az adóztatást a szakirodalom többnyire úgy tárgyalja, hogy az korlátozza a gazdasági növekedést és a beruházásokat. Ez többnyire igaz is, de nem tekinthető abszolút igazságnak.

Azért igaz, mert az adóbevételeket túlnyomórészt nem beruházásra, hanem több különböző módon fogyasztásra, esetenként pedig társadalmilag nem hasznos kiadásra (fegyverkezésre, pazarló fogyasztásra) is költi az állam. Költekezése emellett gyakran gazdaságtalan. Azért nem tekinthető teljesen igaznak a fejezet elején idézett állítás, mert az adóbevételeket beruházásra is, továbbá a privát beruházások ösztönzésére is fordítják: ilyen gyakorlat mindegyik országban megfigyelhető.

Az állami beruházásokat itt nem tárgyaljuk; ezek hatása, szerepe könnyen érthető. Csak az említendő meg, hogy mindig vita tárgya: elég hatékonyak-e az állam által finanszírozott és államilag felügyelt beruházások. A vélemények többsége szerint nem, de ez nem általános és teljesen elfogadott vélemény.

Az állam által ösztönzött magánberuházások mindig felszívják állami, vagyis költségvetési forrást. Végső soron az ösztönzést is adókból fedezik, ez is forráselvonást feltételez. Ez önmagában véve nem baj. Az államilag ösztönzött beruházás mégis külön gondokkal jár. Vegyük sorra a legismertebb és legfontosabb ösztönzési formákat!

A leggyakrabban alkalmazott eszköz a *gyorsított állótőke-leírások* engedélyezése. Mivel az amortizáció nem adózik, a gyorsított leírás adókedvezményt jelent. Aki beruház, annak a gyorsított leírás engedélyezése miatt nagyobb a lehetősége az állótőke leírására, kevesebb adót fizet. Az állam a leírási gyakorlatot szabályozza. Meghatározza, hol mekkora kulcs alkalmazható. Előnyben részesít olyan cégeket, esetleg iparágakat, ahol a fejlődés fontos szerepet tölt be az egész gazdasági fejlődésben, vagy ahol a beruházással együtt a műszaki fejlődés lényegesen gyorsítható. A jól kidolgozott leírási politika ezért pozitív szerepet tölthet be a gazdaság fejlesztésében.

De nem könnyű megállapítani, hol engedélyezhető ez a leírási rendszer, mekkorák lehetnek a kulcsok, a vállalatok milyen tevékenységére alkalmazhatók. Az pedig nem jó, ha a gyorsított leírást a gazdaság egészében alkalmazzák. Mindegyik vállalat termelésének ösztönzése annyi, mintha egyiket sem ösztönöznék. A fejlődés sok vállalat tevékenységének kiszorulásával jár; ez a gazdaságszerkezet fejlődésének lényegéhez tartozik.

Ha a leírás degresszív, az évente alkalmazott leírási kulcs jóval nagyobb, mint a lineáris, de mindig a maradékérték alapján történhet a leírás. Ezért adókedvezmény több éven át csak akkor érhető el, ha a beruházások folyamatosan magasak. Ezek mindig új leírási lehetőséget biztosítanak. Ezért a rendszer nem csupán beruházásra, hanem *túlzásba vitt* beruházásra is ösztönöz, ami rontja a gazdasági hatékonyságot. A gyorsított leírási rendszernek éppen ezért sok a kritikusa.

Gyakran alkalmazott eszköz a *beruházási adóhitel* alkalmazása. A fogalom félrevezető, ugyanis nem hitelről van szó, hanem adókedvezményről. Az a vállalat kapja, amelyik új üzemeltetést, vagy új termelő berendezést vásárol. A berendezés bizonyos, az állam által meghatározott százaléka levonható az adóból vagy az adóalapból. Ez a gyakorlat egyenértékű azzal, mintha a vásárolt berendezés ára alacsonyabb lenne. Éppen ebben van a hátránya: túlzottan tőkeigényes technológiák alkalmazása felé viszi a vállalatokat. Megzavarja a tőke és a munka közti helyettesítési folyamatot, amelynek alapvető jelentősége van a gazdasági növekedésben és a műszaki fejlesztésben.⁷⁶

Az egy foglalkoztatottra jutó tőke az idő függvényében növekszik. De ennek szigorúan a tőke *valódi költsége* (ára) és a munkáért járó bér nagyságának alakulása szerint kell történnie, különben romlik a tőkehatékonyság. Veszélyezteteti a megtakarítások és a beruházások közti egyensúlyt is, mert a beruházási adóhitel ösztönzi a beruházásokat, de a szándékolt megtakarítások növekedésére nincs hatással. Érthető, hogy a beruházási adóhitelt hol bevezetik, hol visszavonják, és nem alkalmazzák általánosan.

Sajátos beruházásösztönző eszköz a veszteségtérítés (*loss offset*) intézménye. A gazdálkodás mindig kockázatos vállalkozás, amely vagy kifizetődik, vagy nem. Az állam is bent van a gazdaságban, mint olyan részt vevő fél, amelyik részesedik

⁷⁶ Lehet, hogy az új technika egy adott gazdaság számára még túl drága; csak akkor nem volna az, ha a modern berendezés termelési potenciálját a fogadó ország közel teljesen ki tudná használni. De a ténylegesen elérhető termelékenység sok tényezőtől függ. Ha ez a potenciálistól lényegesen elmarad, a modern technika alkalmazása jobban rontja a hatékonyságot, mint ahogyan növeli a termelékenységet: a tőkehatékonyság romlik. A vállalatok nem alkalmazzák. De beruházási adóhitel meglete esetén alkalmazhatják, mert a vállalat számára a beruházás így rentábilis, pedig a gazdaság számára nem.

a kockázatos vállalatok jövedelméből úgy, hogy adót fizettet velük. A nyereségből az állam mindig részesedik, de a veszteségből nem. Vagyis az állam és a vállalatok helyzete egyenlőtlen, hiszen a veszteségben is osztozniuk kellene. Éppen erre szolgál a veszteségtérítés intézménye. Lényege, hogy a vállalati profitadó mértékének megfelelően, veszteség esetén térítést kap a vállalat az államtól. Ez történhet például úgy, hogy a térítést az adóbevallást követően az állam átutalja, vagy a legközelebbi nyereséges évben a térítésként járó összeget a vállalat a fizetett adóból levonhatja. Ez utóbbi megoldás terjedt el a gyakorlatban.

A rendszer hatására a vállalatok számára csökken a beruházások kockázata, emiatt nagyobb lehet a beruházási hajlandóság, élénkülhet a gazdaság, így hosszabb távon a növekedés dinamikája gyorsabb lehet. Az állam partnerként lép fel, adóval vonja el a profit egy részét, de a kockázatból is részt vállal. Hátránya, hogy emiatt a vállalati döntések kevésbé körültekintőek lehetnek, és a kockázatok mérlegelése nem elég alapos. A beruházások túlhajtottá válhatnak.

Az adóztatás nem nélkülözhető, adók nélkül az élet minősége sokkal rosszabb volna, a létbizonytalanság mértéke elviselhetetlen lenne. Ezzel a tanulmány első részében részletesebben foglalkoztunk. Adókkal együtt a gazdaság jobb körülményeket képes biztosítani, mint adók nélkül. Az adóztatás *közvetlenül érzékelhető* hatása azonban rendszerint az általa kiváltott hátrány. Az adózó kevesebbet fogyaszthat és/vagy beruházhat. De számos esetben a közvetlenül érzékelhető hatás is kedvező. Nem igaz, hogy az adózásnak kizárólag fejlődést visszatartó hatása van.

Az államháztartás közgazdasági értelemben vett egyensúlya

A 2008–2009-es nemzetközi pénzügyi és gazdasági válságot követő évekre az államháztartás deficitje az országok többségében lényegesen megemelkedett. A válság idején, annak enyhítése és elhárítása végett, a kormányok növelték a költségvetési kiadásokat, miközben a bevételek nem nőttek, vagy egyenesen estek. Ez ilyenkor természetes reakció, sőt ekkor a deficitnövelő gazdaságpolitikát a keynesi ihletésű gazdaságtudomány ajánlatosnak is tartja. A válságot követően viszont a deficitcsökkentés, ezzel a költségvetési egyensúly helyreállítása kerül előtérbe. Az Európai Unió például az utóbbi években a határozott deficitcsökkentést szorgalmazza. A kormányok ennek nem örülnek, mert ez az egyik legnépszerűtlenebb feladat.

Adót kell emelni, és/vagy kiadásokat kell csökkenteni. A kormányok inkább adóemelésre hajlamosak, mert ez kisebb ellenállással jár, mint a kiadáscsökkentés. Most a deficitcsökkentéssel kapcsolatban az adónövelés hatásaira figyelünk: ennek van aktualitása a hazai gazdaságpolitika miatt.

Minden adóemelés közvetlenül keresletcsökkentő, gazdasági növekedést korlátozó és az élénkülés esélyeit rontó eszköz. Az éppen regnáló kormány politikai tőkét erodálja, újrávalásztási esélyeit rontja. Érthető, ha felmerül a kérdés: lehet-e az adókat úgy emelni, hogy az ne legyen népszerűtlen a lakosság körében?

Ilyet valóban lehet tenni. Csakhogy könnyen megtörténhet, hogy az ilyen adók alkalmazása jobban gyengíti a növekedést segítő erőket, mint az általánosan ismert,

a bevételek zömét adó és a lakosságot közvetlenül érintő jövedelmi és termékadók. Az európai kormányok közt főként a magyar kormány tűnt ki a lakosságot látszólag nem érintő adók alkalmazásával. Nagyon ügyel ugyanis arra, hogy a költségvetési egyensúly javítását célzó intézkedések ne legyenek népszerűtlenek.

Különösen nagy jelentőségű ilyen adó a bankadó. A kormány úgy tesz, mintha ez nem terhelné a lakosságot. Azt állítja (igaz, újabban már nem, vagy kevésbé), hogy a bankadót egyedül a bankoknak kell viselniük, amelyek egyébként is túl nagy profitot zsebelnek be. Azt is állítja, hogy a bankok közti verseny nem teszi lehetővé a bankadó áthárítását. Az állítás azonban hamis.

A kivetett bankadó nagyarányú: kivetésekor elvitte a bankok profitjának átlagosan mintegy a felét. Egyesek közülük veszteségesé váltak. Aligha történhet meg, hogy az adó áthárításában a kezdeményező bankot a többi, legalábbis nagy részük, nem követi.⁷⁷ Az adók áthárítása állandó vita tárgya. Már tárgyaltunk arról, hogy a kormányok szeretik az adóterheket úgy minősíteni, hogy azok nagyrészt a kivetés helyével azonosak: az adó azt terheli, akire az adóhatóság kivetí.

A teher áthárítása nagyon ritkán teljes – a bankadó sem kivétel ez alól. De ekkor még nagyobb a baj: ebben az esetben a bankok sokkal nehezebben képesek megfelelni a *tőkekövetelménynek*. Vagyis annak, hogy saját tőkéjük az összes aktíva értékéhez képest ne csökkenjen a nemzetközi egyezmények által megszabott szint alá. Ugyanis ezt részben realizált profitjuk egy részének folyamatos tőkésítésével tudják biztosítani.⁷⁸ Ha ez nem megy, csak azt tehetik, hogy a hitelezést csupán óvatosan vagy egyáltalán nem növelik. Ez viszont megakadályozhatja a vállalati beruházások növelését, és magát a termelésnövelést is.⁷⁹ Vagyis a bankadó *nemcsak forrást von el: bénítja is a beruházási tevékenységet és vele a gazdasági növekedést*.

Más módon, de hasonló eredményre vezetnek az áruházláncokra, a távközlésre és az energiaszektorra kivetett válságadók. Ezek közvetlenül *az érintett cé-*

⁷⁷ Az áthárításnak sok formája lehetséges. A felszámolt kezelési költségek növelése, eddig ingyenes szolgáltatások fizetősé tételé, a kamatrés növelése, akciós betétek alkalmazása, miközben a nem akciósak kamatlába csökken, az akciós betétek pedig csak néhány hónapos lejáratúak. A betétesek nagy része nem siet újabb akciós betétre cserélni a régit. A devizabetétekre gyakran nem, vagy alig fizetnek kamatot stb.

⁷⁸ Nemcsak így. Fordulhatnak például az értékpapíripiachoz is. Gyakran részvénykibocsátással növelik a tőkéjüket. De a részvények elhelyezése nehezebb akkor, ha a bank veszteséges, vagy esett a jövedelmezősége, vagy az állam kilátásba helyezte, hogy a bankok profitját bankadóval folyamatosan és nagymértékben megcsapolja.

⁷⁹ „Valószínű, hogy a tőkehiány miatt olyan bankhoz jutunk, amely csökkenteni kényszerül aktívait, és alacsonyabbra szorítja a hitelezését. ... A bankok” – 2008-ban [E. T.] – „végrehajtottak némi tőkeemelését, de a gazdaság mind nagyobb gyengesége miatt új tőke szerzése rendkívül nehéznek bizonyult. Így a bankok a hitelfeltételeket szigorították, és kölcsönzésük méretét is leszorították. Mindkettőnek része volt a gyenge gazdaság létrejöttében 2008-ban.” (*Mishkin* [2010] 240. o.) A szerző itt az egyesült államokbeli gyakorlatra hivatkozik.

Meg kell jegyezni: a növekedést nem csak a banki hitelezés hiánya akadályozhatja. A piac bővülése is elégtelen lehet. Magyarországon egyre inkább ez a fő gond. A piac nálunk nagyrészt külső piac. A meghatározó piac, az európai, nagyon lassan bővül. A belső piacunk bővülését nagyban akadályozza a devizahitelek sanyarú helyzete: minden pénzük a törlesztésre megy. De ha itt javulás következne be, nyomban alapvető korlátozó tényezővé lépne elő az elégtelen banki hitelezés.

gek fejlesztési tevékenységét gyengítik le, ha nem sikerül a rájuk kivetett adókat a fogyasztókra, illetve a vásárlókra áthárítani. (Gyengíti emellett más vállalatok beruházási hajlandóságát is.) Ez azért is kényes ügy, mert nálunk a nemzetközi nagyvállalatok hazai leányvállalatai adják a gazdasági növekedés húzóerejét. (A volt szocialista országok közt nálunk a legnagyobb a külföldi tulajdonú cégek szerepe a beruházásban, a fejlesztésben és a hazai gazdasági növekedésben is.) Ezt a húzóerőt legyengíteni egyet jelent a gazdasági növekedés lelassításával, esetleg megállításával.

Ugyanez mondható el a tranzakciós illetékek kapcsolatban. Ezzel az állam a bankszámlapénz-forgalmat adóztatja meg, ami önmagában is eléggé képtelen dolog. Az is, hogy az állam adóztatja a számlatulajdonost, ha a pénzt el akarja költeni. Arra való a pénz, hogy ha már van, el is költhessék. A pénzforgás teszi a pénzt igazán pénzzé. Előnyös, ha a pénzforgás sebessége nagy. Ha gyorsul a pénzforgás, csökken a szükséges pénz mennyisége. Ha a bankok ezt a terhet közvetlenül a betétesekre hárítják, növekedne az utóbbiak hajlandósága a készpénztartásra és a készpénzzel történő fizetésre. Esne a pénzmultiplikátor nagysága, ami a pénzmennyiség további növelését követelné meg. Mindez nagyobb pénzforgalmi költséggel járna, ami növekedést lassító tényező.

A számlatulajdonosra 6 ezrelékes tranzakciós illeték hárul, ha pénzt vesz ki, és 3 ezrelékes, ha pénzt utal át. Érthető a számlatulajdonosok felháborodása emiatt, hiszen a bankok eddig is felszámoltak illetéket a maguk hasznára. Ezért az áthárítás egyéb létező formáinak alkalmazása is valószínű.

Ha valóban nem megy a tranzakciós illeték áthárítása, akkor tovább csökken a bankok stabilitása, még nehezebb a szükséges tőkekövetelmény teljesítése. A gazdasági növekedés beindítása tovább késne. Valóban nem elég az államháztartás csupán számviteli egyensúlyára törekedni. És ekkor még nem is szoltunk azokról a döntésekről, amelyek ugyancsak a bankrendszer stabilitását rontják. Mint például annak az ígéretnek az ismételt megszegéséről, hogy a bankadót kivezetik a rendszerből. Vagy a végtörlesztésről, amelynek terhet a kormány teljesen a bankokra hárította. Újabban felmerült, hogy a kormány adókedvezményt nyújt annak a banknak, amelyik hajlandó a hitelnyújtást növelni (igaz, erre az Egyesült Királyság mutatott példát). Megsarcolja a bankokat avégett, hogy csökkenjen az államháztartás deficitje. De kedvezményben részesíti, hogy mégis képes legyen hitelezni: példa a pillanatnyi helyzet által diktált rögtönzésekre.

E rögtönzések további, az eddig tárgyaltaknál még súlyosabb következményekkel járó bajt is okoznak. A rögtönzések kiszámíthatatlanságuknál fogva rombolják a stabilitást, lehetetlenné teszik a közelítő pontosságú gazdasági előrelátást. Ez elsősorban az előrelátást mindig igénylő beruházási tevékenységnek árt; így is romlanak a hosszabb távú gazdasági növekedés esélyei. A növekedési folyamatban a beruházásoknak központi szerepük van. Döntően a beruházások viszik be a technikai fejlődést a gazdaságba, ami a termelékenység-növekedés egyik alapvető meghatározó tényezője.

A gond általában is az, hogy eleve bizonytalansággal előre látható változókkal kell kalkulálni. Soha nem lehet tudni *pontosan*, hogy mekkora lesz a tervezett beruházás

hozama, mekkora nagyságú és rátájú profitot hozhat a jövőben. De ezt még megközelítően sem lehet tudni akkor, ha az állam folyamatosan változtatja a gazdálkodás feltételeit. Ha különadókat vezet be, ha változtatja az adókulcsokat az egyik hónapról a másikra, ha váltogatják egymást az ösztönző és megszorító intézkedések. Ha a vállalatokat az adóterhek növelését kiegyenlítő bérnövelésre készítetik, ha a bankokat kényszerítik a lakossági devizaadósság végtörlesztésével járó terhek viselésére, és ha bizonyos adók kivezetésére tett kormányzati ígéretet nem tartanak be. És lehetne a példákat folytatni. Az ilyen természetű kormányzati döntésekről mindenki tud. Nem véletlen, hogy a legutolsó helyek egyikét foglaljuk el Európában a beruházási ráta szintje és a növekedés dinamikája terén. Nem véletlenül hangzik el az az állítás a külföldi gazdasági szakértők részéről is, hogy a növekedés legnagyobb gátja Magyarországon a gazdasági bizonytalanság. E téren a legtöbb sérelem a bankszektort érte az elmúlt három évben.

A bankrendszer a piacgazdaságban kulcsszerepet tölt be. Minden gazdasági folyamatot pénzmozgás kíséri, enélkül a gazdaság lebénul, bankok nélkül a gazdasági hatékonyság sokkal alacsonyabb szintű lenne.⁸⁰ A gazdaság nem nélkülözheti a jól működő és a gazdálkodásban érdekelt bankrendszert.⁸¹ Nem véletlen, hogy a gazdaság stabilizálását mindenütt a bankok rendbe hozásával kezdik.

A beruházások meghatározó részét az országok nagyobb részében a hazai tulajdonú vállalatok adják. Nálunk nem így van: a meghatározók a multik hazai leányvállalatai. Különösen nagy a külföldi tulajdonú vállalatok exportrészesedése. Ezen belül a legnagyobb részt a multinacionális vállalatok hazai leányvállalatai teljesítik.⁸² Nem szerencsés ilyen helyzetben a külföldi vállalatokat sújtó különadók alkalmazása, még kevésbé úgy, hogy az ígéretet annak záros határidőn belül történő kivezetésére a kormány nem tartja be.

Az államháztartás kiadásait zömmel mindenütt adókkal fedezik. Az adók mindig jövedelemelvonással járnak; ez a növekedést akadályozó tényező. De összességében nézve jó hatásuk lehet attól függően, hogy a bevételeket mire fordítják. Léteznek azonban olyan adótételek is, amelyek összehatásukat tekintve kifejezetten ártalmasak.

⁸⁰ „A vállalatok gyakran csődbe mennek, nagyon különböző okokból következően. Ha csődöt mondanak, mindenfajta bajt okoznak a hitelezőknek, a tulajdonosoknak, a munkásoknak és a fogyasztóknak. De a legtöbb baj akkor jön elő, ha egy bank megy csődbe, mert olyan sokan függnek a bankok biztonságától és szilárdságától... Valóban, ebben bízva helyezik el betétjeiket elsősorban a bankokban.” (Miller–Pulsinelly [1980] 188. o.) Nagy tehát a kockázata a bankok sarcolásának.

⁸¹ „A pénzügyi közvetítők kulcsszerepet töltenek be a gazdasági hatékonyság javításában, mert segítik a pénz- és tőkepiacot abban, hogy források kerüljenek át kölcsönnyújtásra képes megtakarítóktól azokhoz, akiknek alkalmuk van produktív beruházásokra. Jól funkcionáló pénzügyi közvetítők hálózata nélkül a gazdaság számára nagyon nehéz teljes potenciáljának elérése.” (Mishkin [2010] 42. o.) E bankhálózat megsarcolása az ésszerű kompromisszum elérése nélkül nem egyszerűen forráselvonás, hanem a növekedést generáló tényezők végzetes legyengítése.

⁸² A többségi külföldi tulajdonú vállalatok teljesítették az export 80,6 százalékát 2008-ban, és 82,9 százalékát 2010-ben. 2010-ben az ország 5,5 milliárd euró exporttöbbletet ért el. Ebből a külföldi vállalatok részesedése 4,7 milliárd euró, ami 85,4 százalékos részesedés. Egyes ágazatokban a külföldi vállalatok részesedése az exportban szinte teljes. Számítástechnika, elektronika: 98,2 százalék; kőolaj-feldolgozás: 96,7 százalék; járműgyártás: 92,6 százalék. Hasonlók az arányok az importban is (Lóránt [2012] 8–10. o.).

Hatásuk attól is függ, milyen nagyra szabta őket az adóhatóság. A túl nagy bankadó biztosan nem jó. Az sem, ha túl hosszú időn át szedik be. Ez a helyzet a válságadókkal is: a hazai beruházási teljesítményt rontják vele. A tranzakciós illetékek szerepe eleve rossz (akkor is, ha más országban is alkalmazzák).

Mindez azt jelenti: jól kell tudni, hogy melyik adónak mi a hatása. Nem csak azt kell nézni, hogy növeli-e a bevételeket. Ha a gazdasági növekedésre nézve káros, nem helyes alkalmazni. Ha csak velük együtt jön ki az államháztartásban számviteli egyensúly, minél előbb meg kell szabadulni tőlük. Követendő példának végképp nem kell kikiáltani őket. Ha a növekedési kilátásokat rontják, miattuk lesz előbb-utóbb ismét deficitese az államháztartás.

Nem az állami költségvetés és az államháztartás *számviteli egyenlege* mutatja meg, hogy a kormányzás sikeres-e, vagy sem. A gazdaságpolitika legfontosabb megjelölt céljai közt minden országban szinte mindig szerepel a gazdasági növekedés tartósan fenntartható üteme. Ennek fontos feltétele az egyensúlyban levő államháztartás. De ha az államháztartás egyensúlyát a növekedést gátló, sőt azzal ellentétes hatású adók kivetésével érték el, és emiatt a gazdaság több éven át jó esetben is csak stagnál, a kormány gazdaságpolitikája nem minősíthető sikeresnek.

Hivatkozások

- ATKINSON, A. B. [1974]: *Unequal Shares*. Penguin.
- ATKINSON, A. B. [1983]: *The Economics of Inequality*. Second edition. Oxford University Press.
- ATTANASIO, O. P.–BRUGIAVINI, A. [2003]: *Social Security and Households' Saving*. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 118, No. 3.
- BALLARD, C. C.–SHOVEN, J. B.–WHALLEY, J. [1985]: *The Total Welfare Cost of the United States Tax System: a General Equilibrium Approach*. *National Tax Journal*, Vol. 38, No. 2.
- BAUMOL, W. J.–BLINDER, A. S. [1979]: *Economics, Principles and Policy*. Harcourt Brace Jovanovits, New York.
- CASE, K. E.–FAIR, R. C. [1996]: *Principles of Economics*. Prentice-Hall International, Englewood Cliffs, N. J.
- CULLIS, J.–JONES, P. [2003]: *Közpénzügyek és közösségi döntések*. Aula Kiadó, Budapest.
- BOKROS LAJOS [2004]: *Verseny és szolidaritás. Élet és Irodalom. Melléklet*.
- CSABA LÁSZLÓ [2006]: *A felemelkedő Európa*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DORNBUSCH, R.–FISCHER, S. [1994]: *Macroeconomics*. Sixth edition. International Edition, McGraw-Hill, New York.
- ERDŐS TIBOR [2012]: *Egykulcsú jövedelemadó és gazdasági növekedés*. *Közgazdasági Szemle*, 2. sz.
- EUROSTAT [2013]: *Taxation Trends in the European Union*. 2012.
- FELDSTEIN, M. [1996]: *Social Security and Saving*. *New Time Series Evidence*. *National Tax Journal*, 49.
- FELDSTEIN, M. [2008]: *Effects of Taxes on Economic Behavior*. *National Tax Journal*, Vol. 61, No 1.

- FISHER, I. [1942]: *Constructive Income Taxation*. Harper, New York.
- FRIEDMAN, M. [1957]: *A Theory of the Consumption Function*. Princeton University Press, Princeton, N. J.
- GORDON, R. J. [2009]: *Macroeconomics*. Eleventh edition. Pearson Education, Inc., Addison Wesley, Boston.
- JAMES, S.–NOBES, CH. [2009/2010]: *The Economics of Taxation*. Fiscal Publications. Birmingham, UK.
- KALDOR, N. [1955]: *An Expenditure Tax*. G. Allen, London.
- KALDOR, N. [1956]: *Indian Tax Reform*. Ministry of Finance. Government of India.
- KALDOR, N. [1960]: *Essays on Economic Stability and Growth*. Duckworth, London.
- KALDOR, N. [1978]: *Further Essays on Economic Theory*. Duckworth, London.
- KAPLOW, L. [2008]: *The Theory of Taxation and Public Economics*. Princeton University Press, Princeton, N. J.
- KORNAI, J.–EGGLESTON, K. [2004]: *Egyéni választás és szolidaritás. Az egészségügy intézményi mechanizmusának reformja Kelet-Európában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KOTLIKOFF, L.–SUMMERS, L. [1981]: *The Role of Intergenerational Transfers in Aggregate Capital Accumulation*. *Journal of Political Economy*, August.
- LÓRÁNT KÁROLY [2012]: *A multinacionális fiókvállalatok szerepe a hazai gazdaságban*. Kézirat.
- MANKIW, N. G. [2009]: *Principles of Economics*. Fifth edition. South-Western, Cengage Learning, Mason, USA.
- MCCONNELL, C. R.–BRUE, S. L.–FLYNN, S. M. [2009]: *Economics. Principles, Problems, and Policies*. McGraw-Hill/Irwin, Boston.
- MILLER, R. L.–PULSINELLI, R. W. [1980]: *Modern Money and Banking*. International Student Edition, New York.
- MISHKIN, F. S. [2010]: *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Ninth Edition. Addison-Wesley, Boston.
- MODIGLIANI, F. [1986]: *Life Cycle, Individual Thrift, and the Wealth of Nations*. *American Economic Review*, June.
- MODIGLIANI, F. [1988]: *The Role of Intergenerational Transfers and Life Cycle Saving in the Accumulation of Wealth*. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 2, Spring.
- MUSGRAVE, R. A.–MUSGRAVE, P. B. [1987]: *Public Finance in Theory and Practice*. McGraw-Hill Book Company, International Editions, New York.
- NERLOVE, M.–RAZIN, A.–SADKA, E.–VON WEIZSÄCKER, R. K. [1993]: *Comprehensive Income Taxation, Investments in Human and Physical Capital, and Productivity*. *Journal of Public Economics*, Vol. 50.
- RAJU, O. [2006]: *Estonian Taxation System as a Cornerstone of Economic Environment*. Kézirat, Tartu University.
- ROSEN, H. S.–GAYER, T. [2008]: *Public Finance*. Eighth edition. McGraw-Hill/Irwin, New York.
- SANDFORD, C. T.–WILLIS, J. R. M.–IRONSIDE, D. [1975]: *An Annual Wealth Tax*. Heinemann Educational Books, London.
- SANDFORD, C. T.–GODWIN, E.–HARDWICK, P. [1989]: *Administrative and Compliance Costs of Taxation*. Financial Publications.
- SCHULTZ, T. W. [1961]: *Investment in Human Capital*. *American Economic Review*, Vol. 51, No. 1.

- SHOVEN, J. B. [1982–1983]: Applied General Equilibrium Tax Modelling. IMF Fiscal Affairs Department, Washington, D. C.
- SIMONOVITS ANDRÁS [1998]: Az új magyar nyugdíjrendszer és problémái. Közgazdasági Szemle, 7–8. sz. 689–708. o.
- SLEMROD, J.–SORUM, N. [1984]: The Compliance Cost of the US Individual Tax System. National Tax Journal, Vol. 37, No. 4.
- STIGLITZ, J. E. [2000]: A kormányzati szektor gazdaságtana. KJK–KERSZÖV, Budapest.
- TROSTEL, P. A. [1993]: The Effect of Taxation on Human Capital. Journal of Political Economy. Vol. 101, No. 2.
- VARIAN, H. R. [2003]: Mikroökonómia középfokon. KJK–KERSZÖV, Budapest.